

TARTALOM

<i>Zelei Miklós emlékére</i>		
Zalán Tibor	Felezőszonettek (vers)	3
Zelei Bori	Csend van	5
▶	„...lássuk, ahogy átlépem az árnyékomat!” (Gazsó L. Ferencsel, Zelei Miklós hajdani szerzőtársával Juhász Tibor beszélget)	7
Hegedűs Gyöngyi	[azt hiszem nincs halál]; [aznap]; ha ők nincsenek (versek)	13
▶ ▶ ▶		
Tőzsér Árpád	A patak; Október 6; Létturista (versek)	16
Guzel Jahina	Szerelvény Szamarkand felé (Soproni András fordítása)	19
Gömöri György	Rokonom, Zagajewski; Ötvenhatos emlék; Félelmeink (versek)	39
Murányi Sándor Olivér	Rókázás	41
Simai Mihály	Misztériumjáték; Vonzásod erdejében (versek)	43
Lengyel András	Az értelmiségivé válás cselédlépcsőjén I. (Szegedi főiskolai éveim – lapok egy önéletrajzból)	46
Bakos András	Két tó; Átnézni egymás testét (versek)	66
Muszatics Péter	A 20. század mítoszai	68
Zalán Tibor	Tűnődések Damó István képei előtt (– a világról, a világán keresztül –)	97
Brunner Attila	Az első városi közkertek Kecskeméten és környékén II. (Szempontok az alföldi parkok kutatásához)	101
Szeberényi Zoltán	A lélek hossza avagy A költő tudománya (Tőzsér Árpád: A lélek hossza. Tanulmányok, kritikák, esszék, jegyzetek)	122

Damó István művei (A címlapon: Intelem, elfogadás) (Tajti Zsanett reprodukciói)

FORRAS

54. ÉVFOLYAM | 2022. 5. SZÁM

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: Füzi László
► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Barta Dóra ügyvezető ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Zalán Tibor

Felezőszonettek

Zelei Miklós emlékének

Bevezetés

Húzzunk el szipkázni nyuszipista törték be a
120-as kollégiumi szoba kórházfehér
ajtaját a pesti részegek A Szőlőfürte
már a három lépcső kihagyásával érkeztek
Ripityom rikkantotta a Szepesi költő A
pincérek jeges borzadállyal figyelték mindezt
valahányszor Mert mindig így történt Máshogy soha

Máshogy soha Mindig így történt Mert valahányszor
Mindezt pincérek figyelték jeges borzadállyal
Már a három lépcső kihagyásával érkeztek
a Szőlőfürte a pesti részegek Ripityom
rikkantotta Szepesi a költő A 120-as
szoba kórházi aytaján vérfoltok száradtak
Húzzunk el szipkázni nyuszipista tört el a csend

Tárgyalás

A helyét kereső ember óhatatlan botlik
és tévelyeg A tévedés kockázata még az
életénél is nagyobb A szerkesztőségekben
akkor még egy irányban égett a cigaretta
Az írószövegség műbőrkanapéján suhanc
költők nőket nyomorgattak Az előszobában
ferdén esett a hó A változás illata s a
dadogás már akkor elromlott a legtöbb szájban
Legtöbb szájban elromlott ekkorra a dadogás

A változás illatára ferdén esett a hó
Az előszobában költőket nyomorgattak nők
Az írószövegség műbőr kanapéjába a
csikkek beleégtek Minden irányban suhancok
kockáztak a tévedéssel Az életükkel A
helyét kereső ember botlása óhatatlan

Befejezés

Lehet látványosan vagy annak elhagyásával
A vége ugyanaz Előre dőlve a ferde
esőben a ravatalozó felé botorkál
A kettévágott falu harangjai szétzúgnak
kifáradt agyát Ezen az esős Keleten az
ember nem porból hanem sárból vétegett Hol a
megbocsátás s megbocsáthatatlanság összeér

A túloldalon a megbocsátatás várja Az
ember sárból jön s a sárba tér Testében lesz por
Esős Kelet Kifáradt agyak Vér és megszállás
Kettévágott falu harangjai zúgnak szét a
ravatalozó felé Botorkál Meg-megállva
ferdén az időben Lassan a végéhez ér ő
is Tudja Látványosan vagy az elhagyásával

Zelei Bori

Csend van

Egy zárójelentésen olvasom végre, másfél év patikába járás és zöldségesből hazacipelt csomagok garmadája után, az összefoglalót: szétszóródott a testedben a rák, nem önmaga már a máj, gyengül a csont, szegényen termel a csontvelő, egyszerre alacsony és magas a vérnyomásod, gyomor bajok környékeznek, fárasztó percek és hosszú éjszakai órák állapota van. Amikor a zárójelentést kiadják, még fel tudsz ülni az ágyon, de lábra már nem állsz, így engednek – saját felelősségre – haza. Ígérje meg a bácsi, hogy nem erőlteti, és nem kel fel, nem jár kál otthon. De otthon mégis jobb lesz, ragaszkodsz hozzá, vár már a kapaszkodókkal felszerelt bérelt kórházi ágy, beszereztünk pár gumilepedőt, törlőkendőket és frottírkesztyűt, a Rákóczi Üzletházban veszek egy húzódkodni való kötelet, ha arra vetemednél, hogy saját erődből felhúzd még magad, de már nem csinálod. A gumilepedő sajnos annál hasznosabbnak bizonyul.

Hittük is, meg nem is, hogy átmeneti ez az állapot. Végül is nagyon hamar kiderült, hogy az: az átmenést szolgáló redukált, lebegő időszak három hétig tart. Főként otthon, a nappaliban, aztán újra kórházban, már az onkológián. Jobbára alvással töltöd a napod, ételed a körzeti által felírt epres nutridrink, és – az utolsó napokban – egy nagy tányér spenót. A doktornőtől beígért hetek helyett három nap maradt, három nap, a három király leteszi a lábunkhoz az ajándékát, és eltávozik az osztályról. Akkor még nem vesszük biztosra, hogy idén ilyen üres lesz majd a karácsony. Akkor még itt állunk, toporgunk, várunk, várjuk, hogy leteljen a fogalmunk sincs milyen rövidre kiszabott idő. A harmadik nap délutánján felhívják anyámat a kórházból, hogy találkozzon veled, még egyszer, utoljára. Négy órán keresztül bámul, fogja a felforrósodott kezed, te hörögve veszed a levegőt, és már nem ébredsz fel beszélgetni vele. Lassan rátok sötétedik, és akkor ő magára veszi a súlyos kabátot, hazaindul. A telefonja elrekkenti magát, nem kapcsolható aznap este a vonal.

Otthon anyám megpróbál vagy nem próbál meg éjjel aludni, hogy késleltesse az időt, de a hajnal eljön. A hajnal, aminek te elébe mentél. 4:30-kor osztályunkon exitált – ez áll a papíron, amit anyám vesz át másnap, ha intézni kellene valamit, amíg meg nem érkezik a halotti bizonyítványod. Az igazolás, hogy e három napon a kórházban jelen voltál, ezt mutogathatjuk, hogy mindenki tudja. Hogy milyen jól csináltad, az van benne a pecsét mellé írva, hogy beszerezted a harmadik, utolsó papírost is. Három ilyen cetlire írják kötelező jelleggel a teljes életet Pázmány Péter óta a magyarok, ugyanis háromféle államilag kiállított anyakönyvi kivonatunk van, születés, házasság, halál, és csak egyet kapunk kézhez a dokumentum

kiállításakor. Hát neked már az egész háromdarabos gyűjtemény megvan. Most már úgy fest, hogy egy szép napon neked is meglesz. Aggódtál, igaz? Remélem, szép lesz majd neked is tényleg az a nap. Mint ez a sárga leveles, fényes október végi, amikor végleg elalszol.

A postás hamarosan meghozza tehát az apakönyvi kivonatodat, addig csak várunk, addig a csend van. Itt állunk egy szál megmaradásban, és próbálunk jó pofát vágni a dologhoz, sőt megpróbálunk idézni téged, és röhögni rajta, mert végül is összejött nemcsak a három kivonat, hanem végre teljes jogú belépést nyerhettél kedvenc vicceid helyszínére: rápakoltak a teljes testes acéltepsire, ott fekhatsz a fémes luxusban, a dermesztő csendben, kiélvezheted teljes valódban, nem csak úgy átmenetileg, mint egy katasztrófaturista, hanem teljes jogon, hogy milyen is egy hullaház, az utolsó wellness. Hogy milyen belülről a hullaciróka. Imádni fogod – gondolom, amikor azt latolgatod, hogy hány napot töltesz ebben a groteszk örömben még ott, míg ki nem kerülsz végre, a végső búcsúra a márványvázában. Maléval Várnába, visszahozzuk urnába' – ezt a rigmust például tőled tanultam. Meg sem próbálok nem gondolni rád, itt vagy a fejemben, zakatolnak a szavaid az agyamban, zakatolnak a képek itthon, az utcán, miközben a kutyát sétáltatom, amikor répáért megyek a boltba, fel kell adnom egy levelet a postán, oda is elzakarolok. Tompán fáj a fejem, amikor felkelek és mielőtt elalszom. Leveleket váltok a másvilággal, képeslapokat írok a nevedben a patológiáról magunknak, szép az idő, az ebédet megenni nem kell, mert kaja nincs, sem tál aszalt szilva, sem túrós csusza, csak az éteri csend van, mert minden délután, éjjel és hajnalban alszol. Nem fáj a szemed, nem fájnak a csontok, sem az utóbbi idők felfekvései és az injekciók, és nem viszket a hátad sem – ez óriási mázli, mert ott nincs, aki megvakarja neked.

Nem tudom, hogy elszavalhatom-e a kedvenc versünket tőled, mert utálod hallani, pedig te írtad, de én szeretném az utcára kiáltani jó hangosan, hogy eaeécaii, visszhangozzék a szembe házson, vagy épp, hogy a fogam között suttog-nám csak el a magánhangzókat, nehogy e rossz tettel megidézzelek és visszajárjál – az hiányozna még, hogy továbbra is mindenbe beledumálj...

De én mégis úgy szeretem ezt a kétsorost, és csak úgy magamnak, magamban időnként elmormolom, h csndvnbdltr. Megnyugszom tőle, és konstatom, hogy éppen életben vagyok. És akkor egy zsiráf halkán benéz az ablakon.

Szevasz, apukám. Látod, tovább tudom vinni a szavaidat. Egyszer találkozunk.

„...lássuk, ahogy átlépelem az árnyékomat!”

Gazsó L. Ferencsel, Zelei Miklós hajdani szerzőtársával Juhász Tibor beszélget

Zelei Miklóssal pár héttel a halála előtt egyeztettem telefonon, életútinterjút szerettem volna készíteni vele. A beszélgetésünk egy pontján úgy fogalmazott, hogy létezés technikája van, és ahhoz mérten kell terveznünk. A betegség kezelése az utolsó hónapokban szigorú napirend kialakítását tette szükségessé, erre utalt ezzel a különös kifejezéssel. A „létezés technika” szónak azonban nemcsak Miklós életvitele, hanem az életműve felől is többletjelentése van, hiszen például a legutóbbi, Gyilkos idők című kötetében többek közt a diktatúrában formálódó túlélési stratégiákról ír. Erről az összefüggésről is akartam őt kérdezni, de sajnos már nem adódott rá alkalom. Gazsó L. Ferenc közeli barátja, hajdani alkotótársa volt, arról is beszélgettem vele, hogy milyen kapcsolódási pontok lehetnek Miklós önálló könyvei és a közösen jegyzett, sajátos hangvételű tényfeltáró irodalmi riportkötetek között.

– *Hogyan tudnád jellemezni Miklós betegsége előtti létezés technikáját?*

– Miklós mindent az írásnak rendelt alá. Nem értette, hogy mit jelent kikapcsolódni, mert bekapcsolva élt. Kis jegyzetlapokkal járt, ha bármi eszébe jutott, érdekeset hallott, például egy eredeti kifejezést, azonnal följegyezte. Hívószavakat, melyekről minden eszébe jutott. Elképesztő memóriája volt, mégsem bízta rá magát. Mindennek utánanézett, mindent ellenőrzött. Adatolt. Eközben kiváló történetmesélő volt, nyelvi bravúrjaival megneveltette a társaságot. Aki vette az abszurd humorát, jól szórakozott vele. Betegségével a létezés technikája lényegét tekintve nem változott. Csak egyre kevesebbet járt el hazulról, hamarabb elfáradt, fogyott az ereje. A fizikai. A lelki ereje, míg lélegezni bírt, az övé maradt.

– *Közös munkáitokat széles körben olvasták, de a megismerkedések körülményeiről keveset lehet tudni. Kérlek, mesélj a kezdetekről!*

– Ismeretségünk a rendszerváltozás előtti években a New York Ház harmadik emeletén, a Magyar Hírlap szerkesztőségében, egy éktelen veszekedéssel kezdődött. Engem 1984 kora őszén vettek fel a laphoz, a belpolitikai rovatba, Miklós akkor már törzstag volt a kultúránál. A szociálpolitikát osztották rám azzal, hogy langyos téma, abból nem lehet baj. Az utcán éhségstrájkoló cigány ívhegesztőről írtam, meg a hozzá hasonlókról. Eleinte a fiókban gyűltek a visszakapott riportjaim. Miklós egy ügyeleti napon fölém magasodott, és a képembe vágta: az a baj veled, hogy itt poshadsz Pesten ahelyett, hogy az országot járnád! Kikértem magamnak. Éktelen patália lett, kölcsönösen lemarháztuk egymást, ami a közeli Kulacs Művekben végződött, ahol Miklós előhozta, hogy írjak a

kunsági kiscselédekről. Ez volt az első közös kiszállásunk, a rólunk jelentő vállalati sofőrrel, s az úton az első nagy beszélgetés, ami azóta is tart. Sajnos monológ lett belőle.

– *Az első közös könyvetek 1986-ban, magánkiadásban jelent meg Szépséghibák címmel. Mi döntötte el, hogy Molnár Csilláról, a szépségkirálynő tragédiájának okairól, lehetséges társadalmi-politikai összefüggéseiről fogtok írni?*

– Mikor a rádió bement, hogy öngyilkos lett az első népi demokratikus szépségkirálynő, összenéztünk, és indultunk Fonyódra. Tudtuk, ez a miénk. Először egy riport készült. Miklós ötlete volt, hogy nézzük meg Molnár Csillát a halottas házban, ahol királynői koronájával a fején már előkészítették a temetésre. Az *Élet és Irodalom* hátsó oldalára szántuk az írást. A rovat szerkesztője szabadságon volt, éberség kijátszva, megjelentünk. Másnap jött egy ember, hogy nem akarunk-e könyvet írni erről. Szerez papírt, nyomdát, kalózkiadás lesz. Mondtuk: nevezük inkább magánkiadásnak. 1986-ot írtunk, már bomladozott a pártállami rend. Egyszer ugyan megjelent a lakásomon három szaki az adóhivataltól, hogy a magánkiadásra tekintettel jelzőlog alá vegyék az összes értéktárgyat, szóval a Trabantot és a hatéves tévét, más érdeklődőt azonban nem kaptunk. Bátorak voltunk? Inkább csak elfelejtettünk félni, annyira részegítő volt, hogy a lényegről írunk, mégis megjelenhet. Az emberek ki voltak éhezve a valóság kimondására. Elfogyott hetek alatt 20 ezer példány, majd még a fene tudja mennyi utánnyomásban, mert abból egy ügyes szerződés révén mi már egy vasat sem láttunk.

– *1990 után már zömében csak régebbi munkáitok bővített, javított kiadásait jegyzitek ketten, alkotói együttműködésetek tehát a rendszerváltás időszakára esett. Megfigyelhető-e az időbeli egybeeséstől szervezesebb összefüggés a munkátok és a rendszerváltás között?*

– Nem véletlen, hogy a Kádár-rendszer végelgyengülésének, a változás lázas éveinek lettünk a krónikásai. Egyébként újságíróként sem előtte, sem azóta nem éreztem olyan jól magam a bőrömben, mint abban a négy-öt esztendőben. Óriási érdeklődés fogadott minden tényfeltáró munkát. Ha reggel bement a rádió, délelőtt a Blahán már sorba álltak érte az újságosnál.

Ebből fakadt egy mulatságos eset is. Nyolcvannyolcban közelgett a nyár, és nekünk egy vasunk se volt a családi nyaralásra. Kínunkban kitaláltunk egy krimi. A *Boxer-dosszié* egy nemzetközi kém-történet bizalmas dokumentumaiból áll. Olyan, mint egy kirakós játék. Ha valaki jól rakja össze a lapokat, kiderül a végén, hogy ki a tettes. Egyik reggel hallom a Kossuth Rádióban, hogy a *Boxer-dossziét* kivonták a forgalomból, a rendőrség lefoglalta, és vizsgálat indult, mert alapos a gyanú, hogy érzékeny titkosszolgálati papírok kerültek illetéktelen kezekbe. Hamar tisztázódott, hogy fikcióról van szó, még a szerzője sem valódi, mert Mike Froczek néven jegyeztük. Lyukra futottak a szervek. Ez a közjáték viszont akkora

érdeklődést váltott ki, hogy mikor újra árusítani kezdték, napok alatt elkapkodták az emberek. Mehattunk nyaralni.

Kilencvenben nyertek a mieink. Miklósból kis túlzással bármi lehetett volna. Megmondóember, parlamenti képviselő, médiaguru. Ehelyett futott vissza a parányi dolgozószobájába. Nem valami elől futott, hanem önmagáért. Ahogy a *Kortárs Online* felületén megjelent műhelyesszéjében¹ írja: „Szakítani akartam végre a múlt rendszerrel. De csak megmutattam, hogy milyen. Volt. Holott arra volt szükségem, hogy ne kössön oda semmi. Se emlékezés, se feledés. Se megbánás, se megbékélés. Se öröm, se bánat. Se jó, se rossz. Se csalás, se csalatás és csalódás. Lelkifurdalás. Se dicsőség. Se gyalázat. Hanem lássuk, ahogy átlépek az árnyékomat.”

Átlépte. Bizonyítéknak ott az életműve. Engem végképp beszippantott a média, de sosem szakadtunk el, alkotói értelemben sem. Egymás segítői, ítései lettünk. Eltelt egy évtized „kétkezes” dolgozatok nélkül, mikor újra összeültünk. A szögesdróton innen és túl, Kiszszelmencen és Nagyszszelmencen felavatták egy székely kapu két felét. Összegyültek a helybeliek a határnál, közösen ünnepelni az elszakítottóságban. Erről szólt az írás, az *Irodalom Visszavág* közölte. Úgy dolgoztunk együtt, mintha előző nap írtuk volna az utolsót.

– *Hogyan látod a tényfeltáró irodalmi riport műfaját napjainkban?*

– A tényfeltáró riport, ahogyan a szociográfia is, a rendszerváltást megelőző évek nagy nekirugaszkodása után a globálvilág egyik áldozata lett. Fotográfus nyelven szólva a mélységelesség veszett el. A sajtóban gyorsan terjedt a hírgyári szemlélet, amit a tulajdonosok világszerte előszeretettel támogattak, hiszen lényegesen olcsóbb és egyszerűbb, mint annak a finanszírozása és menedzselése, hogy elindulnak a riporterek az országba, világba, beépülnek a kisközösségekbe, s felmutatják a mélyben zajló folyamatokat. A politikának végképp nem érdeke ez a fajta újságírás. Elég volt megvonni tőle a támogatást, és feltételek híján elfonnyadt magától.

Idővel visszatért az oknyomozás, de már csak a politikai propaganda oldalvívén. Konyhakészen, „felülről” kapott dossziék alapján egyhangúan csordogálnak a gazdasági visszaélések, csalások, sikkasztások, féktelen tivornyák leleplezései. Mindig a másik oldalról szólnak.

A két oldal végtelenen különvált, a pallókat fölégették, mindenki gyanús lett, aki „azokkal, odaát” egyáltalán kapcsolatot tart. Arany középút nincs, középen semmi sincs, csak töketlen idealisták lézengenek időnként a senki földjén, a házi lövészárkokból egyfelé lövünk.

▼

¹ Zelei Miklós: Árnyéktúra. Kortárs Online, 2021. 03. 14. Link: <https://www.kortarsonline.hu/aktual/arnyektura.html>

A hivatalos cenzúra megszűnt, jött helyette a gazdasági érdek, a tulajdonosok és kis köreik, valamint a hirdetőik diktálják az irányt és az omertát. Akibe nem szorul annyi öncenzúra, hogy ezek között a sziklák között hajózzon, hamar zátonyra fut, elsüllyed.

Esetleg átevez a túlsó partra, hogy ott próbáljon szerencsét, bár a kollaboránsokért a mai kapitányok sem rajonganak.

Az elmúlt évtizedben mindez lassan oldódni látszik. Először a dokumentumfilmek között tűntek fel megalapozott, bátor tényfeltáró munkák. Most már a könyvkínálatban is megjelennek nagy formátumú művek, az oknyomozó újságírás jelenkori gyöngyszemei. Egyelőre oázisok a sivatagban, de a közönség érdeklődése jelzi, hogy az igény nem veszett el.

Mező Gábor nevét több okból is kiemelem, mint a mai kutató újságírás kiemelkedő egyéniségét. Legutóbbi műve – *Ellopni a lelket, megtörni a testet* címmel – a Miklóssal közösen írt *Őrjítő mandragóránk* méltó folytatása. Értékválasztása, érzékenysége, pontossága nagy öröm számomra. Mi annak idején, mikor a politikai pszichiátriáról írtunk, még nem jutottunk hozzá kutatási anyagokhoz. Gábornak ez már megadatott, és jól használja, kerülve az olcsó, hatásvadász megoldásokat.

Miklós büszke lenne rá, annál is inkább, mert utolsó éveiben szoros barátságba kerültek egymással. Gábor nemrégiben nyilatkozott arról, hogy erős alkotói, kutatói, igazságkereső kapocs volt közöttük. Mesterének tekintette Miklóst.

– Miklós a már idézett műhelyességében arról is írt, hogy a rendszerváltás eseményeinek forgatagában vált elodázhatatlanná a törekvés annak az egyébként is sürgető célnak az elérésére, hogy megtalálja magát, hogy önmagára ismerjen. A kettézárt falunak, amely, azt hiszem, Miklós fő műve, a műhelyessé szerint ezért is van nagy jelentősége, mert segítette a ráismerésekben. Tudomásod szerint hogyan akadt rá Miklós Kisszelmencre és Nagyszelmencre tragédiájára? Hogyan változott a könyvhöz és az ikerfalvakhoz fűződő viszonya az írásfolyamat alatt és után?

– Miklóst 1994 szeptemberében Bedő Árpád barátunk beszélte rá, hogy csavarogjanak a szlovák–ukrán határvidék magyarlakta falvaiban. Ekkor talált rá Nagyszelmencre a szlovák oldalon, és még aznap körbeutazva, órákat várakozva a határon, átjutott az ukrán oldali Kisszelmencre is. Nekem annyit mondott, hogy megtalálta, amit régóta keresett, a helyet, ahol a maga brutalitásában látható, hogy mi történt velünk itt, a béketáborban. Szenvedélye lett a szelmeneci szenvedéstörténet. Rendszeresen visszajárt, megszokták, sokan megszerették, kézről kézre adták, ő pedig feltárta szinte az összes család történetét.

A kettézárt falu úgy került be a köztudatba, hogy a könyvterjesztők nem az ilyen műveket teszik a kirakatba, és az úgynevezett mainstream média is kezdetben mostohán bánt vele.

Miklós nem elégedett meg a történeti tényregénnyel. Előbb Szelmenc krónikása lett, amit az újabb és újabb bővített, javított kiadások őriznek. Megszületett a színdarab, a *Zoltán újrateremtve*, Vidnyánszky Attila rendezésében, a beregszászi művészek megélt fájalmával hitelesítve.

Tudatosan, mégis szinte észrevétlenül vált a határnyitás szószólójává. Egyébként, ha valamit nagyon akart, egyszeriben remek szervezőnek bizonyult. Általa jutott el a kettézárt Szelmencre egy nemzetközi újságíró csapat, és a sajtóvisszhang nyomán került sor Washingtonban a Kongresszus emberjogi frakciója által szervezett meghallgatásra, ahol a két falu polgármesterei mellett ő is felszóllhatott.

Mikor búcsúztunk tőle a Fiumei úti sírkertben, velünk volt a szelmenciek maroknyi küldöttsége. Ők hozták a hírt, hogy abban az órában a falu mindkét oldalán zúgtak a harangok.

– *„Prózája egyik vonulatában a realista novellát látja alkalmasnak arra, hogy véleményét vállaltan, már-már publicisztikusan fejtse ki, »ágytörténetei«-ben, »álmovellái«-ban pedig a verseiből már megismert asszociációs módszert alkalmazza, sűrűlva a prózavers határait.” Az idézet Miklós Ágytörténetek című novelláskötetének fűlszövegéből való, de mai távlatból nézve az egész Zelei-életműre igaznak bizonyul. Meglátásod szerint hogyan illeszkednek a közösen jegyzett köteteteik Miklós önálló szépirodalmi munkáihoz?*

– Ezt nehezen tudom megítélni, talán nem is az én dolgom. Mikor mi együtt írtunk, abból „gazsózelei” stílusú könyvek, cikkek születtek. Ebben az értelemben sajátosak. Mégis vannak erős illeszkedési pontok Miklós írásművészetével. Elsősorban a témaválasztás, a kommunizmus rögválóságának ábrázolása, mely akaratlanul is abszurd és szürreális. Jövődarálás, hogy a *Gyilkos idők*et idézzem. Harminc év elteltével világosan látni, hogy a jövődarálás volt a cél, a kifinomultan aljas módszerek pedig az eszközök a legvidámabb barakk idején éppúgy, mint a nyílt diktatúrában. Megéltük, ahogyan „a fortélyos félelem igazgat”. Együtt énekeltek Cseh Tamással a fejüket homokba dugók himnuszát: „higgyük újra el, hogy semmiről sem tudunk...” Nagyon fontos, hogy az újabb generációk erről hiteles képet kapjanak, mert segíthet abban, hogy ne üljenek fel a valahol már nevelkedő új messiásoknak, akik mindig a múlt átírásával, majd eltörlésével törnek hatalomra.

– *Hét könyvet írtatok közösen. Melyiket tartod a legsikerültebbnek? És miért azt?*

– Azt már tudom, hogy ami biztosan maradandó, az a politikai pszichiátriáról írt *Őrjítő mandragóra*. Mikor kijött, mindjárt két kiadást ért meg, ma már elképzelhetetlen példányszámokkal. Huszonhárom évvel később azért jelentettük meg a bővített, javított kiadását, mert a L'Harmattan Kiadó jelentkezett, hogy több egyetemen segédanyag a könyvünk, de a hallgatók se jutnak hozzá, mert már a könyvtárból is kilopkodták a példányokat.

Az *Elrabolt emberöltőt*, amit már a rendszerváltozás után írtunk, benne az elhíresült Bara Margit-történettel, biztosan fölfedezik egyszer újra, mert ez már az embertelenség működési mechanizmusaival foglalkozik a tönkretett sorsokon keresztül.

Egyébként nem tudok választani. Nekem mindegyik kedves, helyenként örült történetekkel. Mászt ne mondjak, a *Tűz is volt babám!* dokumentumai a gyulai tűzoltóság pincéjéből kerültek elő. A város nevét se írhattuk ki akkoriban, így lett Kárhely, de mindenki magára ismert névtelenül is. Perre senki se ment, pedig vártuk. Talán reméltük is, az elsunnyasztott igazságtétel miatt.

– *Mi a legszebb, legmeghatározóbb emléked Miklósról? Kérlek, oszd meg velünk!*

– Nincsenek legek, hagyjuk ezt a zszurnalisztikai fordulatot másra. Emlékeim Miklósról engem gazdag emberré tesznek. Például mikor a *Mandragórá*t írtuk, és közben otthon őriztük a feleségemet, aki mindenórás volt Sándor fiammal. Reggel kis bőrönddel bementünk a kórházba, tízre már otthon voltunk. Miklós addigra összerendezte az aznapra való anyagokat. Béke volt, és lázas izgalom. Sanyi együtt született a *Mandragórá*val.

Aztán mikor a *Zoltánt* a Gyulai Várszínházban játszották. Egyetlen előadás. A végére leszakadt az ég, de senki se mozdult a nézőtéren. Percekig zúgott a taps. Miklós még másnap is nehezen fogta fel, hogy állva ünnepelte a tömeg.

Szűk családi körben temettük Pilismaróton. Mikor az urnát a sírba helyezték, elkezdtek susogni, zúgni a fák. Annak is feltűnt, akinek az égi jelekre talán kevésbé van füle. Fölnéztem: most sem nyugszol, Öreg? Áldjon meg az Isten!

Hegedűs Gyöngyi

[azt hiszem nincs halál]

azt hiszem nincs halál.
ezt nem én mondtam, hanem
valaki, aki dadog, és csak ebben
az egyetlen mondatban
nem akad el soha. – ha emberért
volna az ég, mennyre nem szorulna. –
ácsorgok hát kötésig a mondatban,
beszédnél jobban elakadva.
a térhez csapódó cserjeszinten
erősebb, mint bármely dadogás,
hogy épp Te lehetsz halott akkor is, ha
nincs halál.

[aznap]

aznap, mikor meghaltál, már bent is hallottam
az autópálya zaját, amit korábban kint sem. nem,
nem lett jobb a hallásom. először csak a magasparton
hallottam meg, most pedig már bent is. ahogy gyengültél,
egyre több hasznos frekvencia tűnt el, ami eddig kitakarta
a zajokat. mikor a lélegzeted is elhalt, mintha elbontották
volna a falut az autópályától védő zajfalat. ha legalább
annyira visszatérnél, hogy a fákat halljam.

ha ők nincsenek

*A barna rongyok hulltak már a fáról,
s át harminchárom sáros vármegyén
hárman jöttünk koldulva Flandriából:
Ythier Méchant, Colin Cayeux meg én*

(F. Villon: *Az akasztófavirágok balladája*, Faludy György átköltésében)

értem én, hogy próbára teszi a türelmét, és a kérdéseket is értem én, bár már régen nincs dolgom a jelentéssel, így a maga gyújtotta fel? oly súlytalan, hogy válasza méltatandó: nem egyedül. bár meglehet a térfigyelő kamerán csak magam vagyok. az nem figyel az időt. közbevetetheti persze, hogy abban tekerünk vissza. itt van. 4:30-nál, itt van maga. de az persze az is csak a napfelkelte előtti sötétség vékonya. hogy engem lássanak, ahhoz nem az időt kell visszatekerni, hanem a teret. nem azt tagadtam, hogy én gyújtottam fel, hanem azt, hogy egyedül. és a többiek hova tűntek? ehhez kellene a teret visszatekernie, hogy lássa az időt. na, akkor a társtettesek neve jönne elő. ityié mésan, kolen kájé. igen, írja csak fonetikusán, ha már etikusan írni lehetetlen. jobb, ha a kimondás marad a leiratban. bár még nem vagyok akkora költő, hogy írhassek sebhelyesírással. nézze, nem tudok én már a maga játékaival foglalkozni, hogy ilyen néven nincs ember. pedig csak utánuk következem én. ha ők nincsenek, akkor én sem következem. bár a beismerésig jussunk csak el. nem utánuk, belőlük következem. ityié mésan, kolen kájé és én. magának csak az a lényeg, hogy a végén kimondjam az ént. de miért? nem emancipált, anticipált vagyok. miért nem az, hogy kiért? a fa kért meg rá, hogy gyújtsuk fel. a fa. igen, a fa. hogy mi indoka lenne erre egy fának. egy fának mindig van indoka. az embernek meg indítéka. látja, ez az, nem az a kérdés, hogy tud-e egy fa ilyet tenni, hanem hogy mi indoka lenne erre. persze, hogy nem tud maga szerint ilyent tenni, de ha tudna, sem lenne neki maga szerint erre indoka. pedig nincs olyan fa, amelyik ne akarna égni. hogy majdnem leégett a part! van elég víz, hogy oltsa. de az nem jön ide fel! magától. feljöhetne, csak látja, maga erre nem gondolva, soha nem is kéri meg. nézze, van olyan, aki beszél a növényekkel, de a vízzel. ez most az új örület? lehetne, az is. örület. nincs jobb szó a csodára koldulva úgysem. különben víz sem kell. az a fa olyan egyedül állt, amilyen egyedül a haldokló van a halálával, szikrát sem kaphatott semmi. november van, minden nyirkos. rajtam kívül ki szereti ezt a hónapot? mikor a fák a teremtes rongyos gárdája. és harminc megyén át kitart a sár. születni tán csak halva lehet, de a hideg pont olyan, hogy a kitétek ne megfagyjanak, felsírjanak a bőrreflexiótól. ezért a köd. ami nem balladai homály. épp, hogy segíti a tisztánlátást, nincs más dolgunk, mint várni, ami már eljött. hogy a tett miért épp most? hát nem azért, mert ha nincs szárazság, akkor kisebb a büntetési

tétel. mit érdeklí a kegyelet, azt, ki nem kaphat kegyelmet? csak az érdeklí! ha már magával tehetetlen nézte a magatehetetlent. meghalt, akivel ez a fa együtt érezve szenvedett. a halál nem végességünk tudata. és nem is annak megnyilvánulása. egy fa végső kibomlása az emberi tudatban. nem lombra, nem termésre, egyre több kapcsolatra, ahogy az egyre kevesebb emberben jelenlévőt kutatjuk, nem véletlenül, szétszórva jelennek meg az élek, hanem egy növekedő fához hasonlóan. nem mindenkire tartozik ilyen erővel egy fa. ezért nem lángol egyszerre az egész világ. de ha ők nincsenek, én sem következem: egy fa/ végső kibomlása az/ istentudatban.

Tőzsér Árpád

A patak

Éjszaka a patak leveti a két part felöltőjét,
s visszatér forrása üregébe, a hegybe, aludni.
A falu kezdeteiről álmodik: mint őstojásban
szorong együtt két házkezdemény s a forrás.

A középvonal a hegy s a nádasok között maga a
középkor, álmodja (álom álomban) ön maga két szélét:
gótikus szenteket s neonlábbon forgó ivócsarnokot a
forrás fölé. A patak közben már maga az idő.

Álmában száz nyelven zúg, magánhangzói
úszó hódfejek, lódögök, csónak alakú fejfák,
kétoldalt lüktet a szélben a faluvá nőtt két egykori
magkezdemény s a templomtoronyban végződő hegy.

Ajánlás

A településből, az álló cseppkövekként a forrás köré
rakódó házacskákból nem lett Héliopolisz s Párizs,
de fosszilis nyomatában valaha a teljes evolúció ott lesz.
Ma harminchárom elözvegyült Hippodameia lakja.

Október 6

(Hét születésnap kérdése)

Osztható 7 szál primrózsa az író egyetlen életének triviális osztójával?

Születésnapomon mért főleg az a barátom érdekel, aki fel sem köszöntött? Tizenhét éves kocsim gyűlölködő tekintetét miért csak a roncsstelepen veszem észre? Mi ért itt véget?, milyen szerepem?

Karinthy Frigyes nem sokkal 51. születésnapja s egy kiadós veszekedés után (feleségével), cipőfűzés közben agyvérzést kapott és meghalt. Ki volt a felelős a haláláért: Böhm Aranka?, vagy netán a *cipőpertli*?

Steinbecknek három felesége is volt. Közvetlen halálos infarktusa után mire várt vajon a széke karfájára akasztott 120 J méretű melltartó?

Miért kellett ahhoz nyolcvanhat évet élnem, hogy a szétfűtfa fában a gyökér remegését lássam?

A születésünk előtti s halálunk utáni sötétség egyaránt beláthatatlan. S csak az egyetlen életünk ablakán tudunk rá kitekinteni. Hány ablakon át kellene egyszerre kinéznünk, hogy Istenre lássunk?

Létturista

1.

Mi jön még? Cézium-lángban Ázsia,
Cthulhu a Marsot készül lelakni,
a Föld skizo-tér, aposztázia
s az űrutazás hatalmi hakni.

Megtérsz Kínából, Alma-Atából,
a Plejádokból álhaza-rögre,
s taszít bár a turistaszemetes távol,
a lét turistája maradsz örökre.

2.

Rég elhagytak a látszatok,
maradt a vándorló lélek
s a szavak – velük még játszhatok,
a szó még hiszi, hogy élek.

A szó..., ó, a szó hiszékeny szép szűz,
és minden verssel szüzebb,
aztán róla is kiderül: vélt tűz,
veled huny, akár a hű eb.

Guzel Jahina*

Szerelvény Szamarkand felé

I. Ötszáz utas

Kazany

Négyezer-ötszáz verszta. Pontosan ekkora távolság várt a kazanyi vasút Turkesztánba induló egészségügyi szerelvényére. Ami azt illeti, maga a vonat még nem is létezett, a parancsot az összeállítására is csak tegnapi, 1923. október 9-én írták alá. Utasai sem voltak, őket még össze kellett gyűjteni a kazanyi árvaházakból és gyermekmenhelyekről, kislányokat és kislányokat kettőtől tizenkét éves korig, a leggyengébbeket és legsoványabbakat. Parancsnoka viszont már volt a szerelvénynek, Gyejev, polgárháborús frontarcos, a fiatalabbak közül. Épp az imént nevezték ki.

– Gyerekeket viszel – közölte vele Csajanov, a szállítmányozási osztály parancsnoka köszönés helyett. – Ötszáz fő. Kazanyból Szamarkandba. A meghaltalmazást és az írásos utasítást a titkártól kapod.

Az évek során a szállítmányozásnál Gyejev fuvarozott már mindent, amit síneken lehet szállítani, rekvirált gabonától és marhától kezdve a bálnazsíros ciszternákig, amelyeket a baráti Norvégia küldött az éhező Volga-vidéknek. De gyerekeket még soha.

– Mikor indulunk?

– Akár holnap. Összeszeded a szerelvényt, és repülhetsz, Gyejev, mint a madár! A gyerekek nem szeretik a hosszú utat, erre egykettőre rájössz magad is.

Ennyi volt az eligazítás, pár perc, nem több. Csak az nem volt világos, mit jelent ez a furcsa „rájössz magad is”. De töprengeni nem volt idő. A hosszú töprengés az öregeknek való, akiknek bőven akad idejük.

Első útja a pályaudvar-főnökséghez vezetett. Ott megígérték, hogy összekaparják, ami a ládafiában maradt, de csak egyetlen vagon tudtak keríteni, az viszont a legmagasabb osztályú, egykor nemes kék, mára sápadt szürkére fakult kocsi volt, a szalonban csupán egy-két helyen szakadt gobelintapétával, majdnem ép tükrökkel, tágas közös hallal, ahol akár keringőzni is lehetett, ha valakinek épp kedve

▼

* Guzel Jahina tatár származású, orosz nyelvű, nagyon népszerű író, számtalan díj kitüntetettje, műveit tucatnyi idegen nyelvre lefordították, magyarul megjelent regényei: *Zulejka kinyitja szemét* (2017, fordította Iván Ildikó), *A Volga gyermekei* (2018, Soproni András). Legújabb regényét *Szerelvény Szamarkand felé* címen idén tavasszal jelenteti meg a Helikon kiadó, ugyancsak Soproni András fordításában.

szottyant volna rá. Valamikor itt működött az úti könyvtár, s még zongora is állt benne, ám jelenleg egy csorba öntöttvas fürdőkád ékesítette (nyilván a fürdő- és mosodarészlegről cipelték át, aztán megfeledkeztek róla). A kád elég ostobán nézett ki az üres könyvespolcok és megfeketedett kandeláberek között. Gyejev elhúzta a száját, de a vagon elfogadta. Utasítást adott, hogy szagassák le a gobleket, a francba velük, a kandelábereket verjék le. A fülkékbe az elegáns poggyásztartó hálók helyébe második és harmadik fekhelyszintet szereltetett. A kádat meghagyta. Megpróbált igényelni hozzá egy vaskályhát is, hogy a gyerekeknek lehessen mosdóvizet melegíteni, de leburzsujozták, így aztán a melegvíz-ellátás ötletét egyelőre félretette.

A következő vagonra másnapig kellett várni, Krasznoj Gorkából vontatták ide, ahol négy esztendeje vesztegelt a fűtőház valami eldugott zugában. Gyejev ránézett az új zsákmányra, és elfutotta a méreg. Nem akármilyen vagon volt az, hanem úti templom. Nyilván azért is porosodott ilyen sokáig félreállítva, mert egyelőre nem sikerült kieszelni, hogyan lehetne átalakítani a szovjet szükségleteknek megfelelően. A kupoláról, mondjuk, le lehet szerelni a megzöldült bronzot, az oltárt szét lehet szedni. Hanem mit lehet kezdeni a vörös szemöldökíves, boltíves ablakokkal? Hát a tető alatt a pártadísszal? De Gyejev ezt a kocsit is elfogadta. Egyetlen előnye volt, hogy tágas. „Hány sor priccset tegyünk bele?” – kérdezte az ácsbrigád vezetője, ahogy tiszteletteljesen szemügyre vette a magas mennyezetet. „Legyen három!” – legyintett Gyejev. Befért volna talán négy is, de hátha a gyerekek félnének felmászni a legtetéjére.

A konyhavagont pár nappal később vontatták be valahonnét Szimbirszk környékéről. Afféle kerékre állított zömök ládaféle volt, amit gyalult deszkából építhettek sebtében, később aztán gyalulatlanul javítottak, furnérral foltoztak. A tetőablakból cifra díszítésű kémény ágaskodott. Azt mondták, a szimbirszki külső vágányokon tizenkilenc óta jó sok efféle ócskaság vesztegel, aminek Gyejev hasznát látta volna, de nem volt rá idő, hogy odautazzon ellenőrizni.

Végül szétrendeztek egy Moszkvából érkezett személyvonatot, és öt vagonat hozzásatoltak Gyejev szerelvényéhez, amelyet a sokféle szín és forma okán a pályamunkások már elkereszteltek „gyöngysornak”. Csupa agyonbagózott, összeköpködött fekvőpolcos vagonat kapott, amelyek használhatóvá tételéhez nem ács munkára volt szükség, hanem alapos takarításra. Csakhogy Gyejev addigra annyira elgyötörte az állomásfőnökséget a követeléseivel (ráadásul mindent „azonnal!”, „haladéktalanul” és „vita nélkül” követelt), hogy a takarítószemélyzetet megtagadták tőle. Erre köpött egyet, fogott néhány vödör vizet, és nekiállt, hogy saját kezűleg mosson fel.

Ekkor jelent meg az a nő. Gyejev épp hason csúszott a vizes padlón, és a ronggyal igyekezett kikotorni az ülések alól a szotyolahéjalmokat, amikor közvetlenül az arca előtt megjelent egy pár tompa orrú gyalogsági bakancs. Feljebb emelte a

tekintetét. Két vékony lábikra, rajtuk nem ám katonai lábtekercs, hanem finom gyapjúharisnya.

– Maga gyilkos – kezdte amaz a beszélgetést. – Mit gatyázik itt?

Gyejev elképedt. Még följebb emelte a tekintetét. Szűk, fekete szoknya, a szoknya posztója alatt hegyes térd.

– Amíg itt csúszik-mászik a padlón, hálnak a gyerekek.

Gyejev megpróbált kimászni az ülés alól és felülni, a tarkóját mindjárt bele is verte az ülés szélébe.

– Hát te ki vagy? – A nőekkel szemben Gyejev mindig elbátortalanodott, ezért aztán kivétel nélkül mindet letegezte, és gögösen, kihívón viselkedett velük.

– Gyermekegyi komisszár. Magukkal utazom Szamarkandba, ha méltóztatik feltápaszkodni a pocsolyából, és hozzáfogni a parancs végrehajtásához.

– Aztán neved van-e, komisszár?

– Belaja.

Gyejev hirtelenjében nem értette, keresztnév ez vagy családi név. Visszakérdezni meg nem akaródzott.

A nő idősebb volt nála, de nem annyival, hogy az anyja lehetett volna. Inkább a nővére. Az arca szép és szigorú, egyenest plakátra kívánczik. A haja vörösesszőke, rövidre nyírva, a fürtjei szanaszét állnak. A tekintete, mint egy katonai parancsnoknak. Az ilyen tekintet hatására az ember nyomban talpra ugrik, rendbe kapja magát, de Gyejev ráérősen végigsimított az üstökén (egyúttal lesöpört a homlokáról néhány ráragadt szotyolahéjat), hanyagul odadobta a rongyot a vödörbe (a víz kiloccsant, rá a komisszár bakancsára), és ülve maradt a padlón, kissé még el is terpeszkedett.

– Akkor talán segítesz a takarításban, Belaja elvtársnő? Vagy disznóólban szállítjuk a népet?

– Segítek – felelte amaz komolyan. – De csak éjjel, amikor a gyerekek lefekszenek.

– Akkor mi nem fekszünk le? – pimaszkodott Gyejev. Igazából nem akart, a bolond nyelve magától kottyantotta ki.

Mindjárt el is fogta a szégyenkezés a kétértelmű viccért. Felállt, leverte a piszkot felhajtott szárú nadrágjáról és csupasz térdéről. Mikor aztán fölegyenesedett, kiderült, hogy letről néz fel a vendégre. Belaja komisszár jó fél fejjel magasabb volt nála.

– Attól félek, Gyejev, nem – nézett farkasszemet vele a nő. Gyejev most végre láthatta a szemét, hidegszürke szempár, egyenes szempillák. – Egészen Szamarkandig nem lesz rá mód.

Néhány perccel később már ott lépkedett Belaja mellett. Nem is lépkedett, szaporázott a szemerkélő esőtől nedves vágányok között, és minden erejével azon igyekezett, hogy el ne csússzon, meg hogy ne fogja futásra a lépteit.

Belaja, bár lába lányosan vékony volt, termete pedig, melynek vonalai alig rajzolódtak ki a derékban szíjjal leszorított darócköpeny széles ráncai között, törékenynek látszott, széles léptekkel haladt a talpfák között. Gyejev figyelte a komisszár lendületesen mozgó ormóttan bakancsát, és arra gondolt, milyen kicsi és keskeny lábfej lehet bennük. Megbotlott, szitkozódott egyet, és elhessegette a tolakodó gondolatot.

– Fel akarják majd emelni a kvótát, de maga ne hagyja! – intette Belaja szaporán, és közben annyi fáradságot sem vett, hogy Gyejev felé fordítsa a fejét, mintha szavaival előre felé tüzelne, ezért Gyejev kénytelen volt még gyorsabbra fogni a lépteit, hogy rendszeren hallja az utasításait. – Ha megpróbálnak lábadozóként besuvasztani néhány beteget, ne engedje nekik!

Gyejev sehogy se értette, kiknek ne engedjen. Más szóval, kikre lövöldöz a mondataival ilyen könyörtelenül a komisszár.

– Ha a szívére akarnak hatni, fogjon mindent rám. Mondja azt, hogy ez a Belaja, ez olyan fafejű, olyan szívtelen alak, nem lehet vele szót érteni, mintha kőből lenne...

– Na de a szerelvény parancsnoka én vagyok – emlékeztette a biztonság kedvéért Gyejev.

– A parancsnok maga – bólintott Belaja. – De csak fogja rám. Még jobb, ha hallgat, majd én megmondom magam.

A pályaudvar eldugott zugain keresztül kijutottak a városba, és hamarosan beértek a kellős közepébe, ahol a főtéren egy gránitból és márványból épült palota állt, akkora oszlopokkal, hogy hárman se érték volna körbe, az ablakai pedig embernél is jóval magasabbak voltak. Valamikor a nemesi gyűlés székháza volt, most a kazanyi egyes számú evakuációs gyermekmenhely működött benne. Vörös Tatárföld minden zugából ide szállították azokat a gyerekeket, akiket a szüleik nem akartak vagy nem tudtak etetni; innen fog kikerülni a Gyejev-féle szerelvény utasainak oroszlánrésze.

A menhely azonban közletről nem palotára hasonlított, hanem ostromlott várra. A pinceablakok szorosan be voltak deszkázva, helyenként két rétegben, a földszint csúcsíves ablakait vaslemez és furnér fedte. A fehér márványoszlopokat repedések sűrű hálójá fonta be. A falak annyira tele voltak lövedéknyomokkal, hogy úgy látszott, mintha különlegesen laza és porózus kőből lennének rakva (Gyejev azonnal felismerte ezt a ragyaverést, a kisebb kráterek kézifegyvertől, a nagyobbak ágyűlvédéktől származtak). Az épület zordnak és megközelíthetetlennek látszott, mintha körös-körül még mindig dúlna a polgárháború. Vajon ki ellen védekezhetnek, akik bevették magukat az épületbe? Csak nem az intézményt ostromló gyermekek ellen?

Azok pedig mindenütt ott heverték, a gránit fölépcsőn, a fal mellé terített újságokon, jó másfél tucatsnyi, szemöldökig rongyokba csavart piszkos kis test feküdt lomhán, mozdulatlanul az esőben. Gyejev nem először találkozott ilyen látvánnyal, de soha nem töprengett el rajta, hogy miért fekszenek ezek a gyerekek a menhelyen kívül, nem pedig odabent.

Belaja a hintóknak szolgáló meredek rámpán felment a főbejárathoz és bekopogott. Semmi válasz. Bekopogott még egyszer, erősebben, megrángatta a szorosan becsukott ajtószárnyakat, de semmi eredmény. Lábujjhegyre állt, és tenyerével néhányszor odacsapott az ablakot borító furnérlemezre, közben egy szög majdnem felsértette a kezét.

Az erőd hallgatott. A fal tövében fekvő gyerkőcök úgyszintén.

Senki meg se moccant. Néhány szempár lomha kíváncsisággal leste, mit csinál ez az asszony, és csak egyikük, egy apró termetű lurkó, akinek barnára sült arca piszkos krumplira emlékeztetett, az mozdult meg, kényelmesebben elhelyezkedett, hogy ne szalassza el a műsort. Belaja őt szólította meg.

– Miért nem nyitják ki? – kérdezte egyszerűen, barátságosan.

Se erélyes hang, se parancsnoki tekintet, csodálkozott Gyejev. Tud ez a komiszszár ember módjára is beszélni!

A lurkó hallgatott egy sort, elnézett valahová fölfelé, ahonnét apró esőcseppek hullottak.

– Későn érkeztetek – vetette oda kelletlenül. – Gyertek holnap, reggel talán barátságosabbak lesznek.

– Nekünk most van dolgunk – sóhajtotta Belaja. – Hátha van valami módja... Segíts.

A gyerek most se válaszolt mindjárt, mintha a szavak valahonnét messziről érkeznének hozzá.

– És nekem mi hasznom lesz belőle?

– Elmondom, hogyan juthatsz be a menhelyre. Hogy ne az ajtó előtt kuncsorogj, ne a tornácot törölgesd a nadrágoddal. Hogy a szociális nővérek maguk fogjanak karon, és vezessenek be, megmosdassanak, megetessenek, és felvegyenek az élelmezési listára.

– Hamukálsz – vigyorodott el a lurkó, előmutatva fekete fogait.

– Ma éjfélkor a Torkolatnál razzia lesz, a Gyermekbizottság meg a rendőrség átfésüli a partot. Akiket elkapnak, viszik mindjárt a menhelyekre. Úgyhogy aki fedelet meg fejadagot akar, napnyugtáig legyen mind a Torkolatnál. Aki meg nem akar, az húzzon innen a bánatba, és ne lábatlankodjék itt. Értve? Add tovább a cimboráknak.

A krumpliarc elfintorodott, bizalmatlanul felvonta a szemöldökét, megmozgatta az orrlikát.

– Kés a szívembe, szög a szemembe! – ütött ököllel a mellére Belaja, mintha kést döfne a bordái közé, mire a gyerekarca nyomban kisimult, és összeesküvő mosoly jelent meg rajta. – Most te jössz. Segíts! – kérte ismét Belaja.

A lurkó felállt, lassan, végtagjait alig mozgatva, mintha nem szárazon járna, hanem folyó fenekén, és odament a bejárati ajtóhoz. Hátat fordított nekik, és lomhaságát levetve, vadul kalapálni kezdte a sarkával meg az ökleivel; olyan kegyetlenül csépelte, hogy a súlyos lakkozott ajtó megremegett, a zsanérok megnyikordultak.

– Jobban kellett volna dörömbölni – magyarázta anélkül, hogy abba hagyta volna, a zajos működéstől kissé pihegve. – Ezeken csak a makacsság fog!

– Meg lett mondva, hogy nincs hely! – harsant fel fél perc múlva egy kiáltás valahonnét fentről, az egyik ablakból.

De a legényke nem tágitott, tovább rugdosta az ajtót, s hamarosan kattant a kulcs. A kölyök tüstént félreugrott, így a résből előszökkenő seprű csak a levegőt találta el.

– Sipirc innen, csirkefogó! – jelent meg az ajtónyílásban egy temérdek nagydarab asszonyság, aki úgy csapkodott a seprűvel, mintha félelmetes kard lenne. – Hogy a manó vigyen el!

– Maguk meg miféle erődöt rendeztek itt be? – kérdezte Belaja nagyon halkán, de olyan fenyegetően, hogy Gyejevnek a belei is összerándultak. – A háborúnak régen vége.

– Van, akinek igen, van, akinek most jön csak a java – vágott vissza a kapus asszonyság. – Széthordanák az intézetet! Nem én tehetek róla, hogy minden áldott nap egész hadsereg jön az effélékből! Hová dugjam mindet?

Belaja nem szólt egy szót se többet, hanem belépett az ajtón, a hatalmas asszonyság pedig utat engedett neki, és leeresztette a seprűjét is. A komisszár nyomában Gyejev is besurrant a bedeszkázott ablakú épület tömör sötétjébe.

– Az elvtársak kihez jöttek? – kérdezte a kapus asszonyság, aki még az ajtónál matatott, a féltucatnyi lakat közül az utolsóval küszködve, amelyikbe a sötétség miatt sehogy se tudott beletalálni a kulccsal. – Kihez jöttek, azt kérdeztem. Hé!

De Belaja már fölfelé csörtetett a széles fölépcsőn, oda, ahol az emeletről némi fény derengett. Gyejev sietett volna a komisszár után, de megbotlott valami puhában, és majdnem elesett. Aztán megint megbotlott. És megint majdnem elesett. A sötétség vékony hangon felsikoltott, aztán gúnyosan azt csipogta:

– Elvtársak!

A sötétben lehetetlen volt bármit is kivenni. Gyejev megállt, lehajolt, kinyújtott kézzel körültapogatózott, és kitapintott néhány borotvált kobakot.

– Elvtársak! – vihorászott egy hang a másik oldalról. – Kihez jöttek?

– Schovase vendégségbe! – szólalt meg egy harmadik. – Seholsincsen keresésre!

- Nagyevőhöz nagyebédre!
- Azután meg inni kéne!
- Három kiló rokfortkrémre!

Akkor aztán a sötétség megtelt hangokkal, nevetéssel, sóhajokkal.

- Felpofózott stricikékre!
- Meg a süket ügyészkére!
- Meg a padlókefékre!
- Ha nem kell, hát lökd csak félre!
- Elhallgassatok! – mordult rájuk a kulcsárnő valahol a lépcső aljában.

Gyejev a tekintetét a sötétségbe fúrva, maga előtt tapogatózva nyargalt Belaja után, átgázolva a lépcsőfokokon tömegével heverő kisfiúkon. Tenyere nyírott kobakokba, lábszára csontos vállakba és hátakba ütközött. Legjobban attól félt, hogy rálép valakire, de a gyerektettek fürgébbek voltak, maguktól félrehúzódtak, ahogy az apróhalraj egy nagyobb hal közeledtére.

Minél feljebb ért Gyejev, annál világosabb lett körülötte, és annál sűrűbb lett a tömeg. A lépcsősor hamarosan két ágra vált, mindkettő meredeken elkanyarodott, az egyik balra, a másik jobbra, és fel az emeletre. Itt már meg lehetett különböztetni a szemeket – volt köztük barna, borostyánsárga, fekete, kék, fűzöld –, melyek kíváncsian bámultak mindenfelől. A kölykök kicsinyek voltak, és mind egyformára nyírva. Az egyiknek mintha hiányzott volna az egyik füle; de lehet, hogy csak úgy tűnt ebben a félhomályban.

Az emelet kétoldalt tágas folyosóvá nyílt. A belső helyiségekbe széles ajtók vezettek, amelyek valaha ragyogó fehérek lehettek, és arany cirkalmak díszíthették, de mára úgy megkoptak, hogy csak a sötét fa látszott. A folyosó mélyéről apró termetű, szemüveges asszonyka sietett elő a vendégek fogadására, nyilván a menhely munkatársa. Belaja azonban nem várta be, sőt, mit se törődve az asszony igyekezetével, kitarta a középső ajtót, és határozottan belépett rajta. Gyejev a restelkedéstől égő arccal ment utána. Még az hiányzik, hogy neki kelljen majd magyarázkodni az arcátlan betolakodásért.

Belépett, és elállt a lélegzete, hatalmas bálterembe jutott. Az óriási ablakokon át, amelyek csaknem mind be voltak üvegezve, és csupán néhány volt rongydarabokkal befoltozva, bőven áradt be a nappali világosság. A mennyezet szokatlanul magas volt. Gyejevnek hátra kellett hajtania a fejét, hogy szemügyre vegye a hatalmas többszintes csillárt, mely akkora volt, mint egy mozdony (a gyertyaforma égők az utolsó darabig össze voltak törve, de a tekergő bronzkarok épek maradtak). A csillártól hullámvonalban gipszvirágok és fekete repedések húzódtak. Ugyanott a magasban fehér korláttal körülvett zenekari erkély látszott, amelyet összekaristolt, de még mindig mutató oszlopok tartottak.

Ez a hatalmas tér úgy tele volt zsúfolva gyereknépséggel, mint egy pályaudvari váróterem. Az ablakpárkányokra rongyokat terítettek, derékaljat mesterkedtek belőlük, és mindegyiken három-négy kislegény heverészett, szinte egymás hegyénhátán. Fekhelyek készültek mindenből, ládából, bőröndökből, tömött zsákokból, valamint szoroson felstószolt és szalmával beszórt könyvrakásokból, amelyek hosszasan sorakoztak a parkettán (méregdrága könyvek lehettek, bőrkötésben, díszes borítóval, nyilván mindenféle összes művek). Akiknek nem jutott alvó- vagy ülőhely, egyenest a padlón feküdtek, melyet így sűrűn ellepett a piszkos-sápadt végtagok és beesett arcok mocorgó rétege.

A belépőkre senki ügyet sem vetett, a menhely lakói kifelé bámultak az ablakon, verték a blattot, horkoltak, tetvészkedtek, vagy egyszerűen csak gondolatlanul bámulták a mennyezetet. Vártak valamire? Ugyan mire? Gyejev még soha életében nem látott egy rakáson ennyi gyereket. A csupasz sarkak és egyforma, kopaszra nyírt kobakok látványától a szeme is káprázott. Füle megtelt a duruzsolással:

– Nem először faltunk kutyahúst, megszokott dolog! És kutya bajunk, bezabáltunk, nem dobtuk fel a bakancsot...

– Az anyám akkor már a halálán volt, a föld már nyújtogatta feléje a fekete karmait...

– Mit kavarsz, haver?! Ha mi izé, akkor te nem kapsz lapot. Nekünk már festékes az ujjunk. Ha lelécelünk, akkor az hotziher.

– Ó, szentséges Szűz Mária, mennynek, földnek királynője! Hallgasd meg az én fájdalmas fohászomat...

– Pocsékul etetnek itt is, vizet eszek, vizet iszok, ezért aztán sose szarok...

– Hol van a te Mozzsuhinod az én Duglasz Ferbenkszemhez képest! Egér meg az elefánt!..

– Ha majd ütnek engem, anyám is megemlegetem...

– Mondok neki, hallja-e, nővér, maga olyan rátartian eszik... szakasztott, mint a Lenin...

– Elvtársak! Maguk a Művelődési Népbiztosságtól vannak?

A szemüveges asszony lihegett a rövidke futástól (Gyejev közelről észrevette, hogy kontyba kötött, vékony szálú haja teljesen ősz, soványsága pedig már nem fiatalos, hanem éppenséggel öreges). Belájának azonban esze ágában sem volt megállni. Határozott léptekkel gázolt át a padlón heverő fiútestek között, és jobbra-balra forgatta a tekintetét.

Az asszony utolérte Gyejevet, lépéseit nagyjából hozzáigazította Belaja gyors lépteihez, ott aprózta mellette, és közben megpróbált belenézni a különös vendég arcába.

– Sapiro vagyok, az intézet vezetője.

– Mennyi a gyereklétszám? – kérdezte Belaja roppant szigorú hangon, mintha előre kész lenne belekötni bármilyen válaszba.

– Négy százötven fő – felelte az igazgatónő. Menet közben lekapta szemüvegét az orráról, és beletörölte kötött kabátja szárnyába, bizonyára, hogy a megtisztított lencsén át jobban szemügyre vehesse a jövevényt. – De ebéd után többen lesznek, várunk egy szállítmányt Jelabugából.

– Ebből egészséges?

– Attól függ, kit nevezünk egészségesnek. A lazarettben és karanténban negyvenheten vannak... – Az igazgatónő arca egyre nagyobb zavart sejtetett, a légzése mind szaporább lett a gyors járástól. – Vagy az Egészségügytől jöttek?

Nem szép dolog egy idős embert ilyen sietésre kényszeríteni. Tisztában van ezzel ez a Belaja? Valószínűleg nem. Vagy épp ellenkezőleg, nagyon is tisztában van.

– Az összlétszámból hány idősebb ötévesnél?

– Körülbelül a kétharmada... De engedje meg... szeretném tudni... kihez van szerencsém... – kapkodott levegő után Sapiro.

Gyejev elszégyellte magát.

– Belaja elvtársnő – mutatta be útítársát. – Belaja komisszár a Gyermekbizottságtól.

– A Gyermekbizottság! – ragyogott fel egy pillanat alatt Sapiro, és még a zihálása is elmúlt. – Végre eszükbe jutottunk! Maguk nélkül csak pusztulunk, egyre pusztulunk... Miért nem szóltak, hogy jönnek? Összeszedtem volna minden számadatot, összeállítottam volna a kérdéseket, hogy ne kelljen kapkodni...

– Ne izguljon, nem kell sietni – intette le Belaja, és az ablakokat meg a köztük lévő falat méregette. Odakint egyre jobban esett, és az összekaristoltságokon már nagy cseppek gurultak lefelé a parkettre.

Nem csak úgy nézelődött, érezte azt is, hogy mindent lát és helytelenít. Csodálatra méltó képesség, hogy nemcsak a szavai, hanem a mozdulatai, de még a néma tekintete is merő szemrehányás. Nem is nő ez, valóságos áspiskígyó.

– Az első kérdés természetesen az elhelyezés – kezdte buzgón Sapiro. – Láthatják, milyenek a körülményeink! A Művelődésügyben azt hiszik, nekünk adták ezt a palotát, azzal kész, minden meg van oldva! De hát hogy lehet ebben a palotában élni? Erre nem gondoltak? Hogy lehet tanulni? Aludni? És aki beteg? Ilyen körülmények közt gyerekeknek nincs helye.

– Így igaz – helyeselt Gyejev (nagyon szeretett volna segíteni szegény vezetőnőnek). – Az ágyak hol vannak?

– A Nemesi Gyűlésben nem szoktak aludni, elvtársam – rázta meg kioktatón a fejét Sapiro. – Itt bálákat rendeztek meg lakomáztak. Tessék, ez itt a legtisztességesebb fekhelyünk – csapott a tenyerével egy utcai padra, amelyet nyilván

valami parkból cipeltek ide. Egész rakás apróság mocorgott rajta, egy hihetetlenül mocskos, rég színét veszített rojtos selymabrosszal leterítve.

– Minden nap újabb szállítmányt hoznak! Hová tegyem őket, ezt a rengeteg evakuáltat? – tárta szét tragikus mozdulattal sovány, öreges karját Sapiro, és egy szempillantás alatt olyan lett, mint egy ijedt pókocskó. – Plusz minden nap újabb kitett csecsemők. Már ki is írtuk a bejáratra: „Nagyon kérjük, hogy a csecsemőket vigyék egyenest a Kisdédóvóba!” Még a címet is odaírtuk. De manapság az anyukák vagy nem tudnak olvasni, vagy egyszerűen csak makacsok. Minden reggel ott van a lépcsőn egy-két kakukkfióka, olykor három is...

Gyejev egyszerre megérezte, hogy valaki nézi. Megfordult. A sokszárnyú erkélyajtó üvegén keresztül néhány gipszszobor nézett befelé. Biztos feleslegesnek találták, és kivitték őket. Némelyiknek le volt törve az orra. A szobrok mozdulatlan arcán esővíz csorgott.

– ... Aztán minden nap jönnek csak úgy, maguktól is, tíz-tizenöt fő. Jönnek, csak jönnek. De nemcsak Tatárföldről, hanem Csuvasföldről, Mordvinföldről is, aztán németek Szaratov környékéről, a napokban meg még kalmükök is. A kamaszokat, mondjuk, nem engedem be. De egy háromesztendős csöppséget? Nincs szívem elutasítani.

– Szóval maga merő jószívűségből szegeztette be vaslemezrel az ablakokat? – kérdezte Belaja. Amint körbement a termen, sarkon fordult, és elindult a kijárat felé, mintha ő lenne a házigazda, és ő vezetné körbe a vendégeket az intézményen.

Gyejevnek még a foga is megcsikordult, annyira nem volt ínyére útítársnőjének se az éles hangja, se goromba viselkedése. Nem gyerekkomisszár, hanem zupás őrmester!

– Hogy mondhat ilyet? – háborodott fel Sapiro, aki alig tudott lépést tartani Belajával. – A földszint és a pince teljesen lakhatatlan, ott még jószágot sem lehet tartani. Télen a falon ujjnyi vastag zúzmara képződik, tavasszal és ősszel pedig térdig áll a víz. Az ablakokban nincs üveg, egész a háború óta. A kandallókba nem lehet befűteni, a csatornák el vannak dugulva. Ha a Gyermekbizottság segítene...

Furcsa, elnyújtott hang szakította félbe hirtelen a beszélgetést, valahonnét fentről, a mennyezet alól jött. Gyejevnek az első pillanatban úgy rémlett, hogy sziréna. De nem, egy gyerek üvöltött – nem, nem sírt, hanem üvöltött – kétségbeesetten, elkeseredetten, hosszan, és csak nagy néha szakította meg, hogy levegőt vegyen, vagy hogy nyöszörögjön egy kicsit. Még Belaja is megállt, és a hang felé fordult. A főnökasszony azonban csak fáradtan legyintett.

– Ne törődjenek velem, ez a Csuvas Szenya. Mindjárt megnyugszik.

Az üvöltés nem csitult, miközben a vendégek elhagyták a báltermet, se amikor továbbmentek a folyosón, és beléptek a szomszéd szobába. Sapiro becsukta az ajtókat, hogy a hang ne zavarjon, de az áthatolt a falakon is.

Am a következő terem annyira megdöbbenette Gyejevet, hogy még Szenyárol is megfélekedett. A helyiség annak idején alighanem a díszebédlő lehetett. Most kislányok népesítették be. Itt is ugyanolyan hevenyészett fekhelyek voltak, mint odaát, könyvekből, bútortöredékekből, kartondobozokból, ugyanaz a zsúfoltság és összevisszaság, ugyanazok a csontsovány testek és mezítelen lábak, csak nem fiúgyerekeké, hanem lányoké. A gyerekkupac fölött pedig lakoma pompázott.

A mennyezet élénk, dús színekben, valami hihetetlen naturalizmussal volt kifestve. A képet szőlőlevelek fonták körül, fölöttük fénysugarakban fürdő hatalmas fűrtök. Mellettük rózsaszín almák és szinte áttetszőre színezett mézédés körték heverték szanaszét. A sárga- és őszibarackhalmok fölött pillangók lebegtek, nedvesen csillogtak a félig lehántott bőrű citromok, és szinte kicsordult belőlük a lé.

A falakat szintén óriási képek töltötték be. Vadpecsenyék, sápadt rózsaszín sonkaszeletek, osztrigák, megcsipkedett cipók és félik kiivott borospoharak – mindez egészen elképesztő méretekben és nagyszerű állapotban, se repedések, se penészfoltok nem éktelenítették el ezt a félelmetes bőséget. A freskókon csillogott a lakk, mintha csak tegnap festették volna oda őket.

Itt nagy csend honolt, a kislányokat alighanem elnyomta a valószerűtlen tér, nyugton feküdtek, és alig hallhatóan beszélgettek (még Csuvas Szenya is abba hagyta az üvöltést). Gyejev észrevette, amint az egyik kislány megpróbál lekapirgálni egy darabkát a falra festett húsból, de hasztalan, a festékréteg vastag volt és erős, a kislány uja viszont gyenge.

Gyejev végigjáratta tekintetét a dús gyümölcsfelhőn, kérdezni szeretett volna valamit, de csak bosszúsán megköszöri a torkát.

– Mondom én, nincs helyiségünk – sóhajtotta Sapiro.

– Nem lehetne valahogy lekenni ezeket a... – Gyejev a megfelelő szót kereste – ...műkincseket?

– Mivel? Szénnel? Nincs nekem az se.

– Ami a helyiségeket illeti, a helyzet világos – szakította félbe Belaja. – Milyen problémája van még?

Gyejev a komisszár sima, szép arcán nyomát se látta felháborodásnak. Belaja tökéletes nyugalommal nézegette a körös-körül burjánzó kulináris örületet és az alatta kuporgó gyerekeket. Fura lelki berendezése lehet. Hol felfortyan olyasmin, amin igazán nem kéne, hol meg tökéletesen érzéketlen, mintha nem is szív lenne a mellkasában, hanem egy darab fagyasztott hal. A beázó falak, a bedeszakázott ablakok ezek szerint izgatják. És vajon a gyerekek szenvedése, akik festett étkektől körülvéve laknak, az nem?

– A másik, természetesen, az élelmezés – felelte készséggel Sapiro, és száraz kezecskéjével körbemutatott a festett étkeken. – Tudom én, mi van, minden romokban hever, éhínség, nehéz idők. De minek szedjük össze ezeket a gyerekeket, ha nem tudjuk etetni őket? Heti egy rubel egy gyerekre, ki hallott ilyet? Mit adha-

tok nekik egy rubelből? Port a malomból? Zabhéjat? Márpedig nemcsak etetni kell őket, hanem gyógyítani, melegben tartani is. Ez a harmadik.

Odabiccintett a sarokban álló, öntöttvasból és márványból épült széles kandalló felé, amelynek tövében néhány letördelt ág és szakadt újságlap hevert. A kandalló szájában bádogyödör állt, amelybe a kürtöből ritkás vízcseppek potyogtak. Nyilván a kinti eső vize.

– Palota... – pirosodott ki a felháborodástól Sapiro ráncos orcácskája, de egész valója mintha kitüzesedett volna ettől a szónoklattól; kötött kabátja kitárult, a mozdulatai lendületesebbek lettek. – Azok ott a Művelődésügynél mit képzelnek, mennyi fa kell, hogy ezt a palotát legalább egyszer ki lehessen fűteni? Télen a bálteremben havat kerget a padlón a szél!

Gyejev egyszerre megérezte, hogy a menhelyen töltött fél óra alatt egészen átfagyott. Itt bent semmivel sem lehetett melegebb, mint az utcán. A mennyezetre festett napsugarak nem melegítettek.

– Na, ami azt illeti, tűzifát kikövetelni mégiscsak könnyebb, mint pénzt vagy helyiséget – tért vissza Belaja az ügyészi hangnemre.

– Kértem! Ráment minden papirosom!

– Hát akkor nem írni kellett volna, hanem odamenni a szociális osztályra, a főnökhöz, és addig ki nem engedni az irodájából, amíg nem ad pár fuvar tűzifát. Idenyomni annak a gazembernek a kihagyott ceruzát! – bökött Belaja arra a helyre, ahol a férfiaknak az ádámcsutkája szokott lenni. – Egy másik ceruzát pedig a kezébe nyomni, itt írja alá! Megfenyegetni, hogy panaszt tesz a Csekánál a hanyagságáért meg a gyerekekkel szembeni ellenséges magatartása miatt!

Ez valahogy úgy hangzott, hogy Gyejev mindjárt rájött, a komisszár maga pontosan így tett, talán nem is egyszer. Sapiro tehetetlenül pislogott rövidlátó szemével, nem felelt a bátor javaslatra, és csak pár pillanat múlva folytatta, mintha még mindig együttérzésre számítana:

– Aztán persze ott van a higiénia. Hát ez aztán egyszerűen nincs nálunk. Se fürdő, se fertőtlenítőkamra. Felvételnél a gyerekeket megfürösztjük a kádban, egy kád víz jut tíz gyerekre. Ugyancsak egy darab szappan tíz főre. És ha rühes, ha fejtetve van? Rágondolni se merek...

– Hagyja már abba a rettegést meg a panaszkodást! – emelte fel a hangját Belaja, de úgy, hogy Sapiro összerendezte, a kislányok pedig ijedten rámeredtek a veszekedő felnőttekre. – Menjen az Egészségügybe, és csapjon ököllel az asztalra! És szórjon oda arra az asztalra egy marék tetűt, jó nagyokat, emlékül a mosdatlan gyerekektől. Egykettőre lesz fertőtlenítőkamra is, szappan is, fogpor is! – Azzal felháborodottan sarkon fordult, és elindult az ajtó felé.

Mind megtette, gondolta Gyejev. Ez a Belaja mind megtette, csapkodott az öklével, tetűt szórt az asztalra. Talán nem is az asztalra, hanem annak a szerencsétlen főnöknek egyenest a gallérja mögé. Az ilyentől kitelik, nem ember ez, hanem

szoknyás veszedelem. Ó, Gyejev pedig egy hülye! A szempilláját meg a formás térdét bámulta neki. Na hiszen, kellett ez, hogy egy szerelvényre kerüljön ezzel a nővel!

– Ezt maga mint a Gyermekbizottság tagja tanácsolja? – hápogott az igazgatónő.

– Méghozzá nyomatékosan! – vetette oda Belaja, és miközben elhagyta az ebédlőt, annyi fáradságot se vett, hogy megtartsa maga után az ajtót, úgyhogy az kis híján nekicsapódott az utána siető Sapirónak. Gyejev az utolsó pillanatban ugrott oda, hogy megvédje az öregasszonyt az ütközéstől. Ha rajta múlik, legszívesebben odaszózott volna az ajtóval ennek a Belajának a hátára, de még akár arra a szép, gögös ábrázatára is.

Az meg már repült is felfelé a lépcsőn a második emeletre, kis híján feltaszítva valami kis lurkót.

– Nyíl szét, tenger, úszik a szar! – acsarkodott a kölyök.

– Nagyobb, aki mondja! – vágott vissza kapásból Belaja.

– Ott nincs mit nézni! – fogta el még nagyobb izgalom Sapirót, és hangjában ijedség érződött. – Csak a lazarett meg az elkülönítő!

Késő. A komisszár már felfutott a lépcsősoron, a sarka már valahol odafent kopogott.

Az aranyvirágokkal és kristálygombokkal díszített, málnapiros jelmezkabát-kát viselő fiú a folyosón állt, és egy vödörbe pisilt. A kabátka olyan nagy volt, hogy az alja meggyűrődött és redőkben feküdt a padlón, a kislány sovány nyaka pedig úgy állt ki a gallérból, mint bot a hordóból. A piros bársony alól teljesen csupasz test fehérlett ki. A gyereken nem volt nadrág, de még alsónemű sem. Amint végzett a dolgával, gondosan felkapta a ruhája szegélyét, hogy ne húzza végig a földön járás közben, és csoszogva elindult a helyére. A kabátka szárnyai alól kilátszó csupasz lába elefántlábra hasonlított, a teljesen alakjukat veszített, torz, vastag végtagok lassan, erőlködve lépkedtek, alig emelkedtek el a padlóról.

– Ezeket a kincseket a zenekari erkélyen találtuk, parókákkal, rizsporral együtt – magyarázta Sapiro, miközben zihálva fölfelé kapaszkodott a lépcsőn. (Gyejevnek úgy rémlett, az igazgatónő már imbolyog a fáradságtól és az utóbbi percek izgalmaival.) – Biztos a zenészekről maradt, egy tucat jelmezuha, de lábbeli egy darab se. Jobb lett volna fordítva. De az értékes holmi nem veszhet kárba, hát szétosztottuk a gyerekek között... Vagy a lábát nézi? Mondom, hogy ez itt a gyengélkedő.

A második emelet terei sokkal szűkebbek és nyomottabbak voltak az elsőnél, a kis ablakokban látni lehetett egy fentről lelógó párkányt; a mennyezet olyan alacsony volt, hogy Gyejev, ha akarta, kinyújtott kézzel elérhette volna. Valamikor nyilván kiszolgálóhelyiségek lehettek. Minden szobába alacsony ajtó vezetett.

Sapiro és Gyejev benézett néhány helyiségbe (a küszöbön le kellett hajolni, hogy az ember ne verje bele a fejét a szemöldökfába), míg az egyikben végre megtalálták Belaját. Ezúttal nem járkált fel-alá, hanem megállt az ajtó közelében, és figyelmesen nézte a lakókat. De nem is igen tudott volna itt lépkedni, túl szűk volt a helyiség, a padlót pedig sűrűn belepték a gyerekestek.

Ezek a testek egészen elképesztően néztek ki. Egyes testrészek – karok, vállak, bordák, kulcscsontok, nyakak – hihetetlenül soványak voltak, a csontok szinte kiálltak belőlük. Mások – lábfejek, lábszárak, combok, hasak – képtelenül vastagok, mint a pihepárna. Ugyanez volt a helyzet az arcokkal is, egyiküké, mint egy csontmaszk, a másiké nem is arc, hanem szalmaszálon át felfűjt varangyos béka, a redők közt alig lehetett látni a résnyi szemeket. Gyejev persze látott már felpuffedteket (ki ne látott volna a Volga-vidéken!), de ennyit... és csupa gyerek... Volt köztük meztelen, volt, aki egy olyan kabátfélével volt betakarva, mint amit már láttak. Némelyiknek a fején aransujtásos háromszögletű kalap pompázott, tolldíszsel és copfos parókával. A gyerekek a fekhelyükön vagy épp a padlón feküdtek, és lustán beszélgettek. Sokan aludtak.

– Az utasítás szerint persze a felpuffedteket meg a csonkákat nem szabad felvenni – motyogta büntudatosan Sapiro, és Gyejev végre megértette a zavara okát –, de hát az evakuálók... Mit lehet tenni velük? Ők is csak emberek. Minden előfordul, tévedhetnek. Hol egy szopós kisbabát hoznak, egyszer meg egy terhes kislányt Mamadisból... még tizenhárom sincs, és már terhes...

– Ezeknek a szabályellenes lakóknak a tartását vonja le az evakuálók béréből – ajánlotta Belaja. – Mindjárt nem fognak többet tévedni.

Sapiro büntudatosan meggörnyedt, de nem felelt.

– Elhallgass! – sziszegte Gyejev gyűlölettel. Ezt már nem tűrhette.

Halkan mondta, mindkét nő hátába, aligha hallották. Meg akarta ismételni hangosabban, hozzátenni pár biztató szót az igazgatónőnek, és megfogni Belaja könyökét (jó erősen, hogy igazán fájjon), és nem engedni, hogy még egyszer kinyissa a száját... de ekkor valaki hátulról megérintette a lábát, szelíden, mintha egy macska súrolta volna a farkával.

Hátrapillantott. Egy kislány volt, négy- vagy nyolcéves – olyan sovány, hogy az életkorát lehetetlen volt megállapítani –, ott ült a sarokban egy szalmakupacon, és a felnőttek felé nyújtotta a karját. Tágra nyílt szeme, mely fehér volt, mint egy megtisztított főtt tojás, egyenest Gyejevre meredt. Csónakformán összeillesztett két tenyerét ide-oda ingatta a levegőben. Vak, állapította meg Gyejev. Alamizsnát kér, onnan, ahonnét a hang jön.

– Ezt nem kell többé csinálnod – guggolt le Gyejev a kislány mellé. Megsimogatta a vállát, és kinyújtott kezét óvatosan lehajtotta a földre. – Itt enélkül is kapsz enni.

– Ne fárassza magát – fordult meg Sapiro. – Marhum nem érti, nem tud se oroszul, se tatárul. Azt hiszi, így dolgozik meg a kenyéréért.

– Hát, ez a mi palotánk – mondta Sapiro már a folyosón, és egy mozdulattal a lépcső felé invitálta a vendégeket. – Most láttak mindent. Menjünk le, elvtársak, megvendéglelem magukat egy kis teával.

De mielőtt leértek volna, felharsant az ismerős erőlködő üvöltés, valahol egész a közelben. Állathangnak is lehetett volna hinni, ha nem szakítják meg rövid csuklások és motyogások.

– A Csuvas Szenya? – kapcsolt mindjárt Gyejev.

Az igazgatónő sápadtan, dermedt arccal kurtán bólintott, és elfordította a tekintetét.

– Tetűfalka üldözi – magyarázta. – Álmában. El akar futni előlük, de nem tud. A lába erősen elfagyott, és a rovarok csípése nagyon fájdalmas. Jöjjenek, elvtársak. – Az igazgatónő hangjában csüggedés érződött. – Kitűnő teánk van, sárgarépából.

Belaja belenézett Sapiro bánattal teli szemébe.

– Nem kérünk teát – mondta.

Azzal hallgatózva elindult a zárt ajtók mentén. Azt kereste, amelyik mögött Szenya üvöltött.

Megtalálta. Kinyitotta.

Ez az ajtó nem szobába vezetett, hanem a zenekari erkélyre.

Itt nem gyerekek feküdtek, hanem gyereksontvázak. Gyejevnek legalábbis így tűnt, amikor belépett. Az egymás mellett sorban hagyott székeken rongyokból fekhelyek voltak eszkábálva. A rongyokon csontok, szürkés, petyhüdt bőrbe bújtatott csontok feküdtek. A fejek meg az arcok ugyanilyen bőrbe csomagolt koponyák voltak, és mintha csak hatalmas szájából és szemeödrökből álltak volna. A csontlányok nagy néha megmozdultak, kinyitották értelmetlen szemüket, erőtlenül fészkelődtek a fekhelyükön, vagy félig lehunytt szemmel mozdulatlanul heverték. Néhány gyerek nagy, lapos ládában feküdt (az oldalt kiálló faragott fogantyúk alapján Gyejev rájött, hogy komódfiókok). Az egyik gyerek egy furnér bőgőtökben aludt.

Ezek voltak az elfekvők, akik már túl voltak az éhes ájulásokon, az éhség-lázon, az éhség okozta puffadáson, akik régóta – nem hónapok, hanem évek óta – éheztek, de szervezetük nem pusztult el a táplálékhiánytól, hanem összeaszalódott, elcsökevényesedett az állandó alultápláltságtól. Ezek azok voltak, akiket aligha lehet megmenteni. A mennyezetről gipsz Ámorok mosolyogtak le rájuk.

Itt feküdt Szenya is. Már nem üvöltözött. Kábán nézett bele a semmibe, és szélesre tátott szájjal, kutyamód szedte a levegőt. Dudoros koponyája volt, vöröses hajmaradványokkal és idomtalanul nagy fülekkel. Fogatlan szájában csak két agyar villogott, a nyelve két oldalán.

– Az evakuáló osztagok elfekvőket is hoznak? – kérdezte Belaja nagyon hal-
kan, egy pillanat alatt elfehéredett orrlíkákkal. – És maga átveszi őket? Micsoda
könyörületes angyalok mind!

Sapiro levette orráról bepárasodott szemüvegét, és szó nélkül ment, hogy meg-
igazítsa Szenya takaróját, ami nem volt más, mint egy darabka gobelin, amelyen
még ki lehetett venni a beleszőtt császármadarak és vadászkutya körvonalait.

Lentről, az egészséges gyerekekkel telezsúfolt bálteremből kiabálás és kacagás
hallatszott.

– Miért vannak ilyen furcsa helyen? – kérdezte Gyejev. Lenézett a balkonról,
és látta, hogy a fiúk odalent bakugrást játszanak.

– Mondom, hogy nincsenek helyiségeink – felelte az igazgatónő, és megsi-
mogatta Szenya borotvált fejét. Apró, rózsaszín arcocskája így, szemüveg nélkül
megráncosodott gyerekarcnak látszott.

– Az elfekvőknek már mindegy – összegezte a helyzetet Belaja csúfondárosan.

– Hagyjuk ezt! – tiltakozott Gyejev, és egyszerre úgy érezte, hányinger fogja el,
nem tudni, a balkon magassága miatt, vagy a látottaktól.

– Tudom, hogy megszegtém az előírásokat – egyenesedett fel Sapiro, és las-
san visszatette a szemüveget az orrára. – És vállalom a büntetést. De értsék meg
maguk is, hiszen mégiscsak a Gyermekbizottságtól vannak, nem a Csekától. Hát
mihez kezdhettem volna velük? Nem küldhettem vissza őket a forduló fuvarral
Jelabugába vagy Laisevóba! Kérem, rögzítsék a szemle jegyzőkönyvében, hogy
mindez kizárólag az én felelősségemre történt, és...

– Nem szemlére jöttünk – vágott közbe Belaja, és belenézett egyenest az igaz-
gatónő arcába. – Gyerekeket gyűjtünk, akiket Turkesztánba szállítunk.

– Persze, persze, jött is valami levél... – motyogta zavartan Sapiro, aztán
egyszerre vékony, kislányos hangon feljajdult, és ráncos kezecskéit a melléhez
szorította. Most kapcsolt. – Hát akkor mire volt jó ez az egész? Ez a faggatózás,
meg a bejárás?... Ez a zaklatás? Miért nem mondták mindjárt? – Sapiro szeme a
vastag szemüveglencse mögött hatalmasra nyílt. Bizonyára a felháborodástól, de
Gyejevnek úgy rémlett, a kicsorduló könnyektől.

– Személyesen látnom kellett a menhelyen tartózkodó összes gyermeket.

– Szóval az én összefoglalóm nem lett volna elég? – kérdezte az igazgatónő, a
melléhez szorította másik kezét is, soványka vállát előregörnyesztette, pillanatról
pillanatra jobban összehúzta magát, egészen kicsire zsugorodott.

– Nem – felelte Belaja, most már nyugodtan és hivatalos hangon, féltetve a
vádoló hangnemet. – Összeállította az elszállítandó gyerekek jegyzékét?

– Igen, egy kis rátartással. Éppen kérelmezni akartam a Művelődésügynél...

– A kvóta megemeléséről szó sem lehet. A többletet máris húzza ki. – Belaja
körülnézett az erkélyen. – Kérem, húzzon ki a második emeletiek közül minden-

kit, továbbá a két évnél fiatalabbakat és a terhes kislányokat. Csak egészségesek maradhatnak. Lehetőleg minél idősebbek.

– És ha nem megyek bele? Ha nem négyszáz gyereket viszek ki a vonathoz, amennyi a kvótában van, hanem négyszázötzet? Csak nem fogja ott hagyni őket a peronon?

A komisszár nem válaszolt, de súlyos pillantásából világosan kiolvasható volt a válasza.

– Nagyon kérem! A listában tényleg csak olyanok szerepelnek, akiknek van esélyük, hogy kibírják az utat, legalábbis én úgy látom.

Belaja hallgatott.

– Hogy tehetném meg? Saját kezemmel húzzam ki? – Sapiro úgy állt ott, a torkához szorított kis ökleivel, mintha meg akarná fojtani magát. – Képtelen választás...

– Nem kell senkit kihúzni – szólt közbe Gyejev. – Elviszünk mindenkit. A jelmezes kisleányt, a vak Marhumot, a Csuvas Szenyát. Meg a terhes kislányt is. Meg ezeket is – biccentett a fekhelyek felé.

– Nem! – fordult felé Belaja olyan hevesen, mintha meg akarná ütni.

– De igen! – felelte Gyejev. – A szerelvény parancsnoka én vagyok. Készítse elő a szállítási papírokat – fordult most már az igazgatónőhöz. – Aláírom.

Az igazgatónő csak pislogott, zavart tekintetét ide-oda kapkodta a két vendég között.

– Lábbelijük sincs, egynek se – suttogta hirtelen rekedten, és elgyengült kezei lehullottak. – Csak a vagonokig jussanak el valahogy, a vonaton már kibírják...

– Lábbelit is kerítünk – jelentette ki Gyejev. – Kerítünk!

– Jóságos akar lenni? – kérdezte Belaja már a tornácon. Nem is kérdezte, sziszegte a foga között. – Jószívű? Mindenkin segíteni akar?

– Igen – felelte Gyejev. – Te nem akarsz?

– Nem! – mondta keményen a komisszár. Ott állt a menhely bejáratánál, szögletes orrú bakancsba bújtatott lábát keményen megvetette a grániton, mintha még reménykedne, hogy visszafordulnak, és másként zárják le a kérdést. – Én minél több gyereket akarok eljuttatni Turkesztánba. Élve! Az elfekvőket nem tudom odajuttatni. Csak feleslegesen foglaljuk velük a helyet a vagonban.

– Szóval pusztuljanak el inkább itt?

Gyejev már leszaladt a lépcsőn, de a komisszár nem mozdult, így Gyejev is kénytelen volt megállni. Nem tudta eldönteni, maradjon-e Belájával, vagy menjen tovább. Megfutamodni, ahogy a nyúl a róka elől, nem akaródzott.

– Ez a túlélés logikája, Gyejev! Kegyetlen, de logika. Először azokon kell segíteni, akiket még meg lehet menteni.

– Mindet meg lehet! – ugrott vissza Gyejev a komisszár mellé, de sehogy sem tudott azonos magasságból az arcába nézni. Akárhogy igyekezett, felfelé kellett néznie. – Meg lehet. Vagy legalább meg lehet próbálni.

– Egészséges gyerekek élete árán?

Gyejev életében először látott ilyen emberszemet, hideg volt és vad. A farkasoknak van ilyen, amikor rárontanak a vadászokra. Embernek soha.

– Azt tudnám, hogyan nevezhetett ki a párt gyerekkomisszárnak?! – Elkezeredetten legyintett, lerobogott a lépcsőn, és elrohant, de nem bírta megállni, futtában visszafordult, és odakiáltotta: – Te nem elvszerű vagy, nem is szívtelen. Nem! Még csak nem is kőszívű! Te, Belaja, ellenség vagy!

A komisszár úgy állt ott a tornácon, mintha földre gyökeredzett volna a lába.

– Én, Gyejev, egészen Szamarkandig a maga egyetlen és leghűségesebb barátja vagyok – felelte halkán. De Gyejev meghallotta.

Lábbeli kell. De hát honnét szerezzen? Ötszáz párat! Ez annyi, hogy akár ötmillió is lehetne. Nem volt ekkora kincse senkinek, nem volt se a boltokban, se az ócskásoknál, se a bazársoron. A városban az emberek leváló talpú bakancsban, foltozott nemezcsizmában, bocskorban, tutyiban járkáltak. Esőben fapatkót, madzaggal felerősített fadarabokat kötöttek a lábukra, azzal gázoltak a tócsákban. A jó minőségű cipő ritkaságszámba ment, és vagy a bolhapiacon a spekulánsoknál, vagy a katonai raktárak kezelőitől lehetett szerezni. Akadtak szép számmal olyan ravasz fickók, akik kimondottan az erős csizmák végett álltak be katonai szolgálatra. Gyejev is az ellátószolgálatnál kapta a neki járó bakancsot. Alig használt darab, és mindössze egy számmal nagyobb a kelleténél, igaz, fűzője nincs, de sebj, így is mesébe illő kincs. De még a hadsereg raktáraiban se porosodhatott egy egész ezredre való tartalék lábbeli. Ötszáz pár jó minőségű cipőt csak kölcsönbe lehetett kapni, azt is csak a katonaságtól.

Gyejev az erődhez nyargalt, de olyan fűrgén, mintha nem is őszi latyakban futna. Az iménti veszekedés kellőképpen feltűzelte. Itt, az ősi erőd fehér falai közt működött a katonai akadémia. A fal mögött ott dobogott, sarkantyúzta a lovakat vagy menetelt az alakulótéren az az ötszáz pár csizma, amire Gyejevnek akkora szüksége volt.

Csakhogya az erődbe nem engedték be. A kapuőr – egy szuronyos tőkfej – megmakacsolta magát: papír nélkül egy lépést se!

– Te gyilkos! – fortyant fel Gyejev. – Amíg mi itt süketelünk, pusztulnak a gyerekek. – Tüstént rájött, hogy Belaja szavait mondja, ettől még jobban méregbe gurult. – Eredj már be legalább, jelents be a parancsnoknál!

Mire amaz: nem hagyhatom el az őrhelyemet.

– Hát akkor ordítani fogok – fenyegetőzött Gyejev. – Üvölteni fogok, mint a félig leszűrt disznó, addig hívom azt a parancsnokot, amíg ki nem jön.

Mire amaz: rád hívom a rendőrséget.

Gyejev kiköpött, és nekiállt várakozni. Összehúzta magát a szemerkélő esőben, tekintetét befúrta az őrbe, aki kényelmesen bebújt az őrbódéjába. Gyejev azt

akarta, hogy az őr restellje el magát, de a tekintete minduntalan lejjebb csúszott szeretettel és gonddal tisztogatott, takaros csizmájára.

A gyerekekre gondolt. Mi lesz, ha csakugyan meghalnak út közben?

Nem fognak. Csak lábbelit kell szerezni nekik, akkor aztán átszaladnak a hideg kőpalotából a meleg vagonokba. Gyejev bezárja a vagonokat, hét lakatra, mintha kincset érő árut szállítana, a vörös izzásig felszítja a kályhákat, hogy a szerelvényben nyár legyen, aztán repül, mint a golyó Szamarkandba. Pár hét az egész, és odaérnek Turkesztánba.

Ott pedig örök nyár honol. A nap forrón tüzel, az esők simogatóak. Van kenyér meg rizs. Van csuda szőlő, amitől fürgébben kering a vér, és piros rózsák nyílnak az arcokon (ő maga nem kóstolta még, de hallott róla). Ott hegyekben áll a dió, az aszalt szilva, akkora minden szem, mint egy gyerekököl. Bárányhús is van bőven, jut mindenkinek. Csak lábbelit kell szerezni...

Így várakozott jó pár óráig, egészen sötétedésig. Az erőd kapuján ki-be járkáltak az emberek, sietős, kapkodó mozgásukból mindjárt látszott, nem főnökfélék. Behajtott egy autó, az ablakon át sietősen kidugott igazolvány alapján lehetett látni, hogy ezek sem azok.

Már este volt, amikor a főnök megjelent. Az erőd belsejéből patacsattogás hallatszott, amire az őr tüstént vigyázzba vágta magát, és vadul kidüllesztette a szemét. Ez az! – kapcsolt mindjárt Gyejev, csak kivárta!

A kapun kivágtatott egy ló. Hátán nagydarab férfi, valóságos óriás, egyenzubbonyban. Gyejev, bár a sötétben nem tudta kivenni a kabátujján a rendfokozatát, odavetette magát a paták elé.

– Parancsnok elvtárs!

Az őr ugrott volna, hogy félrerántsa a pimasz alakot, de a lovas már fékezett, a ló egy helyben felágaskodott, azzal fenyegetve, hogy szétrúgja a közelben állók koponyáját.

– Parancsnok elvtárs! – kiáltotta Gyejev a táncoló ló körül keringve, azon igyekezve, hogy a lovas meghallja a hangját, és elcsusszanjon az őr elől, aki esetlenül ott buzgólkodott a mozgásban akadályozó puskával a vállán. – Ötszáz gyerek! Elpusztulnak, ha nem segít!

Az őr végül mégiscsak utolérte Gyejevet, és nem tudván, hogyan tegye ártalmatlanná, hátulról átnyalábolta, mintha lányt tapogatna, az ostoba! Gyejev karja erősen a testéhez szorult, a hátára ráakaszkodott a súlyos test, úgyhogy egy lépést sem tudott tenni.

– Ötszáz gyerek! – ordította Gyejev torkaszakadtából, hogy túlkiabálja a paták dobogását, közben próbált kiszabadulni az őr öleléséből. – Lábbeli kéne nekik, létfontosságú!

– Miért énhozzám fordul? – kérdezte a lovas nyugodtan, anélkül, hogy fel-emelte volna a hangját. Biztos volt benne, hogy meghallják. – Honnét lenne nekem annyi lábbelim?

– Nem magának, a katonáinak! Adják kölcsön a csizmáikat, nem kell sok időre, csak amíg a gyerekek eljutnak a pályaudvarra! Különben megfáznak ebben a hidegben! Mezítláb van mind, egytől egyig...

– Azt akarja, hogy az akadémia egész állománya mezítláb maradjon? – A lovas nagyon egyenesen ült a táncoló ló nyergében, egyik kezében a kantárt szorította, a másikat fesztelenül leengedve tartotta a törzse mellett (ezt a hetyke ülést Gyejev nemegyszer látta már a cári hadsereg egykori tisztjeitől).

– De hát csak egyetlen órára!

– Elment az esze – mondta a lovas, nem felkiáltójellel, csak egyszerűen, mint valami ténymegállapítást. – És mi van, ha éppen abban az órában riadóztatnak bennünket?

– És ha az összes gyerek belehal a meghülésbe? Ötszáz gyerek! Három éhes évet kibírtak, most meg elpusztulnak? – kiáltotta Gyejev, és maga is megijedt a szavaitól. – Szamarkandba kell utazniuk, ahol van napfény meg kenyér. Én már vinném is őket, teljes gözzel! Ehelyett most itt diskurálok magával, vesztegetem az időt... – mondta, és vad tekintetet vetett az őrré, aki még mindig vasmarokkal tartotta. – A megbízólevelem itt van a mellzsebemben. Megmutatnám, de fogják a kezem.

A lovas parancsoló állmozdulatára az őr dohogva engedett a szorításán.

Gyejev nem tudta megállni szó nélkül:

– Ni, micsoda katonái vannak, jól tápláltak, erősek! – dörzsölgette megszorongatott vállát. – Miért ne tudnának megülni egy óra hosszat a kaszárnyában mezítláb?

Azzal benyúlt a köpenye mellzsebébe, elővette a megbízólevelét, és felnyújtotta a szétnyitott okmányt.

A lovas aligha tudta a sötétben kivenni, mi áll a papíron, de nem hajolt fölé, és nem is nyúlt érte. Táncoltatta még egy kicsit a lovát Gyejev körül, megnézte innen is, amonnan is, aztán nem túl hangosan ráparancsolt:

– Jelenjen meg vasárnap reggel hatkor, szekérrel. Itt várjon a bejáratnál. Kap a nevére ötszáz pár csizmát. Két órán belül visszahozza. A szekeret egy lovas szakasz kíséri, és felügyeli az akciót. Ha a kincstári anyag eltulajdonításának legcsekélyebb gyanúja fölmerül, „kardot ránts!” lesz a parancs.

Gyejev felelni sem tudott, mert a lovas megrántotta a gyeplőt, és a várakozásba beleunt paripa fűрге vágtaiba kezdett, patái csak úgy csattogtak az erőd lejtő kockakövein.

Vasárnap holnaputánra esett. Hát így lett kitűzve az indulás napja.

Soproni András fordítása

Gömöri György

Rokonom, Zagajewski

Tájak, városok és zene, sok zene:
ez volt Adam Z. alapeleme.
Nem lett, mint én, a politika
kényszer-krónikása, mégis őt
könnyeztette meg a lengyel
rohamrendőrség, nem engem –
ami Adamot őszintén érdekelte,
az az élet képekre bontható
sokszínűsége volt, az ősz
finom árnyalatai, nyári esték
andantéja, arpeggiója, a nap-
lementék változatai. Ebben
használtok Adamra, mindketten
műveltük nyelvi kertjeinket, néha
a valóságosat is, amibe belefért
a rózsza, az írisz, a dália éppúgy, mint
a szagos bükköny indázó anarchiája.

Ötvenhatos emlék

Wiktor W. Vergiliuszaként
jártam a szétlőtt Budapesten
láttuk a Kilián tátongó odvát
meg az utca kövén „a testvéri tankok”-tól
laposra taposott szegény
nyomorult orosz katonákat
s a frissen hantolt sírokat a Bakáts téren
Wiktor aztán még elment Déry Tiborhoz
aki így búcsúzott tőle:
„Mondd, hát lehet itt élni?”
Majd zsebében egy „kutyás” kézirat*
ment menekült ő is ólmos
esőben csüggeteg lengyelekkel
autón sietve a jugoszláv határ felé

▼

* Déry Niki című regényével

Félelmeink

Feleségem okostelefonja hosszú
séták után kedves jutalmat ad:
zöld labdákat hajigál a magasba.
Ez örömmel tölti el szívét
amit naphosszat vírushír szorongat
Nem a saját életét félti bár
nyomasztja amit átélt a kórház
magukra hagyott haldoklói közt –
Nem Ő attól fél az unokák
jövője kiszámíthatatlan Meglehet
ez a járvány egyszer majd elcsitul
de jön helyette újabb vad mutáns
Nekünk hajdan még nyitott volt az ég
sütött a nap és ujjongott a föld
körtáncot jártak lányok és fiúk
de most jövőnket nyirkos köd fedi
tornádó készül az óceán fölött
lángba borulnak sűrű ősi erdők
s mind kevesebb mi eddig éltetett:
a remény hogy élhetünk szabadabb életet

London, 2021. december 31-én

Rókázás

– Nemcsak a románok, az erdélyi magyarok is mindent összemeséltek a néhai vezérről és vadászatairól, hogy így lőtt medvét, meg úgy nem lőtt medvét – mondja Lukács vadőr a reggeli kávénál. – Tény, hogy Ceaușescu nagyapám varsági udvarán vacsorázott vadászat után. Akkor még kisgyerek voltam, így nem mehettem a hajtásra, de később a nagyszüleim elmesélték. Azon a napon tizennégy medvét lőtt a Conducător. Egy rókát is elejtett, amikor hívta a felesége, Elena, Bukarestből, arról érdeklődve, hogy megy a vadászat. Ceaușescu akkor még testőrök nélkül járt, nagyon közvetlen volt nagyapámékkal és a többi székely hajtóval, akikkel együtt evett ételkóstoló szolga nélkül az udvarunkon, mielőtt elindult a hajtóvadászat.

Az egyik hajtót nagyapám haza kellett küldje, mert már reggel részeg volt. Mielőtt elköszönt, megkérdezte tőle a Vezér: – Már reggel ittál? – Igen – felelte Jóska, a hajtó. – Miért iszol reggel? – Főtitkár elvtárs, ezt akárki nem engedheti meg magának. Délben jönnek az amatőrök. Este a pancserok. – A tolmács lefordította a választ. Ceaușescu elnevette magát.

A vadászaton jól célzott, és határozottan lőtt, ezért nemigen kellett kegyelemlövést leadnia a vadaknak, amelyeket egymás után tereltek a lesállása elé a hajtók. Az egész erdő kiabálástól, majd lövésektől volt hangos. Az utolsó medve után jött is érte a helikopter, hogy visszaszállítsa a fővárosba. Érdekes módon minden medvét a helyszínen hagyott, mintha nem érdekelte volna a zsákmánya, ellenben hazaérve telefonált, hogy az egyetlen rókát küldjék el neki. Vakarta is a fejét gondterhelten nagyapám, mert a medveölő puskagolyó teljesen szétszakította a róka testét. Végül azt találta ki, elvisz magával engem, és meglő egy rókát, hogy elküldje a vezérnek.

Óvatosan osontunk végig az erdőn. Egy tisztás szélén ott is állt a ravaszdi. Nagyapám suttogva tanított engem: – Célzás közben visszatartod a légzésed, hogy ne mozduljon a mellkasod. Amikor célkeresztbe kerül a vad, határozottan húzod meg a ravaszt. – A lövés eldőrdült. A róka valósággal bukfencezett lefelé a domboldalon. Vártunk egy ideig, hogy biztossá váljon a halál beállta, majd a helyszínre gyalogoltunk. Ott feküdt a sárgás-vöröses bundájú test, szájából vér folyt.

– Lapocka alá céloztam, átment a golyó a nemes szerveken – mondta nagyapám, majd a vad iránti tiszteletből letört egy apró zöld levelű ágat, és töretként az áldozat testére tette. Szótlatlanul néztük a rókát, majd végül nagyapám felemelte:

– Így né. Most már mehetsz a Conducătorhoz Bukarestbe. Ne mondja, hogy nem küldtük utána a rókáját. A székely mindenre talál megoldást. Mindenre is.

Másnap az állat becsomagolva utazott a fővárosba, így szent volt a béke. Nagyapámék még sokáig emlegették az illetudó, kedves, barátságos vezért, aki a

vadászok között szerényen viselkedett, a tapasztalt idősök nyomaiban lépkedett ki a lőálláshoz. Arcára nem csak a tévéből emlékszem. Akkor, és később sem értettem a félelmet, amiben éltek az emberek. Erre mondta nagyapám: – A kisember nem érti a történelmet. Csak elszenvedi. – Egyszerű vadórként híres emberekkel találkozott a vadászatokon. Már óvodás voltam, amikor a bikafalvi állomáson leszállt előttem a vonatról női testőrei kíséretében Kadhafi. Ő is medvére jött. De erről majd máskor mesélek. A Conducător látogatása után nagyapám egész életében más miatt mosolygott, amikor valaki említette neki a rókázni szót. Sok rókát meglőtt, de a román fővárost ő se látta meg soha, csak az az egy vörösbundás, amit azon az emlékezetes estén ejtett el a varsági erdőben.

Jómagam, amikor vadór lettem, már az első sörtől rosszul voltam, annyira nem szoktam hozzá az alkoholhoz. Később megtanultam kettőt inni egy kis pálinkával, de a harmadiknál mindig megálltam, mert szeretek emlékezni másnap arra, amit teszek. Nagyon ritkán fordul elő, hogy italtól elhányjam magam. Ilyenkor eszembe jut az udvarunkon ebédelő főtitkár elvtárs, majd látom, ahogy nagyapám mellett nagyot nyel, visszatartja a lélegzetét, hogy ne mozduljon a tüdeje, és meghúzza a ravaszt.

Simai Mihály

Misztériumjáték

Lehellet-nyírfa

Lehellet-nyírfa... Szinte sejtelem csak,
ahogy az élet és a Lét határán
nézi a vérző világéjszakát.

A semmi Ága lehetett ilyen,
mikor az űrből a Földre lehajlott
József Attila vacogó szívéért...

Halottak napja

Neki már nem világít senki.
Mégis látja, hogy lesz mindenkől semmi.

Egy szép halott, – kinek porában is fáj,
mit tesz Földjével az emberfia.

Azért élek, hogy néha megkísérts még,
te meggyilkolt Harmónia!

Csak lélegezzünk...

Vegyünk egy csillagtalan éjszakát...!
Nem. Vegyünk kettőt!... Hármát...! Negyvenet!!
Most adjuk hozzá a Te fényedet,
s a teremtsrend máris helyreállt.

Vegyünk életet, – s ne vegyünk halált!
Csak lélegezzünk, mint az almafák,
hajnalt...

a Vízöntőkor hajnalát!

A csonka Hold alatt

Néha majd a kertükké változom.
Elálldogálok ott a csonka Hold alatt.
Rád sóhajtom március-illatom...

S Te, félrehajtva egy lehajló ágamat,
csak a szemeddel kérdezed: – Te vagy...?!

Nem kérdem már...

Mért ítél halálra az élet,
nem kérdem már, Uram, semmit se kérdek.
Csak azt szeretném tudni már:
milyen életre ítél a halál?!

Vonzásod erdejében

Vonzásod erdejében
virágoznak a fák
zenére nyitja-csukja
szirmát minden virág

vonzásod erdejében
keringek részegen
s éjjel – nappal a legszebb
hihetetlent hiszem

hatalmas ez az erdő
és nő még egyre nő
vonzásod erdejében
nincs már tér és idő

átváltoztak virággá
s a téridő-kehely
ellentmond önmagának –
most végtelent lehel

vonzásod erdejében
napfény-ízű a méz
vonzásod erdejében
a Lét szívembe néz

vonzásod erdejében
Isten reám talál
vonzásod erdejében
nem ér a nevem – és nem
érhet el a halál

Lengyel András

Az értelmiségivé válás cselédlépcsőjén I.

Szegedi főiskolai éveim – lapok egy önéletrajzból

1

Ténylegesen 1969 szeptemberében lettem a Szegedi Tanárképző Főiskola hallgatója. (Az intézmény csak később, már végzésem után vette föl Juhász Gyula nevét, ma – szétverve és megnyomorítva – mint a Szegedi Tudományegyetem Pedagógusképző Kara működik.) A beiratkozásra, ha jól emlékszem, valamikor szeptember közepén került sor – a tanév akkoriban ebben az időpontban kezdődött. Ez az egyszerűnek, s akkor már csupán szimpla adminisztratív aktusnak látszó esemény életem teljesen új szakaszát nyitotta meg. Több értelemben is. Egyrészt elkezdődött egy lényegileg még átmeneti periódusa életemnek, a szülővárosomtól való fokozatos elválás korszaka. Állandó lakásom még évekig Csabán volt, havonta hazajártam, s a nyarakat is otthon töltöttem. De mindennapjaim már Szegeden zajlottak, egyre inkább „szegedivé” váltam. Másrészt, s ez az előbbivel összekapcsolódva ment végbe, teljes életformaváltás következett be. Mint minden hallgatóé, speciális életforma lett az enyém is. Már felnőtt számba mentem, de egzisztenciálisan a családtól függtem (az ösztöndíj nem lett volna elegendő az önellátásra, csak kiegészítette a hazulról kapott pénzt). A függés tehát még megmaradt, nem lehettem „önálló” ember. De, más városban élve, mint a szülők, gyakorlatilag kikerültem a szülői felügyelet köréből, „szabad” lettem. Szegeden, száz kilométerre Csabától, senki nem kontrollálta, hogy mikor mit csinálok, hová megyek, hogy élem világom. Azaz, elkezdődött számomra a fiatal felnőtteknek a szabadság (vagy prózaiban fogalmazva: a kötetlenség) élményét megtapasztaló, kvázi önálló élete. S természetesen, nem is mellékesen, megkezdődött értelmiségivé nevelődésem intézményes története is. Egy nagy gépezet vett kezelésbe, hogy úgy alakítsa „szakmai” ismereteimet s habitusomat, ahogyan azt egy sajátos helyzetű pedagógusképző intézmény immanens normái megkövetelték.

Kollégiumi elhelyezkedés nekem nem jutott, a férőhelyek számához mérve nálunk túl magas volt az egy főre eső jövedelem – magyarán, relatíve „gazdagnak” minősültem. Így, olcsóbb megoldás híján, maradt számomra az albérlet. Ezt anyám választotta ki, mérlegelve a helyszínt s a költségeket. Jó helyre kerültem, több szempontból is. Első albérletem, ahol két évig laktam, a Földvári u. 3. szám alatt volt, egy emeleti lakás kis szobájában. A szoba ugyan kicsi volt, két ágy fért el benne egymás végében, egy asztal, egy szék és a kályha, s ketten laktunk benne. Ha valamelyikünkhöz látogató érkezett, például anyám vagy szobatársam anyja, akkor

a másíknak ki kellett mennie – három ember egyszerre már nem fért el a szobában. A fürdőszobát reggelente használhattuk, hetente egyszer fürdeni is lehetett, a lakás többi része értelemszerűen a háziakat szolgálta. Ez a közös lakáshasználat persze behatárolta a lehetőségeket, de mind a háziakkal, mind a szobatársammal jól ki tudtam jönni. A két év alatt egyetlen összetűzésre sem került sor. Szobatársammal hamar megtaláltuk a közös hangot, a háziak pedig nem avatkoztak bele életünkbe. A vendégfogadás (például lányok „föľhozatala”) a házirend tilalma alá esett, vendég csak ritkán, indokolt esetben jött. De a lakás jó helyen volt, a centrumban. A vasútállomásról jövet is gyorsan és könnyen el lehetett érni (villamossal be a Hősök kapujáig, majd onnan, a református templom irányába elindulva szinte mindjárt ott volt a lakás). A főiskola is közel volt. A főépület, ahol az órák egy része zajlott, az Április 4-e útján, közvetlenül a Hősök kapuja előtt feküdt. (Ott volt a tanulmányi osztály is, közvetlenül mellette egy másik épületben pedig a menza.) Valamivel messzebb volt a másik épület, ahol a Történettudományi Tanszék is működött, de oda, a Hámán Kató utcai épületbe is könnyen el lehetett jutni. Oda a Hunyadi János utca vitt el (ennek neve korábban évszázadokig Szentháromság utca volt, az úgynevezett rendszerváltás óta ismét eredeti nevét viseli), ennek nyomvonala Szeged legrégebbi, máig működő utcája. (Valamikor az Alsóvárost kötötte össze a Palánkkal.) Mindkét épületbe gyalog mentünk, nem kellett villamosra ülni. Albérletemnek ez a jó elhelyezkedése sokat ért, időt s erőt spórolt meg számomra. De előnyt jelentett, hogy az albérlethez minden, amit fontosnak véltünk, közel volt: a Dugonics tér (az Egyetemi Könyvtárral), a Kárász utca, könyvesboltokkal és antikváriummal, no meg a sétáló szegediekkel, az utca végén a Széchenyi tér, egyfelöl a városházával, másfelöl a főpostával, a közelben három mozival stb.

Nem derült ki mindjárt, de ma már jól tudom, Szeged, mint életem új tere, a maga strukturális szerepénél fogva is személyiségem föľépülésének fontos tényezője lett. Szeged az úgynevezett „vidéki” Magyarország egyik legfontosabb városa. Súlya a fővároséval, Budapesttel nem vetekedhet, de Budapest teljességgel egyedi a magyar településszerkezetben. Alatta, a második vonalban azonban mindjárt ott van Szeged. Hol az ország második legnagyobb városa, hol csak a második–ötödik hely valamelyikét foglalja el, de mind mérete és lakosság száma, mind intézmény- és funkció szerkezetének teljessége azok közé a magyar városok közé emeli, amelyek, kis megszorítással, teljes körű életlehetőségeket tudnak biztosítani lakóiknak. Az a funkció- és intézménygazdagság, amely Budapest sajátja, itt nincs, az ország szegénysége miatt nem is lehet meg, de annyi funkció és intézmény koncentrálódik a városban, hogy ezek együtt már kerek egészet alkotnak. Ha – többnyire alternatíva nélkül is, de – itt „minden” megvan. A város természeti és urbanisztikai szempontból is változatos képet mutat, egészében a lehetőségek gazdagságát vonultatja föľ. „Főutcája”, amely kettéosztja, a Tisza, amelybe itt ömlik be a Maros. Ez a földrajzi adottság hagyományosan az érintkezési és kereskedelmi viszonyok

(egyik) centrumává tette, s a víz mint életlehetőség kezdettől fogva döntően meghatározta a hely (s a helyiek) életét. Ivóvíz, élelemforrás, közlekedési lehetőség, életfeltételeket javító munkaalkalom – s az élet újrakezdését kiprovokáló rombolás formájában egyaránt alakította s alakítja ma is a szegediek körülményeit. E meghatározottságban, paradox mód, még a folyó romboló ereje is pozitív változások forrása lett. Amikor ugyanis 1879 márciusában a megáradt folyó átszakította a gátat, s lényegében elsöpörte a várost, pusztítva embereket, épületeket, értékeket, a tragédia, amelynek a helyi hagyományban azóta is a Víz a neve (így, önmagában és nagybetűvel), a helyieket is, a szolidáris nagyvilágot is fokozott aktivitásra készítette. Az eredmény pedig a „modern” Szeged lett. Építészetiileg is, de nem csak úgy. A Víz utáni rekonstrukció eredményeként ki- és fölépült a modern, „világvárosias”, körutas szerkezetű belső város, amely külsőre, építészetiileg is nagyvárosi jellegű, rendezett, sőt megkomponált. (Nem véletlen, hogy egyik, évtizedekig Párizsban élő szociológus barátom egyszer, összevetve Szegedet és Debrecent, úgy fogalmazott: Szeged belső magja olyan, mint a nyugat-európai városoké, hozzá képest, mérete ellenére is, Debrecen csupán egy nagy falu. S amerikai irodalomtörténész kollégám, aki Radnóti kedvéért tanult meg magyarul, Szegedre látogatva – amerikai méretekhez szokva is – úgy ítélte meg, „szép kis város ez a Szeged”, elismerésre méltó.) Mellette, a Tisza másik partján, Újszeged a kertváros előnyeit produkálja, „zöldet” s hangulatot szolgáltatva a föltöltődéshez. Alsóváros azonban, középpontjában a régi, középkori építésű templommal, amely Bálint Sándor számára Szeged két „szent helye” közül az egyik volt, s amelyet – ellentétben a mesterkélten archaizáló fogadalmi templommal – egyik levelében a speciális műveltségű és érzékenységű Szentkuthy Miklós is a legnagyobb elismeréssel emlegetett – Szeged paraszti hagyományainak megtartója maradt. Kulturálisan is, habitusban és munkaethosban is. Nem véletlen, hogy ez az Alsóváros, mint tapasztalat, az Erdélyből a húszas években ide került fiatal Buday György számára is inspiráló lett. Az a modernséget (s modernizációs törekvést) a hagyománnyal kombináló törekvés, amely az ő irányításával a Szegedi Fialatok mozgalmában ötvöződött speciális amalgámmá, s amely széles körben vált az új orientációt kereső értelmiségi ifjúság mintájává, egyik döntő impulzusát innen kapta. A város szerkezete persze utóbb is módosult, gazdagodott, az úgynevezett szocialista kor egyik nagy lakásépítő akciója eredményeként például kiépült a paneles Tarján-telep. (Egyszerre demonstrálva persze az építési mód társadalomtörténeti előnyeit s hátrányait is, de bővítve a lehetőségeket.) S ez az alapszerkezet az 1880-as évektől máig lényegében megmaradt, s egészében, mint az építészetiileg össze- és egységbe foglalt szociokulturális sokféleség társadalmi koncentrátuma, leginkább összetettségével, komplexitásával jellemezhető. Szeged egy sajátos légkörű, gazdag s (erőszakosság híján is) nagy erejű életvilág. Olyan, amely a máshonnan beáramló tömegek itteni meggyökerezése ellenére is (vagy talán éppen azért) nagyobb deformálódás nélkül

is őrzi történetileg kialakult saját habitusát. Szeged asszimiláló város, a szó minden értelmében. Etnikumokat és kultúrákat egyaránt magába olvaszt.

Ehhez a szerephez persze mindig is szükséges volt az az intézményrendszer, amely a Víz után fokozatosan alakult ki, s melynek legfontosabb elemei együtt regionális központtá teszik a várost, olyan központtá, amely egyes területeken akár Budapest kulturális infrastruktúrájával is vetekszik. A „körtöltésen kívül” sem hagyható figyelmen kívül. Ez az intézményrendszer a maga módján kerek egész, a modern élethez szükséges valamennyi, egymáshoz viszonyítva nagyon különböző, együtt mégis komplementer intézmények rendszere megtalálható itt. Megvan itt a helyi és a regionális igazgatás valamennyi szervezete, a „városházától” a „megyéig”, a jogszolgáltatás szervei (ugyancsak városi és megyei bíróságok formájában), az egészségügyé (rendelőintézetek, kórházak, klinikák formájában, saját igazgatással) stb. A teljes vertikumot itt s most nem is érdemes felsorolni. De itt is megemlítendő, hogy, a közvetlen napi gazdasági szükségletek alól részlegesen fölszabadítva, lényegében teljes körű a kultúra intézményrendszere is. Szeged régtől fogva iskolaváros. Nem csak a mindenhol kötelezően fönntartott alsófokú (korábban elemi, az utóbbi évtizedekben általános) iskola van meg itt nagy számban, de a teljes vertikum, föl az egyetemig. Középiszkolái közül hajdan a piarista gimnázium, az utóbbi évtizedekben az egyetemhez is kapcsolódó Ságvári (s részben a Radnóti) Gimnázium a teljes magyar mezőnyben előkelő helyet foglal el. Megvan a városban a művészeti képzés középfokú iskolája, képzőművészetben éppúgy, mint zenében stb. S főiskolák és egyetem sajátos hálózataként a felsőoktatás is jelen van. Az 1920-as évektől helyben zajlik a pedagógusképzés (polgári iskolai tanárképző, majd pedagógiai főiskola formájában), 1921-től működik az univerzitás is, amelybe olykor beletartozik, olykor önállósulva külön létezik az orvostudományi egyetem. Szegedre kerülésemtől emellett már a tudományművelés oktatástól különváltan, akadémiai kutatóintézet(ek)ben gyakorolt változata is élt. De a tudományos és kulturális életet kiszolgáló, azt mint speciális infrastruktúra lehetővé tevő intézmények is megvannak. Egyebek közt két nagy könyvtár, a Somogyi Károly adományából a Víz után megszületett és sokáig egyeduralkodó Somogyi-könyvtár, valamint az egyetem égisze alatt 1921-től működő Egyetemi Könyvtár. (A hivatalos nevek persze az idők folyamán a kelletténél többször változtak, itt is, ott is. A lényeg azonban megmaradt, sőt az állományadatok szerint a fejlődés, ha nem is mindig töretlen, irányát tekintve állandó.) De az igazgatás irattermelő gyakorlatából idővel kinőtt a levéltár intézménye is, helyi és megyei feladatkört egyesítve, kiszolgálva a történeti kutatást. S a városhoz több mint százhusz éve hozzátartozik a Somogyi-könyvtár keretében, „suba alatt” megszervezett múzeum, amely nagyon gyorsan kinötte eredeti helyzetét, s volt idő, amikor – az egyetem mellett – a szegedi kultúra emblematikus intézményeként működött. Egyaránt szolgálva a régészet tudományát, a képzőművészetet, sőt a helyi viszonyokat föltér-

képező természettudományi kutatásokat stb. A múzeum az egyik legjelentősebb vidéki magyar közgyűjtemény, legnagyobb arányú föllendülése éppen Szegedre kerülésem évtizedében indult meg. S itt a színháznak is mindig missziója, kiemelt szerepe volt. A hajdani faszínháztól a megépült, majd leégett, majd újra fölépült kőszínházig, sőt tovább, egészen az évtizedek óta nagy tömegeket vonzó Dóm téri „szabadtériig”. A szegedi színhátszás, bármily sok kanyarral, előre- és visszalépéssel tarkítottan is, külön nagy fejezet a magyar színhátszás történetében. A „világot jelentő deszkáin” olyanok pályája indult vagy lendült föl a karrier magasába, mint Jávor Pál, Páger Antal, Kiss Manyi, s egy-egy kőszínházi vagy szabadtéri előadás erejéig szinte minden nagy művész föllépett itt. Évtizedekig nagyon erős volt az operajátszás is, amelyet olyanok nevei fémjeleztek, mint Vaszy Viktor vagy Gregor József.

Sajtója, nem is véletlenül, másfél évszázada erős, hosszú évtizedeken keresztül pedig a vidéki újságírás élvonalában mozgott. Olyan lapjai, mint a *Szegedi Napló*, vagy a ma is létező *Délmagyarország* a helyi közélet alakítója és krónikása, az irodalom, s általában a kultúra melegágya volt. Az ezekben a lapokban is dolgozó klaszszikusok, mint Mikszáth, Tömörkény, Móra és Juhász Gyula a magyar irodalom ki nem iktatható jelesei lettek. És sokan, ha csak átutazó íróként is, pályájuk egy-egy fontos szakaszát itt töltötték. Közülük kettő: József Attila és Radnóti Miklós nélkül nincs is magyar irodalom. De jelentős pozíciói alakultak ki az újságírástól egyre inkább elkülönülő irodalomnak más intézményekben is. 1947-től máig megjelenik a *Tiszatáj*, a magyar folyóiratok egyik legnevesebbike.

Ez az itt csupán éppen csak fölillantott intézményrendszer nem mindenkinek egyaránt fontos elemekből épül föl, nem él mindenki mindegyik intézmény szolgáltatásaival. De az összhatás, amely a mindennapi életben szinte észrevétlenül mégis kialakul, az egész városra kihat, megadja légkörét, azt az atmoszférát, amelyet a „szegediség” szóval lehet jelölni. S mint lehetőség, amellyel, ha szükséges, élni lehet, a legkülönbözőbb igények számára adott. Az itteni összprodukció, s még inkább ez a lehetőség olyan szociokulturális adottság, amely – ha nem is tudatosítjuk állandóan magunkban – meghatározza az életminőséget, s új lehetőségeket nyit meg.

A városhoz, mondhatnánk, per definitionem hozzátartozik mindez, s bár rugalmasan, de saját természete szerint körülhatárolja az élet megélésének itt lehetséges módját.

2

Szegedre kerülve számomra a legfontosabb közeg értelemszerűen a főiskola lett. Ez nem pusztán mai, „kincstári” vélekedésem, ez akkor is természetes volt – ezért jöttem Szegedre. Az élet – az enyém is, a többieké is – a főiskolán zajlott, vagy

azzal függött össze. Az előadásokon és szemináriumokon való részvétel, az épületek közötti ide-oda mozgás, majd a könyvtár (én elsősorban a Somogyiba jártam, annak léghőmérséklete akkoriban még lényegesen patriarchálisabb volt, mint az „egyetemé”, anyaga is bőséges és gazdag) – a nap nagy részét elvitte. Ami maradt, azt Szeged, az itteni lehetőségek fölfedezése töltötte ki – „minden” az újdonság varázsát nyújtotta. (Csabához viszonyítva ez egy más, kulturális kínálatát lényegesen gazdagabb világ élményét adta.) De a nem iskolai program egy része is a főiskola keretein belül maradt – erről később még kell szólnom.

A számomra fontos tanszékek és programok két épületben kaptak helyet. A főépületben volt a magyar irodalomtörténeti tanszék, irodával, oktatói szobákkal, tanszéki könyvtárral, előadóteremmel stb. A főépületben, egy másik szárnyon helyezkedett el az adminisztrációk és a havi ösztöndíj miatt megkerülhetetlen „tétó”, azaz a tanulmányi osztály. Arrafelé helyezték el az úgynevezett központi tanszékek egy részét is (ez a fedőnév mind közönségesen az ideológiai kondicionálásunkat végző marxista tanszékeket fedte: „tudszoc”, „polgazd” és – élvezhetőbb anyagot is kínálva – a filozófia). A főépületben volt egy „audmax”-szerű nagy előadóterem, ahol több szak és évfolyam is elfért, s ahol egyebek közt a pedagógusképzésben kiemelt fontosságú pszichológiai előadásokat is hallgattuk. A Hámán Kató utcai épületben (épülettömbben) helyezkedett el a második otthonná is váló történettudományi tanszék, ugyancsak irodával, tanszéki könyvtárral, oktatói szobákkal, előadóteremmel stb. Ez egy nagyfokú autarchiával rendelkező külön világot foglalt magában: ide én is, új barátaim is szinte hazajártunk. Az épület másik szárnyában helyezkedett el a magyar nyelvészeti tanszék, nagyon erős oktatói gárdával, de engem kevésbé vonzóan. Ugyanebben a másik szárnyban működött a neveléstudományi tanszék is, amely szememben a szükséges és megkerülhetetlen rosszat testesítette meg – szerencsére a tanárok közt még jó is akadt. Ebben az épülettömbben (amely egyébként egy nagy udvart fogott körül) sok minden egyéb is volt. Itt működött például az egyik gyakorló általános iskola, az épület egy része kollégiumként lett hasznosítva stb. Sőt, ebben a külön, zárt világban kapott helyet a rajz-művészettörténeti tanszék, amelyhez ugyan formálisan semmi közöm sem volt, de egyik-másik funkciója számomra is fontos lett. A mi óráink nagyobbik része ebben az épületben zajlott. Az ide való állandó kijárási kézfelfogható közelségbe hozta Alsóvárost, bár maga az épület – legalábbis számomra – limes-szerű szerepet töltött be. „Akciórádiuszom” akkoriban érrefelé kb. eddig terjedt. Ehhez az épülethez közel esik a nagyállomás, a haza-hazavonatozó nem szegedi diáknak ez a fontos stratégiai pontja.

Később még egy épület kapott tanulmányainkban szerepet, a másik főiskolai gyakorlóiskola, amely a főépülethez közel, ugyancsak az Április 4-e úton volt. Hospitálások, próbatanítások stb. színhelye lett ez számunkra. S természetesen volt még egy fontos tanszék, a „Béke tanszék”, a főépülettel srégen szemben. Ez a

kocsmá, ahol nemcsak inni, de enni is lehetett (olcsón), minden főiskolás kultikus helyének számított. Ide rendszeresen betértünk, itt mindenkivel össze lehetett találkozni, lumpokkal és „rendes”, szorgalmas hallgatókkal egyaránt, sőt egyik-másik oktatóval is. A „Béke tanszék” nem véletlenül érdemelte ki tanszékként való emlegetését. Itt minden a főiskolásokhoz (s az ide is el-eljárógató egyetemistákhoz) volt szabva. A tényéről szinte lelógó, de olcsón árusított nagy szelet rántott hús, a nagyon olcsó vesevelővel, a felesek és fröccsök, a kávé – s mindenekelőtt az atmoszféra. A főiskola intézménytörténetét enélkül hitelesen nem lehet megírni. Ha valaki erről hallgatna, az megcsonkítaná, értelmezhetetlenné tenné az akkori diákéletet. Órák után, vagy éppen két óra között ide napjában többször is beugrottunk, olykor pedig, amikor az idő engedte, hosszabban is elidőztünk itt.

A tanári kar, mint az elitintézmények kivételével mindenhol, meglehetősen vegyes képet mutatott. Kutyaütők s egészen kiváló, sőt nagy tanárok egyaránt akadtak köztük. S bár a pedagógusképzésben elsősorban nem a tudományos munka állt a középpontban, a tanárok egy része tudósként is számottevő volt. (A tanári kvalitás és a tudományos eredmények produkálása persze nem föltétlenül esett egybe, ez olykor szétvált. Volt, aki kutatóként számottevő, de oktatóként csak másodlagos színvonalat jelentett, s fordítva.)

Az irodalom tanszék tanári gárdája furcsa, felemás képet mutatott. A tanszékvezető, aki egyben a főiskola főigazgatójaként is fungált, sőt ez utóbbi szerepét vette komolyabban, Hegedűs András volt. Természetesen nem a korábbi miniszterelnök, hanem a korábbi tanítóképzői tanár, magyar írók pedagógiai nézeteinek kutatója. Jó szándékú ember benyomását keltette, intézményvezetőként mindenképpen a nyitottabb szellemű, az intézmény működését javítani akaró (s részben tudó) oktatók, a házon belüli reformerők közé sorolható. (Ezt, amikor diákköri titkárként, majd a KISZ VB tagjaként valamennyire beleláthattam a főiskolai boszorkánykonyha nem mindig épületes viszonyaiba, magam is tapasztalhattam. Emberileg a jobbak közé tartozott.) Előadást azonban nem nagyon tartott, pontosabban meghirdetett órái többnyire elmaradtak – főigazgatóként mindig volt valami dolga, ami lefoglalta. Irodalmárként, amennyire megállapíthattam, inkább rétor, mint tudós volt, s a sváda kevésnek bizonyult ahhoz, hogy jó tanárként emlékezhessek rá. Irodalomtörténészként marginális témákban mozgott, konvencionális érveléssel. Szövegei, akkori és mai mércémmel mérve is összeszedetlenek, hígak, frázisoktól sem mentesek. Szegedi főiskolai tanárként kötelességének érezte, hogy Mórával is foglalkozzék. A családtól, innen-onnan sok mindent össze is szedett – a maga iránti bizalmat megteremtette, a kéziratvásárláshoz szükséges pénzt pedig, mint minisztériumi viszonyok közt is otthonosan mozgó főiskola-vezető össze tudta szedni. (Az általa fölvásárolt kéziratanyag egy részét később én vettem meg a múzeum számára – sajnos fontos dokumentumok özvegyénél maradtak.). Móráról írott tanulmányai némileg valódi újdonságot hoztak, de inkább csak anyaguknál

fogva. Megírásuk módja a legnagyobb elnézéssel ítélkezve is legföljebb közepek. A tanszék oktatója volt, adjunktusi beosztásban, a főiskola egyik legbutább, legendásan korlátolt figurája, Elekes Mihály. Ő korábban Kecskeméten dolgozott, gimnáziumi igazgatóként, majd – ha jól tudom – a főiskolára, a „téó”-ra került, s csak onnan, egy elhibázott döntés következtében helyezték át az irodalom tanszékre, oktatónak. Nem tudta megszerezni a bölcsészdoktori címet, ezért elvégezte a jogot, s amikor végre jogi doktor lett, a tanszéki névtáblájára azonnal körcím-két ragasztott, amelyre tintával ráírta: Dr. Az irodalomhoz nem értett, ezt nem érdemes cifrázni. Nem publikált, nem is lett volna értelme, számára az irodalom Ady vérbaját jelentette, ekörül ragadt le. Oktatói léte a kontraszelekció élő megtestesüléseként érthető meg. Egyetlen pozitívumát lehet megemlíteni, bizományi könyvesként könyveket árult a tanszéken. Az irodalomoktatás szerencsére nem rá épült. Az érdemi előadásokat számunkra Pálmai Kálmán tartotta, aki – főiskolai tanár címmel – csak másodállásban dolgozott itt. Főállása a kulturális minisztériumban volt, ott hosszú ideig főosztályvezetőként fungált. Jó képességű, fölkészült irodalmárként ismertem meg. Esze, jovialitása kellemes tanárrá tette, lehetett tőle tanulni. Szemináriumai is hasznomra váltak. Nem különösebben sokat, de rendszeresen publikált, neve is forgott az irodalomtörténészek között. (Ha jól emlékszem, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban is vezető szerepet játszott egy időben.) Olykor helyére tette Elekest is, bizonyos adminisztratív marhasággal szemben megvédett bennünket. Engem, azt hiszem, kedvelt, később főosztályvezetői minőségében segített is valamilyen problémám megoldásában. Velünk egy időben kezdte főiskolai pályáját, tanársegédként, a szombathelyi kötődésű Lőrinczy Huba, akit utóbb barátomnak is vallhattam. (Életét, habilitált egyetemi tanárként, a szombathelyi főiskola tanszékvezetőjeként fejezte be, tudórákban. Az egyik legjobb, legalaposabb Márai-szakértő lett, alapos könyvek szerzője.) A mi időnkben még nem doktorált le, előzőleg az egyik szombathelyi középiskolában tanított, nagy óraszámban, de tanárként is, irodalomtörténészként is kiváló képességekkel rendelkezett. Minden óráját komolyan vette, nagyon fölkészült, összefogta, jól irányította a szeminárium munkáját. (Én, azt hiszem, Morus Tamásból referáltam nála.) Szegedi éveiben már jelentek meg írásai, jól megírt, alapos kritikákat publikált például az *Irodalomtörténeti Közleményekben*. Nagy színházrajongó volt, egyszer, már nem tudom, milyen főiskolai program keretében Pestre is elvitt bennünket, ahol nemcsak a bölcsészkarra jutottunk el, de a színházba is. Vagy a *Ki lesz a bálanya?* című Csurka-darabot láttuk ekkor vele, vagy egy másikat, amelyben a Latinovits–Ruttkai-párosnak kellett volna szerepelnie, de az előző előadásra Latinovits valami balhét csinált, s amikor az általunk megnézett előadásra került a sor, helyére (talán) Bárdy Györgynek kellett beugrania. (A két színházi élmény közül az egyik – nem tudom már, melyik – a történész tdk programja keretében realizálódott.) Hubával, mint kizes, az egyik évben közös fölvételi bizottságban is

„dolgoztunk” együtt. Mindvégig jó viszonyban voltunk. Az irodalom tanszék oktatói közül a legnagyobb élményt számomra Keszthelyi György jelentette. Ő akkor „csak” adjunktus volt, a bajai tanítóképzőből hozta el Szegedre Hegedűs, s nem is sokat publikált. (Az egyik Cholnoky-tanulmánya, amely a főiskola évkönyvszerűen megjelent tudományos közleményeiben látott napvilágot, persze így is máig a Cholnoky-irodalom egyik alapműve!) Több nyelvet bírt, irodalmat jó néhány nyelven olvasott, mindent eredetiben, a szöveg nyelvi sajátosságait érzékelve. Ő volt az egyik nagy olvasó azok közt, akiket életem során megismerhettem (a másik kettő e nemben Ilia Mihály és Vekerdi László), s ez az olvasottság egy nagyon széles, speciális horizontot eredményezett, amelyből megítélve az egyes, szokványosabb művek is új, váratlan oldalukról mutatkoztak meg. Az irodalomértés legmagasabb fokát a főiskolán Keszthelyi árulta el. Nála vizsgáznom is jó és hasznos volt, úgy kérdezett, hogy miközben a kérdéseket megválaszoltam, egyre magasabb szintre kerültem. A vizsga végére többet tudtam, mint kezdetekor, s irodalomértésem számára is új dimenziók nyíltak meg. (Sajnos Szeged őt sem tudta megtartani, nem kapott lakást, s betegeskedő emberként néhány év múlva visszatért Bajára.)

A tanszékhez tartozott Farkas László is (nem emlékszem, hogy engem is tanított-e), akit nem annyira a főiskolán, mint a „Béke tanszéken” lehetett megtalálni. Jó képességű ember volt, minden jel szerint értett az irodalomhoz, költőként is publikált, stílusérzékének sokféle összefüggésben is tanújelét adta. Akiket tanított, kedvelték. De masszív alkoholista volt, nem nagyon bírta ital nélkül, már ekkor is kifelé állt a szekere rúdja. (Tehetségtelenként meg lehetett maradni a főiskolán, alkoholistaként már kevésbé. Az erények őrei akcióba léptek.) A tanszék oktatói közé tartozott (akkor, azt hiszem, még csak adjunktusi beosztásban) Dobcsányi Ferenc is, aki a szakmódszertanos feladatait látta el. Az ő hatáskörébe tartozott az úgynevezett ifjúsági irodalom oktatása is – mindkét szerepkör inkább pedagógiai jellegű, semmint irodalomtörténeti. Dobcsányi, nem is véletlenül, a gyakorlóiskolából került ide, ahol sokáig szakvezető tanárként dolgozott (ahogy felesége is). Ő meg-megszívatott minket, jellegzetes beugrató (az adott mű elolvasását kontrolláló) kérdésekkel élt, például: hány közkatona van *A Pál utcai fiúkban*? Nem kétség, arra, amire őt szerepe predesztinálta, a pedagógusképzésben szükség volt, de sem ő, sem tárgya nem válhatott vonzóvá. (Alkalmilag később is érintkeztem vele, viszonyunk szívélyes maradt, ő a *Kincskereső* című gyerekirodalmi folyóirat szerkesztői közt is fölbukkant.)

A nyelvészeti tanszék szakmailag az akkori főiskola egyik legerősebb, legjobban kvalifikált tanszékeként jellemezhető. Szent borzadállyal szemléltem. A tanszék élén a nyelvtörténész Incze Géza állott, már rég megszerezte a nyelvtudományok kandidátusa fokozatot, publikációi, mindenekelett a földrajzi nevekről írott monográfiája alapműnek számított. Nagy tudású, fölkészült nyelvész volt. Aktuális memóriája akkor már romlófélben (engem, fél év szeminárium után,

noha egy méterre az orra előtt ültem egy hosszú vonatút során, sem sikerült fölismernie). A szakmát azonban nagyon tudta. Nyelvtörténetet tanított, pozitivista pedantériával, megbízhatóan. Ugyancsak főiskolai tanárként tanított bennünket Benkő László is, akinél az úgynevezett egyszerű mondatok is megmutatták, hogy nagyon is bonyolultak. Juhász Gyula versmondatainak elemzése, a predikatív viszony mondatonkénti megállapítása emlékezetes, „szép” feladatot jelentett. Ő is kandidátus volt, sőt még a mi főiskolai éveinkben lett „nagydoktor” is, azaz a tudományok doktora. (Emlékszem, a nagydoktorijához szükséges eljárási díjat, megbízásából, én adtam postára. Nagyon örültem neki, mert – nem rúgott ki, „átmentem” a vizsgáján.) A stilisztika nevezhető meg egyik fontos kutatási területeként (ilyen vonatkozásban Veres Péterről s másokról is írt), fő műve azonban a szótárkutatás áramában született. Elkészítette Juhász Gyula írói nyelvének szótárát (máig alapmű), s nagydoktoriként megírta a szótárécsinálás elméletét is. A tanszék emblematikus alakja volt „Mucsi mama”, Mucsi Józsefné, Erzsike néni, aki hangtánt adott elő, jól, de szerepe ennél jóval összetettebbnek bizonyult. Az elsősöket rendszerint szárnyai alá vette, „anyáskodott” velük, még a szegedi klíma sajátosságaira is fölhívta a figyelmet stb. Igazi régi vágású pedagógus volt, a néptanítók fajtájából. Keveset publikált, de a néprajz, az irodalom és a nyelvészet metszéspontjában született cikkei jók, ma is olvashatók. A hangtani jegyzete világos, jól tanulható munka, a kor színvonalán. Stabil tudását hatékonyan adta tovább. Szerethető emberként, jó pedagógusként maradt meg emlékezetemben (s tapasztalataim szerint a másokéiban is). Bizonyos szempontból a tanszék két legérdekesebb, legjelentősebb oktatója két adjunktus volt. Békési Imre és Török Gábor. Békési karrierje később a nagydoktori fokozatig és az egyetemi tanári címig ívelt, ha jól emlékszem, főigazgatóként két ciklusban is állt a főiskola élén, de igazában nem ez az érdekes benne. Ő egy modernebb, számomra is érthető s jól követhető nyelvészetet művelt, maga is a főiskola neveltjei közé tartozott, s embersége, tisztessége kikezddhetetlen. Nem emlékszem, hogy a mi időnkben már kandidátus volt-e, vagy csak később szerezte meg ezt a fokozatot, hozzáértéséhez mindenesetre nem fért kétség. Török Gábor sokrétű, nagy tudással, nyelvészeti, irodalmi, filozófiai és művészettörténeti fölkészültséggel, kiterjedt tudományos publikációkkal a főiskola egyik, ha nem „a” legfőbb rektensének számított. Már megszületett első, nevezetes József Attila-könyve, *A líra: logika*, amely máig alapmű, jelentősége már kilépett a szegedi „körtöltésen” kívülre, de sértődésre hajlamos, erősen (s joggal) kritikus magatartását nehezen viselte el az intézményen belül nagyon erős „konzervatív” lobbiban. Szigorúan szakszerű, de tekintélyeket el nem ismerő kritikai gyakorlata többször is megütközést keltett a mindig, minden rendszerhez szolgáiban alkalmazkodókban. Kádár János nyelvhelyességi specialitásainak nyilvános fölemlgetése pedig botrányt váltott ki. Nem is engedték kandidálni, jöllehet produkciója minden szempontból meghaladta a másoknál elfogadott szintet. Kemény,

követelő tanár volt, nem számított a könnyű dolgok közé nála vizsgázni. Magára a vizsgára is csak előzetes, beugró kérdések megválaszolása után kerülhetett sor. Én, bár igazi „nehéz” embert ismertem meg benne, kezdettől haláláig szívélyes viszonyban lehettem vele. Nem annyira nyelvészként hatott rám, hanem mint József Attila interpretátora. Írásai módszertanilag is érdekesek, magasan a szokványos nyelvészek fölött állt.

A mi időnkben kezdte tanszéki pályáját Rozgonyiné Molnár Emma, aki utóbb maga is a főiskolai tanárságig vitte. (Ma már nyugdíjas.) Még görcsös volt, még nem tudta, hogyan kell bánnia a hallgatókkal, emlékeim szerint mintha félt is volna tőlünk, de pályája íve, fontos művekben dokumentálódó munkássága jelzi, potenciálisan ő sem lógott ki ebből az erős tanszékből. (Róla jut eszembe, de némileg általánosítható, a tanszéken dolgozó nyelvészek körében az irodalom többnyire nagy becsben állott. A maguk nézőpontjából s a maguk módján sok fontosat elmondtak Tömörkényről, Juhász Gyuláról, József Attiláról s másokról.)

Számomra a legfontosabb tanszék „természetesen” még a történettudományi tanszék volt, ide köteleződtem el az első pillanattól, s mindvégig ennek közegében mozogtam elsősorban. Ez, ha jól meggondoljuk, érthető is, hiszen magamat mindig „történészként” határoztam meg, s ma is elsődlegesen (gondolkodás)történésznek vallom magam, jóllehet a Magyarországon szokásos „köztörténet” (ami itt a szimpla politikátörténet fedőneve, s nagyon gyakran csupán „álruhás”, historizáló politizálásnak tekinthető) engem, ösztönösen, mindig inkább taszított, mint vonzott. Pontosabban, a felületet jelentette, amelyet én mélyebben, a felület alá fúrva akartam megérteni és föltárni, s a történeti ember produkcióját nem voltam hajlandó egyetlen dimenzióra, a „politikára” leegyszerűsíteni. S utólag is azt kell mondanom, ez a történettudományi tanszékhez való elsődleges kapcsolódás számomra gyümölcsözőnek bizonyult. Nem is választhattam volna más utat.

A történettudományi tanszék élén a mi odakerülésünkkel volt váltás. Polányi Imre elment (ha jól emlékszem, akkor éppen Egerbe, az ottani főiskolára), utóda a nyolc évi főigazgató-helyettségétől visszavonult Nagy István lett. Nagy Pista (mert mindenki így emlegette) sajátos, meglehetősen összetett képlet volt. Akkor még „csak” adjunktus (egy-két évvel később lett csak docens), mert főiskolai vezetőként összeférhetetlennek vélte előléptetését. Még a doktorija sem készült el, mégis, nem kétséges, a legjobb tanárok egyikének számított. Életútja is sok jellegzetességet mutat. Hódmezővásárhelyen született, apja kisbérelő volt, egész neveltetését, habitusát ez az úgynevezett parasztpolgári világ alakította. Eredetileg magasabb, választható életcél híján tanítónak tanult, pályáját is külterületi – „tanyai” – tanítóként kezdte, majd élve az új rendszerben megnyíló lehetőségekkel, elvégezte a pedagógiai főiskolát, egyetemre került, DISZ-funkcionárius lett, karrierlehetőségek nyíltak meg előtte. Szakmailag főiskolai történelemtanárához, Eperjesy Kálmánhoz kötődött, de igazi politikus alkatként vonzotta a

közélet, az úgynevezett „ifjúsági mozgalom” is. Pályájában fordulatot (bizonyos értelemben törést, bizonyos értelemben megújulást) ’56 hozott, amikor a „viszszarendeződést” követő nehéz helyzetben a „nagyimrés” rokonszenveket mutató fiatalembert Eperjesy Kálmán maga mellé vette a főiskolára, tanársegédnek. Ez egy egész életét meghatározó, új kezdet lett. Alapvetően politikus alkata ellenére tudatosan visszavonult a tanári gyakorlatba, tanított, főiskolai jegyzeteket írt, s – engedve a csábításnak – részt vállalt a főiskola vezetésében is. Szervező- és adminisztrálóképességei, nyitottsága, emberi kvalitásai ideális vezetővé tették egy nagyon bonyolult történeti helyzetben. Amikor mi a főiskolára kerültünk, ő akkor lett újra teljes munkaidőben „csak” tanár. Tanárként a szakirodalom naprakész ismerete, a szakmainál szélesebb körű olvasottság jellemezte. Az 1848 utáni magyar történelmet tanította, így a számomra egyre fontosabbá váló 20. századot is. Mint „marxista”, egy komplex megközelítést képviselt, amelyet színezett nagy földrajzi tudása, térképek iránti vonzalma, de elsősorban a politikai viszonyok elemzése, a politikai mozgások értelmezése volt az erőssége. Igazi analitikus elmeként, elsőrendű politikai elemzőként ismertem meg. S tanári és tanszékvezetői feladatait is jól látta el. Tanárként az az oktató volt, akihez be lehetett menni beszélgetni, aki – képletesen szólva – mindig nyitva tartotta a szobája ajtaját. (Ez a szoba, amelyet ekkoriban örökölt meg Polányitól, egy ideig, amíg csak megbízott tanszékvezető volt, nem is költözött bele – igazi szellemi központnak számított. Az évek során sok emlékezetes eszmecsere helyszíne lett.) Tanszékvezetőként kitűnően adminisztráló, a tanszék s a hallgatók feje fölül a veszélyeket elhárító, a tanszéki munkát külső erők bevonásával erősítő vezetőt ismerhettünk meg benne. (A tanszéken, vezetése idején, szokás volt félállásba meghívni egyetemi oktatókat, jeles kutatókat a hiányposztokra. Legnagyobb húzásaként e vonatkozásban alighanem Benda Kálmán megszerzése említhető meg. De rendszeres programnak számított *A találkozás jeles történészekkel* sorozat is, elhozva ide egy-egy előadás erejéig a szakma legjobbait.) Engem idővel, alkatunk minden diszkrpanciája ellenére, életre szóló barátság kapcsolt hozzá. Keveset (és szempontomból marginális témákban) publikált ugyan, de szakirodalmi fölkészültsége, tájékozottsága és elemzőképessége egy fejlődésem szempontjából nagyon fontos szakaszban inspirálónak bizonyult.

A tanszék tanárai, átlagban, a jobbak közé tartoztak. Az ókort az akkor még nagyon fiatal, pályája elején lévő Olajos Terézia, „Teca” tanította, fölkészülten, jól. (Férje, a nála jóval idősebb Szádeczky-Kardos Samu az egyetem klasszika-filológia professzora volt – mi az ókort az ő jegyzetéből is tanultuk.) Pár év múlva az egyetemre került, majd egyetemi és akadémiai állásokban építette föl tudományos karrierjét. Már ekkor is publikált. Ő az egyetlen, aki az akkori oktatók közül ma is él, ma a szakterülete egyik fontos személyisége, „nagydoktor”, egyetemi tanár. Akkoriban vonzó, filigrán nő volt, nem sokkal idősebb, mint mi, s amikor egyszer, vizsga közben, megjelent férje, s őt „lenyuszikámozta”, élveztük zavarát. Néhányan

lakásukon is megfordultunk. Biztos szakmai színvonalat jelentett. A középkori egyetemes történelmet, a népvándorlásoktól egészen a francia forradalomig, Kováts Zoltán adta elő, szemináriumra is hozzá jártunk. Zozó a tanszék, sőt a főiskola egyik legemlékezetesebb, mondhatnánk emblematikus figurája volt. A hozzáértést és a felületességet olyan kombinációban produkálta, ami messzemenően egyeditette őt. A nagy debreceni történészprofesszor, Szabó István tanítványai közé tartozott, rá sokszor s mindig a legnagyobb elismeréssel hivatkozott – Szabó protezsálásával került a szegedi főiskolára is, pár évvel a mi belépésünk előtt. Ahhoz, ami igazán érdekelte, amit kutatott, nagyon értett. Történeti demográfiai munkái sok szempontból úttörőeknek számítottak, módszertanilag is újak, inspiratívak, sőt mintaszerűek mai szempontból is. A ráosztott oktatási anyag azonban túlzottan nagy és egy ember számára jó színvonalon lefedezhetetlen volt ahhoz, hogy ne állítsa olykor megoldhatatlan feladatok elé. Más megoldás híján egyedül kellett tanítania ezt az óriási anyagot, s bizony előfordult, hogy fölkészületlenül állt ki a katedrára. Előadás közben előfordult, hogy azon medített, valamelyik Henrik király 1405-ben, 1505-ben vagy 1605-ben tette ezt vagy azt. Az ilyen esetek érthetően rontották presztízsét. Egyszer, emlékszem, szemináriumon én és csoporttársam, Varga Laci is vitába keveredtünk vele, azon polemizálva, hogy egy kérdést Engels tárgyalt-e szóban forgó művében vagy sem. S amikor fölolvastuk neki a vitatott idézetet, azzal ütötte el a dolgot, hogy ő Engels könyvét „rég olvasta”, talán hét évvel azelőtt. Személye órán kívül is szerepet kapott életemben. Ő vezette a történelmi tudományos diákkört mint tanárelnök, én pedig azonnal TDK-tag lettem, sőt hamarosan, ha jól emlékszem, másodéves koromtól a diáktitkári feladatokat is én láttam el. Így értelemszerűen sok mindenben együttműködtünk. Kevésbé örvendetes, hogy III/III-as beszervezettként – mint később kiderült – rólam is jelentett. (Jelentéséből, amelyet azóta olvashattam is, tudom, rólam is felületesen ítélt. Félreértette azt a képletet, amelyet megtestesítettem. S nem mellékesen rám szabadította a „szerv” egyik főhadnagyát.) Az 1848-ig terjedő magyar történelmet, meghívottként, félállásban a JATE professzora, Szántó Imre oktatta. Ő rutinos előadónak számított, korábban az egri főiskolán tanított, egyebek közt az egri várról is jelent meg munkája – a rá itt háramló feladatokat megbízhatóan ellátta. Tárgyi tudása, fölkészültsége kétségtelen. Amire a pedagógusképzésben szükség volt, azt maradéktalanul hozta. Különösebb invenció, „eredetiség” azonban nem jellemezte. Számomra a török kor iránti korábbi fokozott érdeklődésem miatt is hasznosnak bizonyult főiskolai jelenléte. Azt azonban már akkor is éreztem, nem igazán nagy formátumú tudós. (Amikor például a „jeles történészek” sorozat keretében meghallgattuk Perjés Géza egyik invenciózus előadását, a kontraszt azonnal szembeötlött.) Emberi s tanári tisztességét bizonyítja azonban, hogy amikor egy szemináriumi dolgozatomban Tinódi históriás énekeinek újszerű történeti értelmezésével álltam elő, akceptálta fölismeréseimet. A modern kori egyetemes törté-

netet Bezdán Sándor adta elő. Ő korábban kényszerűségből valamelyik „marxista” tárgyat oktatta, csak Nagy Pista regnálása idején került át a történettudományi tanszék állományába – kiválasztásába alighanem az is belejátszott, hogy ő is vásárhelyi származék, s a főiskola neveltje volt. Kitűnő humorú, öniróniára is hajló, szimpatikus embert ismerhettünk meg benne, de – sajnos – ő is kényszerpályán mozgott. A ráosztott szakterület és saját tudományos érdeklődése nem esett egybe, az egyetemes történetet csak muszájból oktatta, igazában az agrártársadalom művelődéstörténete érdekelte. Publikációi is a hódmezővásárhelyi olvasókörokről szóltak, ebből akart kandidálni is. Emberként, a „töribulik” hangulaterősítőjeként, beszélgetőpartnerként szerepe jelentősebb (s pozitívabb), mint az egyetemes történet előadójaként. Sorsa buktatókkal tele, szomorúan alakult, de haláláig részese maradt annak a baráti körnek, amely Nagy Pista körül alakult ki, s jóval a főiskolai évek után is fönmaradt.

A tanszék állományába tartozott a szakmódszertanos Huszka László is, adjunktusi, majd docensi beosztásban. Laci bácsi a régi tanítóképzőből került a főiskolára, nem kutató, nem „történész” volt, hanem – olyan-amilyen – pedagógus. Erősen vallásos, konzervatív habitusú emberként ismertük meg, irracionális félelmek közt élt, számomra a végtelenül kisszerű, sőt rigorózusan kicsinyes ember prototípusát testesítette meg. Nem mondható rosszindulatúnak, nem élt vissza helyzetével, ki lehetett jönni vele, de nem kívánkoztam soha a közelébe. Amikor egyik óráján kitört a „presszós tündérek” ellen, akiket ő az erkölcstelenség megtestesítőinek tartott, s mártírúma tudatában jelentette ki, hogy ezt akkor is kimondja, „ha elviszi miatta az ávó”, egyszerre volt szánalmas és nevetséges. Némi iróniával jegyzem meg róla, hogy a bölcs Tömörkény István alighanem róla is azt mondta volna: „ilyenek is köll lennie”. Inkább csak ember- és társadalomismereti tapasztalataimat gyarapította, nem szaktudásomat.

A három szaktanszék oktatói mellett persze más tanszékek tanáraival is találkoztunk. Hallgattuk őket, vizsgáztunk náluk. Az úgynevezett „marxista” tanszék, amely a legitimációs funkciójú világnézeti indoktrináció legfőbb szerve volt a főiskolán, úgy, ahogy volt, felejthető. Engem Marx s a marxizmus mindig is érdekelt, de az a leegyszerűsített és deformált vulgármarxizmus, ami itt forgalomba került, egy percig sem érintett meg. Hallgatnom kellett, s vizsgáznom belőle, de esetemben ez az egész kontraproduktívnek bizonyult. Csak a kapitalizmus politikai gazdaságtana adott, nyomokban, valamit, a „polgazdos” Vidács Ferenc a többiekhez mérten színvonalas oktató volt, Kallós Gábor vagy Galgóczi Anna butasága azonban felejthetetlen. S azt sem felejttem el, hogy a filozófiatörténetet előadó Rigó Jázon azt mondta, Kantról nem beszél, mert Kant nehéz, és ő sem érti igazán. (Egy jó filozófiatörténeti oktatásnak persze nagyon is örültem volna, de ezt itt sajnos nem kaptam meg, s így e téren teljes autodidaxisra kényszerültem. E veszteséget nem is bocsátom meg azoknak, akik miatt így alakultak a dolgok.)

Központi tanszék volt a pszichológiai tanszék is, ezt minden szakon, mindenkinek hallgatnia kellett – pedagógusképzésről lévén szó, ez érthető is. A tanszék vezetője s a nagy előadások előadója Geréb György volt (Geréb Ágnesnek, a téné révén ma közismert orvosnőnek az apja.). Ambivalens benyomást tett rám. Elismert pszichológusnak számított, már megvolt a „nagydoktorija”, az általa összeállított pszichológiai atlaszból tanultunk, fáradságlélektani kutatásai – úgy tudom – jelentősek. Mint ember azonban meghökkentett. Egész előadást tartott például arról, hogy ő „professzor”, s mint professzornak az a hivatása, hogy valljon. Olykor, ha olyanja volt, nagykatalógust csinált, csaknem az óra egésze elment rá. Furcsa, különönc figurának láttam. Homályosan arra is utalt, hogy annak idején munkaszolgálatra vitték, e fejlemény lényegét azonban nem tudta igazán megértetni. Alighanem ő maga sem dolgozta fel magában élete e traumatikus eseményét. Adjunktusa, Kiss Ferenc, aki olykor szintén tartott előadásokat, és vizsgáztatott is, lényegesen összeszedettebb volt, jobban tanított. Memóriája, amely idézetei vonatkozó lapszámait is hibátlanul mondta föl (szabadon, nem papírból), imponált. Érdekes azonban, hogy Gerébnél könnyebb volt vizsgázni, a hallgató, ha elég okos volt, gyorsan belekeverte mondandójába a fáradságlélektan valamelyik elemét, s Geréb erre mindig rá is harapott. Az eredeti tétel pillanatok alatt átlényegült. Kiss Ferenc lényegesen szigorúbb volt, pontosabban, ő csakugyan megkövetelte, amit tudnunk kellett. Vele később, már végzésem után, laza, de jó kapcsolatba kerültem. (Ő, ha jól emlékszem, a századelő érdekes tudósegényiségéről, Pikler Gyuláról írta doktoriját.) De inkább tanár volt, a szó igazi, jó értelmében, semmint kutató. A főiskolán, értelemszerűen, a neveléstudománynak is kitüntetett szerep jutott. Pedagógiát (ideértve annak minden ágát) mindenkinek kellett tanulnia. A tanszék, számomra, mindkét arcát megmutatta. Itt tanított minden idők egyik legrosszabb pedagógusa, Szörényi József, aki a sors különös fintoraként több mint száz évet élt meg. Igazi antipedagógus volt. Amikor az asztalra könyökölve, mereven a szemembe nézve tudtomra adta, hogy „pedagógiai szeretettel” int meg (természetesen „András kartárs”-nak szólítva), paradigmátikus tisztasággal demonstrálta azt, ahogy egy pedagógus nem viselkedhet. Sütött róla az utálat, amely mindenkire, a vele ellentétes habitusú tanárkollégájára is kiterjedt. Hogy a pedagógia bizonyos körülmények között elnyomó, emberdeformáló intézmény, azt ő – az ő hivatásgyakorlása – tette számomra világossá. Ugyanakkor a neveléstudományi szekcióba tartozott Nánási Miklós tanár úr is. Ő nem Szegeden lakott, „lejár”, itt csak heti négy napot töltött (a jó házasság föltétele, mondta nem kis öniróniával, a kellő távolság s az idő megosztása). Sok mindenén átment, bölcs, az életet (s az irodalmat) élvezni is tudó ember volt. Szót lehetett vele érteni, sőt alkalmilag a kritikát is elviselte. Szabad szellemként mutatkozott meg előttünk, idegen volt tőle a formális tekintélytisztelő (amire pedig sok pedagógus hajlamos). Amikor például egyszer valakitől, talán valamelyik volt tanítványától kapott egy

karton féldecis pálinkát, nem átalotta azt szétosztani a szeminárium résztvevői közt, azonnali elfogyasztásra. Máskor, véletlenül találkozva, engem (s Varga Lacit) meghívott a Lófarába (Szeged akkori, városképi nevezetességű kocsmájába), „négy decire, tisztán” – mert, mint mondta, Krúdynál ez így van. (Itt fontos volt, hogy nem két decire, nem fél literre, hanem éppen négy decire hívott meg bennünket. A mennyiség a rítus részét képezte, s a fő a jó beszélgetés volt.)

Egyéb, mindenkire kötelező órák is akadtak, egy ideig még orosz is kellett tanulnunk. Minket egy fiatal, pályakezdő tanárnő, Baróti Tiborné tanított. (Később a német irodalom egyetemi oktatója lett.) Intelligens, okos, nálunk alig idősebb nő volt. Az orosz neki is, nekünk is a „musz” feladatok közé tartozott. Vagy, ne hagyjuk említetlenül, létezett testnevelés is, ugyancsak egy ideig. Ezt nekünk, vagy csak nekem (?), a későbbi neves bűvárúzóedző, Gyémánt Imre tartotta. Az órák, talán nem is véletlenül, a vízben zajlottak.

3

Az 1969/70-ben induló magyar–történelem szakos csoport kis létszámú volt, ide keveseket, nagyon megválogatva vettek föl, ez a csoportnak az évfolyamon belül némileg kivételezett helyzetet biztosított. Ide összpontosult az évfolyam java, e párosítás „hagyományosan” a jobb képességű hallgatókat tömörítette. Ez persze erősen viszonylagos minősítés, mert a tanárképző főiskola, ha képzési ideje alig volt is rövidebb, mint az egyetemé, nem az elitből válogatott, s nem az elitnek képzett, hanem a társadalom alsóbb osztályaiból merített, s többnyire azoknak is képzett. Jellegét leginkább azzal lehet jellemezni, hogy a főiskola egyféle cselédlépcsőt jelentett az értelmiségivé válás folyamatában. Ide, nagy általánosságban, két rétegből jöttek tanulni. Itt keresték a felemelkedés, az értelmiségivé válás lehetőségeit a társadalmi mobilitás fölemelkedő, de igazában még anyagilag is, kulturálisan is alul levő rétegei. Munkások, parasztok gyerekei. E csoportba tartoztam én is. S itt igyekeztek helyzetüket újrapozícionálni a hajdani középosztály deklasszálódott rétegei is. Itt akartak, jobb híján, megkapaszkodni. E két regrutációs csoport, látenszen, nagyon különböző hagyományokat és preferenciákat hozott magával (ez ’89 után ki is derült), de a közös helyzet, a nagyjából azonosnak mutakozó lehetőségek ezt a törésvonalat elfedték. Zajlott egyféle összeolvadás, az elit alatti társadalmi (értelmiségi) pozíciók remélt megszerzése érdekében. Kemény, egzisztenciális „mérkőzés” volt ez természetesen, de csak az idealitás álruhájában. „Mindenkori” jó tanár akart lenni, vagy ha nem tanár, akkor valami olyasféle értelmiségi munkakör fölkészült betöltője, amely megkívánta a felsőfokú képesítést. De ezek a remélt és megcélzott pozíciók nem elitpozíciók voltak (erről a realitások kényszerű tudomásulvétele gondoskodott), hanem, mondjuk így, az elit alatti pozíciók, a lehetséges „második vonal”. Függetlenül a tényleges egyéni képességektől. E közegben egy új,

„szocialista” alsó középosztály formálódott. (A szocialista szó itt persze erősen idézőjelben értendő, s nem is politikai, hanem szociokulturális jegyeket takar. Örök vágyakat és új típusú elfojtásokat, valami régi gyakorlatokból, vélt eszményekből és – akkor már s még – legitim elvekből összegyúrva.)

A mi csoportunk számbavétele viszonylag gyorsan elintézhető, mindössze tizenvalahányan voltunk, s ebből is többen hamar kiváltak. Ábécérendben az első Babics Ágota (sajnos már rég meghalt). Pesti lány volt, magabiztos, sőt némileg fölényes – mondhatnánk „pesti” volt, a vidékiek közt. Sem ambíciója, sem tehetsége nem emelkedett ki a többiek közül. Bartku Teri (ma az irodalomból ismert Jékely-család egyik tagjának, szintén volt főiskolásnak, Jékely Endrének a felesége), Nyírcsaholyról jött, egy kis nyírségi faluból. Kedves, kicsit szeles lány volt, érdekessége, hogy rokona, ha jól emlékszem unokahúga volt a „polgazdos” Vidács tanár úrnak – Teri valószínűleg ezért is jött éppen Szegedre, s nem más főiskolára. Bögre Ági (ma a különböző címlistákon Mittákné néven szerepel) szintén Pestről jött. Határozottan okos, jó alapokkal rendelkező lányként él emlékeimben. Hamar összebarátkoztunk, jókat „dumáltunk”. Az első év után, Olajos Teca segítségével „átment” az egyetemre (ő korábban Pesten már tanult franciául, s így kínálkozott számára egy olyan egyetemi szakpárosítás, amelyet fölvehetett). Érdekes, nem futotta ki magát, inkább „feleség” lett, képességei lényegesen többre képesítették volna. (Ebben alighanem otthoni szociokulturális „háttéré” játszott szerepet.) Hajas Ica, akivel még a felvételi során megismerkedtem, alighanem a legszebb volt a lányok közül. Valahonnan Vas megyéből jött, talán (erre nem emlékszem pontosan) pedagógus családból, de nehéz anyagi körülmények közül. A zárt e hangot mintaszerűen ejtette, Mucsi mama produkáltatta is olykor. Benne csalódtam, első benyomásaim lényegesen jobbak voltak, mint amilyenek csoporttársként megtapasztalhattam. Ágotával barátkozott (nem vált előnyére). Az első év végén ő is megvált tőlünk, mert családi okok miatt át kellett iratkoznia egy szülőfalujához közelebbi főiskolára. Később, tévébemondónőként, széles körben ismert s népszerű lett. Sajnos korán meghalt, ha jól tudom, rák vitte el. Hargittai Rita Békés megyéből jött, pedagógus családból, már akkor is „nagy dumájú”, link leányzó, aki kitűnően összeegyeztette katolikus családi hagyományait (akkoriban még leplezett) vallásosságát és az ital kedvelését. A rendszerváltás után hitoktató lett Szegeden, s a KDNP színeiben egy vagy két ciklusban városi önkormányzati képviselő. Ágáló „nemzeti konzervatív” közszereplő, s akkor már masszív alkoholistá. Személyiségében és kultúrájában a (majdani) konjunkturális jobboldal egyik alapképlete rejlett. Horváth István a csoport extrém tagjaként írható le. Egzaltált, s azt hiszem, beteg ember volt, különc, aki felnőttként is az indiánregényekért lelkesedett. Érthetetlen, hogy az ő lelki alkatával hogyan vehették föl egy pedagógusképző intézménybe. A sors fintora, hogy Arany János örökébe léphetett, a nagykőrösi gimnázium tanára lett, de hamar rokkantnyugdíjba kényszerült, majd

meg is halt. Emléke szomorúsággal tölt el. Koter Ilona (későbbi, férjezett nevén Papp Andrásné) szintén a Békés megyeiek taborát erősítette, Csorvásról jött, ha jól emlékszem, paraszti, de nem szegény családból. Korrekt, szolid megbízhatóság jellemezte, nem árult el különösebb képességeket. Németh Edit, ha nem csak meg emlékezetem, csak másodévtől járt velünk. Okos, érzékeny, csinos lányként él emlékeimben, komoly irodalmi tájékozottsággal, vonzó, határozottan vonzó személyiséggel. Számomra a csoport egyik legfontosabb tagja lett, szerettem a társaságában lenni. Nőisége is, intelligenciája is, lénye finomsága is megragadott. Úgy tudom, soha nem ment férjhez. Az válhatott tehetetelével, ami legfőbb erénye: szenzibilitása. Sajnos rég nem láttam. Egyszerre sokat is, keveset is tudok róla. Az emberi személyiség nagyon bonyolult valami, s ezt nála is tapasztaltam. Pálfi Gizi (későbbi hivatalos nevén: Takács Jánosné) rokonszenves, szeleburdi, a tudományokban nem sok kárt tevő leányzó volt. Származásáról nem is nagyon vannak emlékeim, csak alkata emléke él bennem. Nem tűnt ki semmivel, hacsak azzal nem, hogy közösen drukoltunk neki, Rigó Jázon ki ne rúgja filozófiatörténetből, mert az az elégtelen már megpecsételte volna főiskolai pályáját. Érdekes, de nem biztos, hogy véletlen fejleménye életének, hogy – úgy tudom – valahol Békésben az iskolaigazgatóságig vitte. (Nem minden a tudás, jegyezte meg némi malíciával róla, karrierjéről szólva egyik csoporttársunk.) Pocsár Vili Jugoszláviából, a Vajdaságból jött, jobb módú parasztcsaládból, ambíciókkal és lehetőségekkel. Memóriája, kivált számmemóriája messze az átlag fölötti, e téren, azt hiszem, kevesek vetélkedhetnek vele. A magyar, főleg a nyelvészet, gondot okozott neki, s a történelmet is valami fakticitásként fogta föl. Amíg velünk járt, jóban voltam vele, barátoktunk, de lénye bizonyos vonásai fékeztek ezt a barátkozást. Az a szociokulturális közeg, amelyből jött, erősen behatárolta karakterét. Nyelvészeti problémái miatt ő is váltott, első év után máshová ment át tanulni. Később, úgy tudom, a földrajzban jeleskedett, egy ideig Pécsen élt, majd visszament szűkebb pátriájába. (A főiskolán egyébként nem az egyedüli volt, aki Jugoszláviából jött át.) Szabó Sanyi a vidékiek közé szintén a pestiek világát hozta el. Jó képességű, jól tanuló „szépfíú” volt, szeretett focizni (később hosszú ideig sportújságíróként dolgozott, a *Népsport*ba s a *Labdarúgás*ba is írt), szép lányokkal járt. (Egyik partnere Hajdú Péter nyelvészprofesszor fölötűően szép lánya, Sára lett.) Alkatában földezheto valami zsoldosokra jellemző érzelemmentes, hideg pragmatizmus. Soha sem volt köztünk vita, de idegenként éltünk egymás mellett. Tajti Erzsi tiszakécskei parasztlány volt, szolid, szorgalmas, visszahúzódó, közös éveinkben soha nem került előtérbe. Pedig, mint később kiderült, emberi tartása sokak számára példa lehetne. Tanárként, igaza tudatában vállalni merte az összeűtközést helyi hatalmasságokkal. S a maga területén hasznos kulturális szerepet töltött be. (Valószínűleg már ő is nyugdíjas, rég hallottam róla.) „Konzervatívizmusa”, amelybe, legalábbis újabb változatába Bibó is belefér, sőt előkelő helyet foglal, pozitív ellenpólusa annak, amit Hargittai

Rita produkált. Takács Kati (ma Szabó Andrásné) szintén paraszti háttérű tagja volt csoportunknak. Nem emelkedett ki, sem pozitív, sem negatív értelemben, ő is azok közé tartozott, akik e közegben némileg feszélyezve érezték magukat. Ritkán nyílt meg, elrejtette igazi énjét, csak egyszer-kétszer tapasztalhattam meg, hogy visszahúzódó magatartása mélyén impulzív személyiség rejtőzött. Úgy tudom, nem lett könnyű élete, én nem emlékszem rá rossz szívvel.

Varga Laci, aki az ábcérendben a végére maradt, négy vagy öt évvel idősebb volt, mint a csoport átlaga. Már jelentős „múlt” állt mögötte. Szülei elváltak, apa nélkül nőtt föl, édesanyja nevelte őt és húgát (aki ezekben az években már a Központi Antikváriumban dolgozott). Laci, talán ezért is, amióta ismerem, mindig is az úgynevezett „nehéz emberek” közé tartozott, életét ismétlődő konfliktusok tarkították. Nekem ezekben az években a legközelebbi barátaim egyike lett (a csoporton belül pedig a legközelebbi). Édesanyja és húga változatlanul Pesten élt, Laci útját szociális körülményei jócskán megnehezítették, de Pesten, addigi élete során jó néhány hasznosítható kapcsolatra is szert tett. Ismerte például a szociálpszichológus Mérei Ferencet (az ő szociometriai elméletét már gyakorlatban is használta), tanította Virág Teréz (akit ma a magyar pszichoanalízis fontos személyiségeként tart számon a tudománytörténet), jó barátja volt a mára elfeledett, de akkoriban jó nevűnek számító költő, Verbóczy Antal, keresztapja, Papi Lajos pedig szobrászként afféle östehetségnek számított stb. Tapasztaltabb, mondhatnánk „érettebb” személyiség volt már, mint mi, a többiek. Nem is véletlen, hogy ő lett az úgynevezett – a „téó” által kinevezett – „csoportvezető” is, aki a szükséges szervezési és adminisztrációs feladatokat hivatalból ellátta. Az anarchizmus története érdekelte, a szabadságvágy és az egyenlőség eszménye jellemezte. Húga révén fontos könyvekhez jutott hozzá, Hauser Arnold egyik könyvét én is így tudtam csak megszerezni. Édesanyjához és húgához is elvitt, megismerhettem őket, sőt az első szilvesztert Papi Lajoséknál, Kisújszálláson együtt ünnepelhettük. (Velünk jött Pozsár Vili is.) Aznap délelőtt még vizsgáztunk, aztán vonatra ültünk, este óévet búcsúztattunk... Ez a kapcsolat, nem tagadható, néhány évig meghatározó volt számomra, sok mindent együtt csináltunk. (Aztán – nem is lehetett ez másképpen – az utak persze elváltak.)

Természetesen csoportunk nem elszigetelten létezett. A nap nagy részét – órákon, órákon túl – együtt töltöttük, de beletartoztunk a főiskola életébe. Az úgynevezett nagy előadásokat például együtt hallgattuk az évfolyammal. Az irodalmi és nyelvészeti előadásokat a magyarosokkal (függetlenül attól, hogy a másik szakjuk mi volt), a történelmieket a történészekkel (ugyancsak második szaktól függetlenül). Így nagyon sajátos világokkal érintkeztünk. A két végletet az ének és a „tesi” (testnevelés) szakosok képviselték. A történettudomány és a sport ilyen összekapcsolása persze meglepő lehet ma, de az akkori képzés ezzel a kombinációval is számolt, s nem is lehet mondani, hogy a tesi szakosok eleve szűkagyúak,

korlátoltak lettek volna. Sőt igen kiváló intellektusok is akadtak köztük. A két évvel fölöttünk járó Sipos Jóska például, akihez megismerkedésünkől máig szoros barátság fűz, a szegedi egyetem történész docense lett. (Épp most ment nyugdíjba, tanítványai konferenciával, tisztelgő kötettel köszöntötték.) Ő a történettudományt, a sportot, sőt a politikát is hatékonyan tudta összekapcsolni. De – tovább finomítva ezt az összképet – még a rajz szakosokkal is megvolt az érintkezés. A szakpárosítások ilyen szempontból együtt enciklopédikus teljességet adtak ki, egyenes folyományaként annak, hogy az általános iskola intézményének a maga szintjén „mindent” kellett oktatnia. Ehhez a „mindenhez” pedig tanárok kellettnek, akik együttesen lefedik ezt a meglehetősen nagy tudásterületet.

A dolgunk a tanulás, az ismeretszerzés volt, méghozzá meghatározott feltételek közt. Folyt a „szocialista ember” nevelése, a politikai (s tágabban világnézeti) indoktrináció, s bár a szaktárgyak anyaga és az indoktrináció között érzékelhető feszültségek is akadtak, ez a kettő együtt alakított bennünket. Kit így, kit úgy, persze alkatától, tehetségétől és előéletétől függően. Én azok közé tartoztam, akik a szakszerűséget helyezték mindenek elé, a külsődleges ideológiai máz jórészt lepergett rólam. De csak jórészt. A hivatalos, proklamált világnézet és az otthonról hozott, mondjuk így, „szociális érzékenységem” közt ugyanis kétségtelenül volt érintkezés, sőt átfedés. S ez, nagyon változó konfigurációban valamiképpen mindenkiről elmondható lenne – azokról is, akik előzőleg családirag a deklaszálódás folyamatát éltek át. A főiskola ugyanis, részben szándékoltan, részben csak járulékosan, áttételek sorozatán keresztül, a szociokulturális egységesítés közegeként működött. A „hivatalos” és a magánvélekedés ugyan soha, senkinél nem esett teljesen egybe, elvált egymástól, s az egyéni jellegzetességet éppen az ollónak ez a speciális szétnyílása mutatja meg, ám – akárki akármit mond – tapasztalataim szerint ez az egységesülés a mi időnkre jelentősen előrehaladt. A létrejövő amalgám persze nagyon sok különmű dolgot vont magába, egy sor, részben föloldhatatlan ellentmondás feszült benne, s a proklamált ideológiához mérten egy új, nem szándékolt variációt alkotott. Akik ezt az amalgámot az akkori sémák, vagy a nyugat-európai eszmetörténetben kimunkált hármasság (liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus) szempontjai szerint próbálják értelmezni, nem juthatnak el a megértéshez. Ez egy torlódott, kollíziós szerkezetként érthető csak meg, amelyben szétválaszthatatlanul egybefolytak „jobb-” és „baloldali” elvek és szempontok. Egy hosszú történeti „fejlődés” (alakulástörténet) hordalékaiból. Paradox, de egyáltalán nem meglepő módon a mai „nemzeti” jobboldal ’89 után jórészt ebből deriválódott, konjunkturalisan igazodva az új helyzethez. Ugyanakkor ebben az eszmetörténeti konstrukcióban megvolt az akkori, sőt a mai rendszerkritikai opposíció lehetősége is. Egyéni képességektől s moralitástól függött (s függ), hogy mire melyik opció lett a jellemző.

(Folytatjuk)

Bakos András

Két tó

A nagyobb tó a falu szélén
enyém, ahogy másé a tenger.
Pár éve elkezdett apadni.
Így fogy le betegen az ember.

Lapos meder. Ilyenre szállt le
az ürrepülő Nevadában.
Azóta tele lett megint,
hideg vize süti a lábam.

A kis tó is valakié,
most épp alig van benne élet.
Kénes szagú. Forrás lehet
az alján, vagy valami méreg.

Partján tüskés akácbozót,
a felszín mindig mozdulatlan.
Öreg borostyán paplanunk
fénylett így a tükrös huzatban.

Középen nem szokott befagyni,
de a récék máshol telelnek.
Csak hattyút láttam úszni benne,
szép tiszta volt, sajnálni kellett.

Fejét nagyon mélyen ledugta,
hosszan keresgélt, elmerülten.
Én meg emlékezhettem újra,
milyen a pattogás a fülben.

Láthatta, üres az a víz,
de szűrte napokig, hiába.
Mit lehet ennyire kívánni?
Figyeltem, hogy ragyog a háta.

Átnézni egymás testét

Átnézik egymás testét minden este,
az összes hajlatot, apróra, szépen:
férj és feleség, biológusok,
sátorban, a Tisza hullámterében.

Kullancsok és csalódás ellen így kell,
a többi gyötrellem eltűrhető.
Tavasszal, ahogy állítják a sátrat,
marják őket, és ömlik az eső.

A viharkabát résein bebújik
a szúnyog. Szúr azonnal, és hiába
kenik be, viszket már az is, ha egy
régfi csípéshez ér a szárnya, lába.

Muszáj kibírni pár napig, utána
hozzászokik a bőrük, bármi érje.
A szervezetet már nem irritálja
az irharétegbe jutó fehérje.

Lehet dolgozni a fagyig nyugodtan,
mintát venni a kubikból naponta,
figyelni, hogy a víz melegedése,
hűlése hogyan hat a lárvakorra;

és milyen a természetes haláluk,
mikor élnek igazán, mit szeretnek.
Hidegstressz, páragép, szélventilátor,
tömeg, magány, mire érzékenyebbek.

A 20. század mítoszai

1.

– Hogyan lehetséges ez? – kérdezi a feleségem, miközben a Sztálint ábrázoló pólókat és bögréket, kulacsokat és tányérokat, tollakat és bicskákat, kis szobrokat és bekeretezett fényképeket, kitűzőket és öngyújtókat nézegetjük Goriban a Sztálin-múzeum ajándékboltjában. Sztálin sarlók, kalapácsok és vörös csillagok között mosolyog és pipázik a fényképeken, az egyik pólón vagányul ül egy motoron, a másikon búzakalászokat, a harmadikon egy kislányt ölel át, egy borosüvegen generalisszimusként pózol, egy hógömböt fölírva pedig fiatalon tekint ránk, miután a gömb műhóvihara után lassan leszállnak a műhópelyhek.

– Ő nyerte meg a háborút – válaszolom. De nem vagyok biztos abban, hogy ez ilyen egyszerű. Hogyan lehetséges ez? A győztesnek mindent szabad? Ilyen egyszerű lenne? Grúziában, nem sokkal később Münchenben és Braunauban is volt alkalmunk gondolkodni erről, és főleg a két diktátor szülővárosaiban megtapasztalni azt, hogy évtizedekkel – sőt, lassan egy évszázaddal – az uralmuk után hogyan viszonyulunk Sztálinhoz és Hitlerhez.

2.

Braunauba Bajorországból érdemes utazni, München felől, autópályán, az Inn és az Isar között, be-betérve kisvárosokba és falvakba. Ha még köd is terjeng az Autobahnon, az út mentén valószínűtlenül karcsú tornyokon ülő kövér hagymakupolákat látunk, és november van, nehéz megszabadulni a megszokott Bajorország-érzetektől. Erdingben barátságos a csapos, remek a Weisswurst és a búzasör. Az utcákon a 20. század előtti történelem nyomai keverednek az Amerikát idéző anyagi jólét jeleivel. Mindez már-már banális, biztonságot ad és telít, sőt bódít, mint a gyomrot a sok étel és ital.

Egy közeli kis faluban, Steinkirchenben megnézzük a barokk templomot és az emlékművet az 1939 és 45 között elesett falubeliek neveivel, „Dank und Ehre unseren Kriegern”, írják, a „Held” szó használatától tartózkodnak, „harcosok” voltak a katonák, nem „hősök” – ez a cím csak a győzteseknek jár. A templom mellett, a buszmegállóban kis kék, sárga, piros köveket helyeztek el, epret festettek az egyikre, pillangót a másikra. Kettőre írtak is: a „remény”, a „béke” és a „szeretet” őszinte, gyermeki vágya rímel a vele szemben álló faszoborra. Vékony, ágaskodó férfialakot ábrázol, aki igyekszik a templomtorony mögé nézve „átlátni” és megérteni a világot, távolabbra tekinteni, de – a szobrász, Roger Löcherbach mellékelt

szövege szerint – mindez csak próbálkozás: az ágaskodónak is megvannak a határai, megismerése véges, látóköre nem széles.

Igazi „Mahnmal” ez, emlékmű, figyelmeztet és emlékeztet 20–21. századi vágyainkra és korlátainkra, gondolom, amikor az Inn hídján Simbachból átmegyünk Braunauba, azaz Bajorországból Ausztriába. Határhíd volt ez régen is, masszív vas tartópillérekkel, az osztrák oldalon ünnepélyes kapuval, tetején hatalmas, kétfejű sassal, az Osztrák–Magyar Monarchia címerével. A határ most, az Európai Unión belül, szimbolikus, a híd képe pedig prózaibb: miután a nácik fölrobbantották, sokkal egyszerűbb formában építették újjá. A kiterjesztett szárnyú, az aranygyapjút tartó kétfejű sasnak nyoma sincs. A ködben keskeny polgárházak tűnnek elő, szürkén, girbegurbán, néhol megbarnulva. Szabályosságuk a régi festményen, amit később a városban egy könyvesboltban láttam, még szembetűnőbb, ahogy a céhek szigorú szabályai is: a pékek, szűcsök, szabók, cipészek, késesek, kalaposok, bőrcserzők, hentesek, asztalosok és mások élete Braunau falai között évszázadokig józannak és unalmasnak tűnt. Az életnek, mint bármelyik európai városban, megvolt a ritmusa, megvoltak a korlátai, de a biztonságérzetet adó keretei is. Minden céhnek megvolt a maga védőszentje és ünnepnapja, a munkát szabályozó írott és az érintkezési formákat meghatározó íratlan szabályrendszere. A 19–20. században éppen ezeket a helyi kereteket és korlátokat bontották le és helyettesítették új ideológiákkal, mítoszokkal, ünnepekkel. A céh védőszentjének ünnepéből például így lett – nemzeti és szocialista államokban egyaránt – május 1. a munka uniformizált-mitizált ünnepe.

Braunaut egy bajor herceg halála után a Habsburgok foglalták el, nem is olyan régen, a 18. század második felében, heves harcok után: a város központjában, a Stadtplatzon máig őrzik egy osztrák ágyúgolyó nyomát. A Bajorország iránti vonzalom még mindig erősebbnek tűnik Ausztria realitásánál – és ez a Braunauban született Adolf Hitler személyiségéből is megmagyaráz valamit. Talán azért is érdemes ide München felől utazni, mert ebből a perspektívából jobban előtűnnek bajoros jegyei. Braunau ugyanakkor határváros, nemcsak osztrák és bajor: városi és vidéki, polgári és paraszti kultúra is összeolvad az Inn völgyében.

Lehetne Bajorországban vagy Csehországban is – és Hindenburg, a német elnök tévesen, de bizonyos értelemben ideillően nevezte karrierje kezdetén „cseh örvezetőnek” Hitlert. A félreértést az okozta, hogy Észak-Csehországban is akad egy Braunau – Broumov – nevű városka, ami hasonlít is felső-ausztriai névrokonára. Ebben a kissé lekezelő és felületes torzításban-sarkításban sincs semmi rendkívüli, a városok, nevek, terek, házak Ausztriában, Bajorországban és Csehországban nagyon hasonlóak, rímelnek és ismétlődnek. A legérdekesebbek persze a különbségek – de ezek egy kívülállónak alig tűnnek föl, nekik a sokszínű közép-európai régiók gyakran összemosódnak.

Ha egy 1900 körüli térképen nézzük Braunaut, látjuk a geopolitika – és a nehezen körvonalazható vonzalmak – realitását: a város az Osztrák–Magyar Monarchia

legszélén billeg, szemben a fiatal Német Birodalommal. 1938. március 12-én feldíszítették a hídfőnél lévő kaput, a kétfejű sasra vörös zászlót terítettek, melynek közepén fehér körben egy másik ősi szimbólum, a horogkereszt volt. Ezrek és ezrek álltak az út mentén, ünnepelték és őszintén éltették Hitlert, amint e rögtönzött diadalkapun áthaladt. Kettős elégtételt érezhetett: németként és győztesként tért vissza sivár gyerekkora színhelyére, melyet egyesített saját náci német birodalmával. De akár, kissé kötekedve, mondhatnánk a Führert tipikus osztráknak, a „Selbstinszenierung” mesterének is, aki ellentmondást nem tűrően megalkotta magát, a német vezetőt – a hangsúly mindkét szón egyformán erős.

„Német”: ez a szó és a mögötte lévő tartalom, már csak méreténél fogva is, gyúanyag lett Európa számára – és hogy ki, mikor és hogyan vált németté, politikai kérdéssé, sőt meggyőződéssé vált. A 19. században, a német egyesítés folyamán akarva-akaratlanul „németek” lettek a bajorok, a rajnaiak, a frankok, a pfalziak, a szászok, a poroszok és mások, aztán – Hitler idején – németek lettek egy időre az osztrákok és a több millió csehországi német anyanyelvű is (őket egyszerűen és egységesen „szudétanémetnek” nevezték, pedig sok nacionalista mellett sok osztrák identitású is volt köztük). A 18–19. században megszületett, az első világháború után hangoztatott „nemzetiségi elv”, amely országokat hozott létre, gyorsan nacionalizmussá, később nácizmussá, elvakult, országokat pusztító ideológiává vált. Könyvek ezreit írták erről, de az, hogy pontosan miért történt mindez, máig Európa egyik legtalányosabb kérdése.

A nácizmus támaszai, aztán áldozatai a Kelet- és Közép-Európában a középkor óta élő németek voltak. Természetesen nem minden baltikumi, lengyelországi, csehországi, magyarországi, balkáni német volt náci, de 1945 után több mint tízmillió embert bűnösnek nyilvánítottak, elűdöztek, táborba zártak, házaikat, vagyonukat elkobozták. Több millió náci kollaboráns mellett több millió civil is meghalt az önbíráskodások során és a koncentrációs táborok poklában; a szerencsések elmenekültek. „Áldozat”, „bűnös”, „ártatlan”: mindezek a kategóriák a győztesek – többnyire indulatos és mindenekelett kollektív – ítéletétől függtek, és sokszor hajszálon múltak. Részben hasonlóan a náci borzalmaihoz. A történet, amely évszázadokkal korábban olyan optimistán indult, így fejeződött be a 20. században. Hitler sok célja éppen visszájára fordítva valósult meg. Braunauba is sok dunai német menekült, a „Heimathaus” szülőházájukra emlékeztet, egy kis múzeum pedig történetüket idézi fel.

A könyvesboltban a város leghíresebb szülöttéről nem látok könyvet, krimiket és fantasy-regényeket annál inkább. A legszembetűnőbb polcokat ezek töltik meg, emberek és csodalények, mitikus alakok színes képeivel. Az egyik könyv címe: *A jósdá rejtvényé*. Egy képregény Iászónról és az argonautákról mesél. Úgy látom, sokakat foglalkoztató téma a gyarmatosítás is, *A világ Európa szorításában* nem hagy kétséget a tartalomról; megkésített leszámolás egy 19. századi mítosszal. Egy

színes újság borítóján hatásos – vagy hatásvadász – mondat csábít olvasásra: *Így változtatták meg hihetetlen véletlenek és balesetek a világot.* Pontosan hogyan? Kik? És miért? De jó lenne tudni.

A közeli templom mellett, az egykori temetőkápolnában alakították ki a háborúban elesett harcosok emlékművét – nevük itt is „Krieger”, harcos. A középkori csontkamrából átalakított föld alatti alkápolna talán méltó a vesztesek emlékéhez. Az Adalbert Stifter által is leírt szép plébániatemplomban, egy fényesre koptatott padban ülve találomra felütöm a kitett *Bibliát*, az 593. oldalon „a megbocsátás ünnepéről” írnak. Mellette csavarodó, perspektívát hazudtoló lépcsősor képe segíti az elmélkedést; egy-egy pillanatra a lehetetlen is lehetségesnek tűnik. Az egyik oldalkápolnában az „irgalmas Szűzanyát” kérik, hogy „az elesett testvéreket az örök hazába” vezesse. Alul az évszám: 1939–1945. Az elmosódott falfestmény alatt a festett „Weltkrieg”, világháború szó élesen látszik; a templom félhomályában és nyugalomában a rövid szó élesen hat.

A Stadtplatzot – 1945-ig Adolf Hitler Platz volt a neve – körbevevő házak mögött gondozott verandák, teraszok, zezugos melléképületek teszik lakályosabbá a szűk kerteket. Némelyik városfal és -árok menti házhoz függőfolyosó vezet. A középkori, szűk-szoros városszerkezet sértetlen. A salétromos, barnásszürkés, támasztékos falakat alul sok helyen a moha is benövi. Az egyik árkád bolthajtásából Chaplin tűnik elő. A *diktátorból* vett fotó borbélyüzletet – Master Chaplin’s Barber Shopját – hirdet. Chaplin, éppen itt, Hitler szülővárosában? Írtam már kettőjük furcsa kapcsolatáról; a diktátor tanult a bohóctól, a képek és mozgóképek százada az arcok titkáról és mítoszáról is szólt. Márpedig Chaplin és Hitler arca maga a modern kor. Annyira hasonlítanak egymásra, hogy az szinte természetesenek tűnik.

3.

November van, ráadásul a tizenegyedik hónap tizenegyedik napja, ami engem évek óta borzongással tölt el – okkal vagy ok nélkül, félek ettől a számtól. Nyilván babonáság ez, butaság, de amikor Hitler szülőházával szemben egy kis kávéházban, ahova melegedni ültünk be, tizenegy óra tizenegy perckor mákkal gazdagon megszórt, szilvalekvárral töltött fánkkal lep meg a kedélyes tulajdonos, egyszerre borzongok és mosolygok. A „Germknödelre”, a szintén szilvalekváros-mákos specialitásra emlékeztető finomsággal a farsangi szezon kezdetét ünneplik, ezen a napon, ebben az órában és percben. A banalitás, a félelmetesség, a kedélyesség egyszerre jelentkezik, éppen itt és éppen ekkor. A farsang mindenhol máshol vízkereszt után kezdődik, Dél-Németországban, mint kiderül, már novemberben. Halál, mulatság, iszonyat, dionüszoszi ünnepek egyszerre vonzó és viszolyogtató látomása keveredett a fejemben, miközben velünk szemben ott magasodott a ház,

ahol Adolf Hitler született. Úgy tűnt, bárhol máshol lehetnénk, bármelyik másik osztrák kisvárosban, és a ház is bárhol állhatna – ahogy a kávézó is. De mégis itt volt és ekkor, a tizenegyesek babonás fogságában, a mák és a szilvalekvár ízével.

A kétszintes, homoksárga, egyszerű tagolású ház szelíd támasztékán kiút a salétrom. Oldalát és hátulját fehérre festették, hasonló hasas házak tapadnak hozzá; a háztetőkön dermedt galambok gubbasztanak. Az egyik oldalról Consuela del Lago divatáruüzlete, a másikról egy fehérnemű-kereskedés fogja közre, utóbbi homlokzatán a „Kaufhaus Ferdinand Schönhofer” felirat egy 19. századi áruház emlékét őrzi. Mögötte garázsok húzódnak, meg egy élelmiszerbolt parkolója. Sörfőzdének és vendégfogadónak épült a városfalon kívül, a Salzburg felé vezető út mentén. Voltak benne kisebb-nagyobb bérlakások is – a Hitler család egy második emeletit bérelt, itt született Adolf 1889-ben. Az apja, Alois Hitler Ferenc József kishivatalnok volt, aki paraszti sorból emelkedett ki. Ősei az északi határvidékről származtak; többször felvetődött a Hitler család cseh származása. Igazi bizonyítékot erre nem talált senki, a nehéz, terhelt, kegyetlen Duna menti paraszti lét jellemformáló és -torzító hatása annál inkább szembeötlő Hitlernél és apjánál is.

Alois Hitler szakállal nem volt olyan nagy, mint a császáré, de tekintélyt parancsolt magának és hivatalának is. A birodalmi bürokrata fia nem nyomorgott, de nem is éltek fényűzően. A vámhivatal az Osztrák–Magyar Monarchia határvidékén a kiszámítható alkalmazottaknak kiszámítható karriert és jövedelmet kínált. A bürokrácia – legyen az osztrák, német, bajor, cseh, orosz vagy más állam hivatalnokrendje – hűséget kért és biztonságot adott százazreknek; ezt is a modern kor hozta magával.

Hitler nehezen lett volna képes beilleszkedni a Habsburg-állam gépezetébe – a fiatalember a „tisza német élet” lehetőségét a sikertelen bécsi évek után már Münchenben kereste. Ideológiája itt kristályosodott ki. Képein látható az is, hogy korábban elegáns ruházata egyre gondozatlanabb, bajusza pedig egyre kisebb és karakteresebb. Talán tudatosan Ferenc Józsefet és apját tagadó. A jellegzetes megjelenését korábban kialakító Chaplin bajuszára annál inkább emlékeztet. Az államban, ahol megszületett, nem lett volna esélye vezetővé válni; Führerré válását éppen Ferenc József birodalmának összeomlása tette lehetővé. Ehhez azok a jobb- és baloldali eszmék és mítosztöredékek vezettek, amik a 19. század végén és a 20. század elején a szilárdnak tűnő polgári-kispolgári braunauai és bécsi homlokzatok mögött forrtak. Chaplin ebben az általános – könnyedén modern időknek nevezett – forrongásban eltévedt kispolgárt, Hitler az ettől megittasult vezetőt testesítette meg a demokratikus kor médiumaiban. Melyek a korábban soha nem látott valóságos képpel és a valóságos hanggal hol az igazságot, hol a propagandát szolgálták – korábban soha nem látott erővel.

A Hitler család sokat költözött, Braunauban sem töltöttek sok időt, a későbbi Führer nem itt nőtt fel, hanem más bajor és felső-ausztriai városkákban, igazi „szü-

lővárosának” Linzet tekintette. Bár a náci időkben történtek kísérletek arra, hogy szülőházát emlékhellyé alakítsák, megelégedtek a fellobogózásával. Hitlert, úgy tűnik, nem nagyon foglalkoztatta Braunau. A fotók tanúsága szerint rezzenéstelen arccal hajtott el a ház előtt 1938 márciusában, aztán nem akarta látni többé. 1945 után az amerikaiak alkalmi kiállítást rendeztek benne a nácik rémtetteiről, később könyvtár, iskola, bank működött benne.

A ház sorsa bizonytalan. Lebontását régóta tervezik. Egy emlékmúzeum talán ideillőbb lenne. Bár a hely szelleme, legalábbis ezen a novemberi délelőttön, nem kísért. Hitler tartózkodási helyeit többnyire lerombolták. A birodalmi kancellária épületét Berlinben, a Wilhelmstrassén már a háború után, helyén szomorú, a szovjet idők és a Német Demokratikus Köztársaság emlékét idéző panelház van, földszintjén egy kínai étteremmel és „Peking Ente” felirattal, meg egy parkolóhely és egy játszótér. Albert Speer grandiózus palotájából és a mellette lévő bunkerből, ahol Hitler meghalt, semmi sem maradt – csak néhány márványdarabot építettek be egy közeli metróállomás falába. A Braunauhoz közeli, Berchtesgaden melletti Berghofot, a házat, melyet Hitler maga bővített és épített ki magának, az amerikaiak bombázták le, a maradékot a bajor hatóságok robbantották fel az 1950-es évek elején. A pusztítás és a zavartság, Berlinben, Berchtesgadenben és Braunauban is, érthető: a német, amerikai és szovjet politikusok a Hitler-kultusz újjáéledésétől, zarándokhelyek kialakulásától tartottak és tartanak.

A ház sorsáról rendezett viták bizonytalanságról, félelemtől tanúskodnak. Előtte egy kötömböt helyeztek el, talányos felirattal, központosítás nélkül: „Für Frieden Freiheit und Demokratie / nie wieder Faschismus / Millionen Toten mahnen” (azaz, szöveghűen, szintén központosítás nélkül: „A békéért szabadságért és demokráciáért / soha többé fasizmust / halottak milliói figyelmeztetnek”). Mintha kiszakadt volna egy szabadvers valakikből, akik nem írták alá soraikat, és nem is magyarázzák meg, miért éppen itt figyelmeztetnek. Mahnmál ez is, figyelmeztető emlékmű, még ha szemérmes – és pontatlan is.

Hitler nem fasiszta volt, hanem nemzetiszocialista, aki bátran és gátlástalanul válogatott a nemzeti és szocialista eszmékből, és ideológiáját mítosztöredékekből állította össze. Állítólag Sztálin személyes utasítására használták a szovjet sajtóban és a kommunisták megszólalásaikban a „fasiszta” szót a „natziszocialista” vagy „náci” helyett. Talán a szóban szereplő „szocialista” tag zavarta. Talán joggal, mert arra emlékeztette, hogy mennyi a közös elem a „kommunizmust építő” szocializmusban és a nemzetiszocializmusban, és nem akarta, hogy ez ennyire szembevető legyen. A pontatlan, évekig makacsul sulykolt szót aztán a fél világ átvette. És ez évtizedekkel később is hat – a braunauai kötömbállítók is gondolkodás nélkül használták. Sztálin nemcsak a háborúban győzött, hanem a szavak és az emlékezés csatájában is. Úgy tűnik, itt, Braunauban is ő nyert.

4.

Sztálin egyszer „eloroszosodott ázsiai grúznak” vallotta magát, „nem európainak”. És sok földrajztudós szerint Ázsia valóban a Kaukázus déli lejtőinél kezdődik. Akárhogy is, Grúzia határvidéki ország, ahol Európa és Ázsia, a birodalmi Oroszország és a régi és új keleti birodalmak felelnek egymással. A szent mítoszok itt-ott egészen váratlanul megnyilvánuló nyomai pedig összeszikráznak a profán mítoszok valóságával. Talán nincs is jobb hely arra, hogy az emlékezésről és felejtésről gondolkodjunk.

Poti, a grúz kikötőváros tengerpartján a fekete, a barna és a sárga színek dominálnak. Azt mondják, a Fekete-tenger e szakaszán a homok is fekete – erre nem emlékszem, csak az erős fekete kontúrokra és a hosszúra nyúlt árnyakra. Talán furcsa színekkel leírni egy országot, de mintha a tengertől a szárazföld belseje felé haladva a fekete, a barna és a sárga különböző árnyalatai szelídülnének, kopnának ódonná. A régi házak sokszor szinte belesimulnak a természetbe, de a modern épületeknek is ódonágérzetük van.

Grúziában valahogy figyelmesebben szemléli az ember az élet apró jeleit – hogy hogyan szárítják a kertekben vagy az erkélyeken a ruhát, milyen pihenőszéket tesznek ki a ház elé, milyen egy ház lépcsőháza, fakorlátja, postaládája, erkélye, kilincse, függönye. Sok helyen külön melléképületben van a konyha; a házakhoz tapasztott fa- és fémteraszok és a verandák pedig olyan bizonytalanul billegnek, mintha bármikor összeomlanának a mindent átszövő intarziák és a szőlőindák alatt. Sokszor szinte túlzó színpadi vagy filmdíszletnek tűnnek, pedig a végtelenül változatos kék, sárga, piros, barna színű toldalékok egymásra épülnek, sok évtized alatt lettek ilyenek. Mindezek az apró, összeadódó impressziók adják egy ország képét. És természetesen az ezeket megalkotó és használó emberek: a háza előtt egy szál nadrágban üldögélő szikár öregúr, a veranda nyitott ablakán kinéző szemüveges férfi, a sorban álló, kopott piros kabátos asszony, a kutyát tréningruhában sétáltató kopasz fiú. Több önfeledt órát tölthetünk itt az embereket, régi házakat, kapualjakat, lépcsőházakat, udvarokat nézve.

Napszitta, szikár, erős öregség ez, egy fáradt, okos, lusta civilizáció öregsége. Amikor egy lakótelepen bolyongtam, úgy éreztem, hogy az öregség még a panelházakat is előbb utoléri, mint máshol. Barnás falaik összeeszkábált garázsok, fészerek, tüzelőhalmok közül törnek tíz-tizenöt emeletes magasságig, ruhaszárítók, légkondicionálók és zászlótartók pettyezik őket. Az egyik házon a félkörívben megformált erkélykorlátokat változatos módon tapasztották be és látták el ablakokkal. A legtöbb lakásban így tették zárttá, verandaszerűvé az erkélyt. Néhol középre, néhol a szélére tették az ablakot, de olyan félkörívet is lehetett látni, ahol – ki érti, miért – teljesen befalazták a nyílást.

Az egyik lépcsőház falait nagyjából szemmagasságig mélykékre mázolták, és a korlátot, a radiátort és az oda vezető csöveket is, amik, követve a falfestés vona-

lát, szemmagasság fölött fehérre festve folytatódnak. Nem sokkal messzebb egy panelházon vas és beton lépcsősort fedeztem fel, tízemeletnyire kapaszkodik fel az ablaktalan falon. Mintha a semmibe, vagy egy szakadék szélére vezetne. Vagy az isteni felé: az egyre szűkülő lépcsősor alatt állva mintha egy modern templomtornyot láttam volna, ami az ég felé tör és hegyes csúcsban végződik. Percekig álltam alatta. A zsaluzásra használt fa mintái, akár a természet negatív lenyomata, kirajzolódtak a betonon. Talán meg is szédültem, miközben fölfelé néztem és gondolkodtam. Morgásra riadtam; a lábamnál fehér kóbor kutya figyelt. Barátságos volt, játékos és éhes. Kenyérdarabot adtam neki, elkísért egy darabig.

Poti régi neve Phászosz, a mítosz szerint itt ért partot az Argó nevű hajó a legendás argonautákkal. Iászón volt a vezetőjük, vele utaztak Görögország legbátrabb harcosai, Kasztor, Pollux, Héraklész, Orfeusz és mások. Senki sem tudja, mikor esett meg ez az út, ahogy az is viták tárgya, hogy Phászosz városa azonos-e a mai Potival és a Kaukázusban eredő, itt a tengerbe ömlő Rioni folyó azonos-e a mítoszban szereplő Phászosz folyóval. Sok ezer éve történt mindez, ha egyáltalán megtörtént – az úgynevezett történelem előtti időkben. Történetírásunk és történelmi tudatunk hadilábon áll az ilyen félig mitikusnak, félig reálisnak tűnő történetekkel. Van, aki szerint régen máshol folyt a folyó és máshol volt a város, és arra sem emlékszik már senki, hol volt Aia, az ősi Kolkhisz fővárosa, ahova az argonauták a Phászosz folyón főlhajóztak, azzal a céllal, hogy megszerezzék az aranygyapjút.

Bevallom, többször nekirugaszkodtam, és megpróbáltam megérteni az aranygyapjú mítoszáét, de eddig nem sikerült. Valószínűleg azért, mert a történet mélyén – vagy éppen a történet emberi síkja fölött – olyan összefüggések rejtőznek, amik a 21. századi ember számára már érthetetlenek. Olvastam racionális feltételezéseket és vad fantáziálásokat, sok, egymásnak ellentmondó részletet, de a kérdéseimre nem kaptam választ, ráadásul a legtöbbet néhány napon belül el is felejtettem. A mítosz titkos, érthetetlen maradt, csak annyi sejthető, hogy az aranygyapjú valami vágycott, valami emberinél is több jelképe, melynek megszerzéséért nem számít az áldozat.

De ha értelmekkel nem is voltam képes felfogni a történet több pontját, mégis elfogott a csodálat, például amikor Hélios napistent és lovasszekerét megláttam a berlini Pergamon Múzeumban. Platón szerint itt, a Phászosz folyónál volt az ismert világ keleti határa. Itt volt az aranyszoba és a Nap istállója, a hófehér paripákkal, akikre ember nem ülhetett, még a napisten papja, a kolkhiszi király sem. Ez a Kelet, ahonnan Hélios elindul az égbolton, hogy a távoli Nyugaton befejezze napi útját. Ez a kép a napistennel és pompás lovaival sokáig fogva tartott, és a szent liget képe is, ahol a fáma szerint az aranygyapjút őrizték. Az őrző kígyósárkány és a szent fa ábrázolásai is megérintettek – és nagyon elgondolkodtattak emberi-történelmi tudásunk korlátairól.

A napisten lovasszekere helyett a jelenben, Potiban egy kisbuszra várunk a buszállomáson. A lapostetős épület közepén egy összefonódó, sokágú fa a törött kövezetből nőtt ki. Üde, szabálytalan zöldje az épület fehér és szürke árnyalatai között mintha egy másik világból maradt volna itt. A várakozás: meditálás. Nincs menetrend, a marsrutinak nevezett kisbusz (a német–francia Marschroute szó a 20. században került az orosz, majd a grúz nyelvbe) akkor indul, ha összegyűlik elég utas. Addig várunk és gondolkodunk, nézelődünk a törött kövezeten, a tócsák között. A sofőrök irodájába benézve két, ki tudja honnan idekerült kempingszéket, faasztalt, egy naptárt, a sarokban a konnektor mellett kis oltárt, a falon feszületet látok, mindezt málló vakolat és tócsaszerűen megbarnult műanyag padló keretezi.

Miután elindulunk, a megbarnult szűrkeség egy óriási panelházfalon tér vissza. Kuszasága első pillantásra modern falfestménynek tűnik, csak később jövök rá, hogy évtizedek alatt rajzolódtott ilyené. Az erős kaukázusi természet formálta, ugyanúgy, mint a magas, mélyzöld füvet. Az egykori Phászosz, a mai Rioni folyó mentén a buja, mocsaras tájon sok ház lábakon áll. Többségük korhadt, rozsdás, és mintha a gravitáció törvényeit meghazudtolva lebegnének. Kutyák, tyúkok, tehének, vékonydongájú lovak élnek egykedvű mindennapjaikat a kertekben, az árokparton és az utakon, meg-megállásra kényszerítve a marsrutit is. A kisbuszban folyamatosan bömböl az orosz és grúz nyelvű népies gépzene. Az embermagasságú fűből egy régi falusi ház mellett váratlanul tízemeletes panelház bukkan elő, előtte két jól táplált tehén legelészik. A természet élénkzöldje és az ember alkotta ház kopott barnasága az ember fennen hangoztatott környezetalakító erejét is kétségessé teszi.

Iászónhoz és társaihoz hasonlóan az ország közepe felé haladtunk. Az egykori főváros, Aia helyett Goriba. Félúton egy elhagyott, félelmetes gyártelep mellett, összetákolt bódék előtt állunk meg. A gyár falán, a távolban nagy, töredékes mozaikképet fedezek fel: egy úrhajót és egy úrhajóst ábrázol. Az izmos, sisakos, szkafanderes, félistenné stilizált figura olyan, akár egy modern argonauta. Kezében kis műhold, mellette csillagok és ősi ázsiai vagy grúz díszítőelemek, mögötte a horoszkóp jegyei: az Oroszlán, a Kos, a Bika és a többiek.

Hátborzongató látni legősibb és legmodernebb egyidejű megjelenítését, a szimbólumok keveredését és makacs továbbélését. Néhány évtizedig valóban úgy tűnt, hogy a fejlődés határtalan, a távlatok beláthatatlanok, megvalósult az emberi értelem álma az Isten nélküli úr meghódításáról. És hogy a fejlődésben a Szovjetunió jár az élen. Utunkon eddig inkább Grúzia és a hozzá kapcsolódó mítoszok és történetek ősi volta ragadott meg. Ez a valószínűtlen kompozíció hirtelen döbentett rá arra, hogy az egykori Szovjetunióban, egy profán mítoszbirodalomban, a szétesett 20. századi mítoszok végvidékén vagyunk.

A gyár mellett közben egy pillanatra sem áll meg az élet: öregasszonyok árulják a kenyeret, a mézes-mazsolás édességet és a kvaszt, ormótlan ruhákban

gubbasztanak a szűk kalyibákban, csak nagy orruk és sötét szemük látszik ki, és vígan tereferélnek a vevőkkel. Kóbor kutyák szaglásznak körülöttünk, oldalt pedig, mint sok helyen útközben, óriásira nőtt sárga virágok és szeméthegek keretezik a csendéletet.

5.

„Stalin Avenue” – a szőlőindákra emlékeztető grúz betűk mellett ez az angol felirat az első, amit meglátunk, amikor Goriban a marsrutiból kiszállunk. Az új, félköríves, kék-piros, kétnyelvű utcatábla mellett ott a régi, rozsdás, a „Prospekt Sztalinát” hirdető orosz nyelvű is. A parkká szélesedő úton, a használaton kívüli, száraz szökőkút mellett éppen népünnepélyre készülhetnek, gyerekeknek való trambulint állítanak föl, az ezüstoffenyők között pedig előtűnik Sztálin egykori háza.

Nagy volt a kísértés, hogy rögtön megnézzük. De, talán ösztönösen, időt és távlatot szerettem volna nyerni, és inkább a vár felé kanyarodtunk. A natúr téglás és fából épült, erkélyes házak útközben a western-kulisszákra emlékeztetnek, mintha nem is egy korábbi szovjet városban, hanem Amerikában lennénk. A lépcsőzetesen kialakított bástyák mentén felmászva előtűnnek a Kaukázus déli lejtői, a lábánál egy széles és hordalékos folyó, meg a város utcái. Gori török, perzsa, majd a 19. század elejétől orosz kézben volt – Grúzia csak 1991-ben lett független. És ez a függetlenség Oroszország árnyékában azóta is illuzórikus. Nemcsak a többszázados közös múlt köt gúzsba, hanem a geopolitika realitása is. 2008-ban az orosz hadsereg egy határ menti háborúban néhány napra megszállta Gorit, a harcok emléke a várból leereszkedve néhány házban még mindig látható. A békésnek tűnő kisváros békésnek tűnő házai mélyén is friss háborús emlékek élnek.

A verandás-teraszos-szőlőindás családi házak közül a széles Sztálin térre érve a nehezen meghatározható sztálini építészet egyik monumentális alkotása tűnik elő – itt, Goriban legalábbis óriásinak tűnik a hosszú, oszlopos, kupolás Városháza. A néha könnyedén „szocialista-realistának”, más szavakkal „sztálinista birodalmi-nak”, esetleg „sztálini klasszicistának”, „sztálini barokknak”, vagy „sztálini neoreneszánsznak” is nevezett, a betonból, acélvázra épített, márvánnyal és más nemes anyagokkal borított eklektikus paloták mögött éppúgy nincs egységes koncepció, mint a marxista-leninista-sztálinista ideológia mögött. A cél a monumentalitás, az imitálás, a háttérben ott a bizonyítási kényszer, a mélyben pedig a Moszkva és Grúzia számára egyaránt sokat jelentő görög-bizánci örökség. A modernizálódó szovjet birodalom sokáig nem modern, hanem nagyon is konzervatív módon építkezett – hogy aztán ezt az eklektikát néhány évtizeddel később a panelházak realizmusa váltsa fel.

Nem is olyan régen hatméteres Sztálin-szobor állt a Városháza előtt, és nem is olyan régen orosz bomba hullott a térre. Most üres és kietlen. A Sztálin

térről a Sztálin úton át a Sztálin-park felé sétálunk. Oldalt sima, márvánnyal borított falak egy hosszú domborművet, a Szent György-keresztet, a piros-fehér grúz zászlót és egy nevek hosszú sorát tartalmazó emlékművet választanak el a családi házaktól. Egy mellette lévő ház falára graffiti-tankot rajzoltak helyi ismeretlenek, akik magukat is megörökítették: a képen három fiatal lány spraydobozokkal éppen kék, sárga, piros virágokat mintáz a vélhetően orosz tankon, a kerekeket pedig a béke kerek jelével fűjják le. „The Wall!” – írták mellé öntudatosan. A remény, a béke és a szeretet gyermeki vágya ezen a földön kegyetlenül őszinte.

A kis tér közepén, a kerek ágyásban valószínűleg vörös csillag lehetett régebben, körülötte hosszú, barna domborművön a modern, géppisztolyos, de ősi, páncélos vitézek módjára ábrázolt szovjet katonák, a vörös csillagok, az elesett hősök nevei dominálnak és az évszámok: 1941–1945. A háború ezen a földön 1941-ben kezdődött, hiszen 1939 és 41 között Sztálin és Hitler szövetségesek voltak. Egy átlagosnak tűnő háromemeletes ház súlyos gránitlapokkal keretezett ajtaján belépve kis múzeumban az egyik mítosz, a „nagy honvédő háború” hivatalos verzióját mesélik. A mögötte lévő valóságról a fotók: az arcok, a szemek, a testtartások árulnak el valamennyit. A Sztálintól rettegő tábornokok a közkatonák százazreit ágyúötletlékként küldték a harcpontra. A biztos halálba menő harcosokra hősként emlékezik a szűkebb közösség – a birodalom, melyért az áldozatot hozták, már nem létezik.

Sztálin és Hitler, Németország és Oroszország összecsapása az eddig ismert történelem legnagyobb és legborzalmasabb háborúja volt, és Sztálin pontosan tudta: ha veszít, rá is olyan sors vár, mint Hitlerre és rendszerére. Nyert; kétszer annyi ideig volt hatalmon, és nagyjából kétszer annyi embert öletett meg, mint ellenfele, győzelme évtizedekkel hosszabbította meg a Szovjetunió létét. Nyert; ezzel borzalmas rendszerének mítosza is győztesé, követendővé vált. Ezzel a mítosszal és az igazi történettel való katartikus szembenézés elmaradt. Talán azért, mert a valóság olyan szörnyű, hogy a szembenézés elviselhetetlen lenne.

A Sztálin-park elején kövezett patakmeder fölött kis híd vezet át. A műpatakban nem folyik víz, a híd padlója szétfoslott és kilyukadt, nem lehet átmenni rajta. A már említett, szintén száraz szökőkút mögött egy durván zsaluzott csupasz talpzat körül tüntetőkké botlunk. Szikár, baszksapkás férfi sarlós-kalapácsos vörös zászlót tart, a közepén Sztálin portréja, mellette egy testes férfi zakóján ott a Sztálint ábrázoló kitűző. Egy harcias, piros ruhás és egy fekete hajú, kimázolt, fekete ruhás nő óriási Sztálin-festményt emel a magasba. A kimázolt nő mellett haloványnak tűnő idős, szemüveges, szigorú szájú nő a diktátor nevét skandalálja. Mint megtudjuk, a Sztálin-szobor visszahelyezését követelik, amit 2010-ben a Városháza elöl távolítottak el. 2013-ban itt, a parkban állították fel, majd nem sokkal később újra eltávolították.

A tüntetők és az üres szobortalapzat mögött előtűnik a Sztálin-ház, pontosabban a Dzsugasvili család viskója, melyet a külvárosból, a Templom utcából szállítottak ide. Éppúgy szentély lett belőle, mint Nagy Péter szentpétervári házából, márványoszlopokon nyugvó, sarlókkal és kalapácsokkal díszített üveg- és márványtetővel – a tető közepén hatalmas csillaggal. A bizzarr pavilont 1937-ben emelték, a grúz és orosz feliratok szerint 1879-ben „itt született a világ dolgozóinak vezére”. Az egyszobás, téglából és vályogból épített házba benézve makulátlan tisztaságú terítőt, fehér falakat, szamovárt, egyszerű bútorokat látunk – egy parasztlakást, soha nem volt tisztaságában helyreállítva. Sztálin – eredeti nevén Dzsugasvili – apja, Visszarion Dzsugasvili születésekor még a cári birodalom jobbágya volt, parasztból vált cipésszé. Ősei az északi határvidékekről származtak; többször felvetődött a Dzsugasvili család oszét származása. Igazi bizonyítékot erre eddig nem találtak, a nehéz, terhelt, kegyetlen kaukázusi paraszti lét jellemformáló és -torzító hatása annál inkább szembeötlő Sztálinnál és apjánál is – aki írástudatlan volt, oroszul nem beszélt. Anyja ragaszkodott ahhoz, hogy Jozsif papi iskolába, majd Tbilisziben orosz papi szemináriumba járjon. Öt évet töltött itt, és – apja állandó verései mellett – ez formálta a legjobban jellemét.

„Miért nem lettél inkább pap?” – kérdezte anyja Sztálint, amikor, már hatalmas csúcán, Moszkvában meglátogatta. A történet több forrásban is felbukkan, és tekintve az erőfeszítéseket, melyeket anyja fia nevelése érdekében tett, igaznak, sőt őszintének tűnik. Sztálin végül is a maga módján lett pap – egyszerre az új mítosz főpapja és az új cár. Anyja az előbbi valószínűleg nem értette. Az utóbbit igen, mert a tények makacs dolgok, de hogy felfogta-e egészen, erősen kérdéses, mert ez szinte istenkáromlóan felfoghatatlan és félelmetes volt. Az államban, ahol megszületett, Jozsif Dzsugasvilinek nem lett volna esélye vezetővé válni; ezt Miklós cár birodalmának összeomlása, majd Lenin fanatizmusa és győzelme tette lehetővé. Több ezer könyvet írtak erről, de hogy mindez a „történelmi szükségszerűség” vagy a vak és abszurd „véletlenek” sorozata volt-e, talán senki sem tudja megválaszolni.

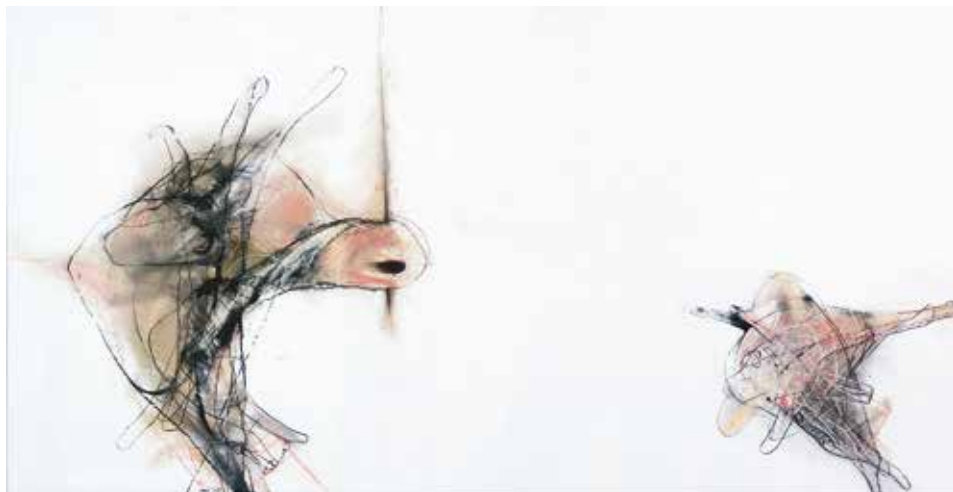
A szülőház-szentély mögött meghatározhatatlan stílusú palota emelkedik – a Városházánál felsorolt építészeti elnevezések közül válogatva akár „sztálini neoreneszánsznak” is mondhatjuk. Engem köcsipkéivel, árkádjaival és karcsú tornyával egy itáliai palotára emlékeztet. De nem pálmafák veszik körül, hanem ezüstfenyők. Előtte viszonylag kisméretű Sztálin-szobor áll, mellette három kutya heverészik. A kommunista forradalom múzeumának építették, aztán kizárólag Sztálin emlékének szentelték. A 20. század végén bezárták, aztán kinyitották, a 21. század elején a bejáratánál táblát helyeztek el, arra figyelmeztetve a belépőket, hogy „szovjet propagandát” fognak látni, „történelemhamisítást”, amely a „történelem legvéresebb diktatúráját” próbálja legitimálni. Aztán ezt a táblát eltávolították. Bejelentették azt is, hogy a sztálinizmus áldozatainak múzeumává alakítják. De aztán minden maradt a régiiben.

A vörös szőnyeges lépcsőházban – mi más? – újabb Sztálin-szobor fogad, kezében könyv, erre támaszkodik. A könyv – mi más? – *A tőke*. Az épületben megállt az idő, az egész országban érezhető kopottsághoz itt dohosság is társul, a régi faforgács lapokból készült félköríves, megbarnult tárlók szaga. A „szocialista realizmus” stílusában készült festmények, a tárgyak, a fotók, a feliratok a modern mítoszt mesélik, amit teljes mélységében éppúgy nem értek, mint a régi mítoszokat. A szent és a modern mítoszok különbségére itt nem térnek ki. Gyökerük, tartalmuk és hatásuk alapvetően különbözik. Valami félelmetes, elementáris igény hozza létre őket. A mítoszok állandóan, makacsul, kiirthatatlanul újjászületnek – és éppen a „haladás” és az értelem százada, a 20. alkotta meg a nagy, kegyetlen, kollektív profán mítoszokat. Melyekhez ellentmondásosan viszonyulunk: némelyiket nyilvánosan elítéljük, némelyiket büszkén meséljük, némelyikről zavartan hallgatunk. Az ész sem sokat segít a megértésben – sőt, néha úgy tűnik, az „értelem” hatalmának hangsúlyozásában is van valami mitikus.

Mesélik, hogy sok idős parasztasszony megpróbálta végigcsókolni a vezér képeit – és ezt sokszor meg is engedték nekik. A halotti maszok egy kopott vörös bársonykör közepén fekszik, fehér vánkoston. Ezt nem lehet megérinteni. A falak körben fekete szövettel vannak bevonva. Az egyik utolsó teremben a Sztálinnak küldött ajándékok közül állítottak ki néhányat. Vannak itt pipák, egy vörös csillag alakú cigarettatartó, Sztálint ábrázoló tányérok és vázák tucatjai, nagy mozaikkép, óriási keleti szőttesek, elefántcsont- és borostyándíszek, kristály sakk-készlet. Egy fehér vászondarabokból összevarrt galambot békejelképnek szántak, de akárhonnán is nézem, papagájnak látom – az olasz kommunisták ajándéka vörös vászontalapzaton áll, a közepére fehér csillagot varrtak. Az itt összehordott szomorú banalitástömeg egy idő után émelygéssel és tompultsággal tölt el. Az ajándékoktól és az ajándékolttól alig néhány méterre, a kijáratnál, az árkádok mellett rozsdás radiátorokat, létrákat és csővezetéseket dobáltak egymásra. A dohos épületből a napfényre kilépve a szülőház márványpavilonjára és a kisméretű Sztálin-szoborra hunyorgok; a három kutya továbbra is békésen heverészik körülötte.

6.

– Hogyan lehetséges ez? – kérdezem én is a feleségemtől, miután a friss levegőn – és még mindig a félköríves „Stalin Avenue” tábla büvkörében maradva – leülünk a L’Avenue kávéház teraszára. A kávé bécsi, Julius Meinel – a jellegzetes név a gyönyörű grúz szőlőindabetűkkel van kiírva a mór fej alatt. Az ásványvíz Borzsomiból való és finom. Ez volt Sztálin kedvence, mondják. Vodkát is rendelék, lassan kortyolom. Élvezzük az őszi napsütést, sokáig hallgatunk. Közben a szemben lévő szépségszalón, a „New Line Center” angol nyelvű cégérét nézegetem. – Ő nyerte meg a háborút – ismétli elgondolkodva a feleségem. – Ilyen egyszerű lenne?

A kíváncsi; 2020, pasztellrajz, papír, 59×100 cm

Akit a kövek eltaláltak; 2020, pasztellkréta, papír, 59×100 cm

Kiterítve I.; 2020, pasztellrajz, 50x70 cm

Önvédelem II.; 2019, pasztellrajz, papír, 50x70 cm

Intelem, elfogadás; 2016, pasztellrajz, papír, 50x70 cm

Önvédelem I.; 2020, pasztellrajz, papír, 50x70 cm

Elszakadok szabad vagyok, szabad; pasztellrajz, 59×100 cm

Ugrásra kész; 2020, pasztellrajz, papír, 50×70 cm

A magány drámája; 2019, pasztellrajz, papír, 70x50 cm

Agresszív jelenlét; 2019, pasztellrajz, papír, 70×50 cm

Befelé zokogni; 2020, pasztellrajz, papír, 59x42 cm

Consummatum est; 2019, pasztellrajz, 70×50 cm

Ellenszélben; 2020, pasztellrajz, papír, 59×42 cm

A szabadság madara; 2019, pasztellrajz, papír, 80×80 cm

Kiterítve II.; 2020, pasztellrajz, 70x50 cm

Könyörgés; 2019, pasztellrajz, papír, 80x80 cm

Menekülés; 2016, pasztellrajz, papír, 70x50 cm

Pihenő, 2019, pasztellrajz, papír, 70×50 cm

Übü király; 2017, pasztellrajz, papír, 80x80 cm

Változatok egy témára II.; 2019, pasztellkréta, 70x70 cm

Zalán Tibor

Tűnődések Damó István képei előtt

– a világról, a világán keresztül –

Mostanában gyakran nézek rá Picasso *Guernicájára*. Most persze azt lehet gondolni, hogy az ukrán háborús ügyek miatt van. Nézegethetnék azért is. Persze, azért is nézek. De bármilyen meglepő, az asszociációs hálómba az ismert kép Damó István miatt került. Nagyszerű alkotás és örök embléma! Csakhogy az effajta emblematiszta művek valójában nem alkalmasak az átélésre, mert nem sorsokat, hanem jelenségeket és jelentéseket általánosítanak. A *Guernica* nem az én háborúról szól, hanem a háborúról. Az emberiség háborújáról. De én nem vagyok az emberiség. És az én háborúimhoz ritkán van köze az emberiségnek. Épp az egyéni sorstól elvezető út nagyszerűsége és lehetetlensége miatt maradnak számunkra az emblémák példázatok, és mint ilyenek, lefordításuk után is használhatatlanok. Ha nem is haszontalanok.

Hogyan is kapcsolódtam rá Damó István képeiről a Picassóéra, avagy fordítva. Hiszen amikor elkezdtem ezeket a képeket nézegetni, még nem volt háború a szomszédunkban. A magyarázat viszonylag egyszerű, egyszerűségében komikus, más nézőpontból tragikus, összességében tragikomikus. Kelet-Közép Európában nemcsak a háborút, a békét sem egyszerű túlélni. Különösen ott nem, ahol a festő élete első fontos évtizedeit leélte. Romániában. Születési és felnevelő helye Szeben szász város, román fennhatóság alatt, Damó magyar nemzetiségű, kisebbségben a kisebbségi. Kelet-Európában, Ceausescu Romániájában a békéjét sem könnyű, mint említettük, túlélni. Különösen akkor, amikor a kéz hozzáfagy az ecsethez, vagy épp lerohad róla, amikor a húst és a gyümölcsöt az elképzelt festményeiről tudja csak képzeletben lefogyasztani a művész az üres boltok szomszédságában, aki, történetesen, mert ember, olykor éhes. Mert ínségben a kedv a lélek töredékesé- sé lazulása felé mozdítja el a szándékot, a körülmények lehetetlenségeiről a lélek reménytelennek tetsző harcai felé fordul az alkotó.

Ebből következtethet, hogy Damó István műveivel kapcsolatban először a széttépetettség – nehezen kimondható-leírható – szó formálódik meg az ember tudatában, a világában el- vagy behelyezkedéssel próbálkozva. A vásznapapírlapokon minden darabokban, minden valahol, semmi sem a valószínűsíthető helyén, már ha van helye és van valószínűsíthetősége egy irreálisan működő világban a realitásokat feltételező tárgyi dramaturgiának. Megképezhető-e a világ törvények által, az ábrázolás és megörökítés törvényei mentén, ha az élet és lehetőségei egy véres szürrealizmus elképzelhetetlenségében vergődnek. Más nézőpontból annak a dilemmának a felismeréséhez jutunk el (és ne nagyon tovább!),

ábrázolható-e a világ, ha egészségében már nem létezik (nem a betegségre gondolok), egész rendszerré nem (vissza)alakítható többé, mert már darabokra tört, darabokra minden – lásd a tizenkilencedik század fordulóját –, ráadásul a rész további darabokra forgácsolódik?

Nézzük leképezve ezt!

kitérő

ADY: minden egész eltörött

DAMÓ: minden rész tovább tördelődik

ADY: minden láng csak részekben lobban

DAMÓ: minden részben kihunyt a láng stb.

És ezzel máris eljutottunk a huszonegyedik század negyedfordulójához!

Ekkorra művésznek jószerével csak egyetlen lehetősége maradt – és Damó István miért lenne ez alól kivétel –: ha a törött világot a maga tovább-töröttségeiben lehetetlen, talán nem is célszerű, felmutatni, a töröttséget magát kell kijelölni megragadása, a megérezkítés tárgyául. Ha eddig eljutottunk, és nem állítottunk föl hamis premisszákat, akkor a mimézis lehetetlenségét deklaráltuk. A darabokban létet, a végletekig fragmentáltságot a művész rész-szakadások (vagy szakadás-részek) viszonyrendszerében kíséri/kísérti meg felmutatni.

Hogy az előbbi megoldással párhuzamosan járjunk el, vázoljuk, mi az alapvetően elkülönülő *Guernica*-szerű világ és a Damó által kialakított megformáltság-szerűségek között!

kitérő

PICASSO: a háború általi széttépetettség

DAMÓ: széttépetettség az agresszor (lét) békéjében

PICASSO: látványosság, monumentalitás a világdíszletben

DAMÓ: halkra hangoltság a kamaradíszletek között

PICASSO: festett (szó szerint) vérzés

DAMÓ: takart sebek, befelé vérzés stb.

Festőnk helyzetét még az is bonyolítja – és most ennek nem az alkotói lecsapódásáról beszélünk, arról talán később –, hogy az alkotómunkához és az élhető élethez a lehetőségeit végleg elveszni látó festő áttelepül Magyarországra, gyanút és átkot, parazsat és kormot húzva ezzel a fejére. Az egyik kiátkozó – ha nem is személy szerint festőnkre irányítva akkor a nyilait – a jeles Kányádi Sándor, aki később retirál ezektől a nézeteitől. A nyelvész egyvalamit erősen figyelmen kívül hagy a maradék vélt vagy jogos erkölcsi különbsége okán. A képzőművészetet – de akár a zenét is – elkülönözteti a verbalitást használó bármely művészetektől az, hogy az egész világon ugyanazt a nyelvet beszélik mind a művelői, mind a befogadói. Esetükben a bárhol élés lehetősége adott, a helynél fontosabb a másik hely, mármint, ahol a szívét tárolja az alkotó. Nem ennyire patetikusán: hol van a hazája, milyen emberek csoportját-közösségét nevezi népének. Így válik – az

alkotás szempontjából majdnem mindegyé – hogy Kocséron vagy Kecskeméten, Szebenben vagy Szigetszentmiklóson él-e, áll-e a vászonhoz a művész.

Ez az érezhetően hosszú, akár öncélúnak is tekinthető felvezetés valójában maga a kiállításmegnyitó. Hogy mégsem az, annak több oka van. Édesanyám jut ezen a ponton az eszembe, aki – ha hozzájut valamelyik problematikus írásomhoz (és melyik nem az!) – szelíden és aggódóan mondogatja: tudsz te szépeket is írni, kisfiam, inkább írdál gyerekverseket! Damó Istvánnak nem gondolnám, hogy ilyesmit kéne mondani, ugyanakkor felfedezendő, hogy a képek keménységét, szigorát, már-már fenyegető reménytelenségét sok helyen ellensúlyozzák azok a rajzi-grafikai megoldások, amelyeket jelentősnek mondható grafikus könyvszerkesztői, könyvillusztrátori időszakában sajátított el. Higgyük el, tud a *Mese a lét adta játékokról* festője „hasonlítokat” is rajzolni, nagyon is tud, sőt tudna, ha lehetősége nyílnék rá. Élmény és formavilág feszítő kettősségét és együtt létezését azonban az alkotó megtörni képtelen, kiszorgálni viszont kénytelen – és ezt nem ostoba szójátéknak szántam.

A lehetőség kérdése azonban az alkotók esetében meglehetősen kényes kérdés. Damó – az általam nagyon szeretett és követett Kovács Péterhez hasonlóan, akit Barcsay a festőiskolájukban csak A rajzoló néven szólított – a kifejezés kényszerreinek engedve, az általuk kialakított erőterekbe kerülve nem a dekorativitást, az utánzást, a valóságban benne levést a megörökítése útján-folyamatot tekinti lehetőségnek, hanem a kifejezés pontosságának ez elérhetőségét célozza meg. A belső harcot kint, a létrehozás terepén, Damónak is meg kell vívnia. A világ képzete – illúziója – a töredékekből, természetesen rekonstruálható a befogadói tudatban, így elmondható, hogy ez a törmelék-világ a teljesség felé törekvés felmutatása is egyben. Ha az oldó esztétikai szépséget kivonjuk a képek üzenetéből, kemény, olykor kíméletlen és kétségbeesett világ, ami a falakon megmutatkozik. Hozzáadva azonban a fragmentáltságból áradó riadalomhoz, feszültséghez a felmutatás profizmusát, megérthetővé és átélhetővé válik egy lélek esendősége és harmóniát, szépséget megvágó reménykedése. Ennek megértéséhez és bizonyításához a címadások különösségét hívom segítségül, melyek, némi célirányossággal, a költészet irányába mutatnak el, pontosabban, mutatják meg Damó festőt. Engedelmet kérek a festőtől és engedelmet a képek szemlélőitől, befogadóitól: elképzelttem, önkényesen, a költő Damó István milyen nem létező költeményéből szórta szét a képek alá a cím-fragmentumokat. Lehetett volna, ha lett volna, akár ilyen is – mondjuk, ez a felezőszonett:

Változatok egy témára

A magány drámája agresszív jelenlét Akit
a kövek eltaláltak az megtanul befelé
zokogni Ellenszélben Csak dadogja feszülten
elszakadok Szabad vagyok Kilépés előtt az
intelem elfogadás Kiterítve könyörgés
közé Nincs már önvédelem a menekülésnek
iránya Ugrásra kész pihenés a szorongás

Ugrásra kész pihenés a szorongás Iránya
menekülés nemlétező önvédelmek közé
Könyörgés kiterítve Intelem Elfogadás
a kilépés előtt Szabad vagyok dadogja Csak
elszakadok feszülve az ellenszélnek Zokog
befelé A kövek eltalálják Kitanulja
a magány drámájának agresszív jelenlétét

Brunner Attila

Az első városi közkertek Kecskeméten és környékén II.

Szemponatok az alföldi parkok kutatásához

Történeti áttekintés

A 19. század soha korábban nem látott modernizációs hullámokat hozott az addig falusias településviszonyokkal jellemezhető Alföldre. A településképeket teljesen átalakító új, városi és városias építkezések (városházák, iskolák, bankok, üzlet- és polgárházak) a század végén a centrumba irányuló forgalomnak köszönhetőek létrejöttük. A városi térhasználatnak azonban létezett egy kifelé irányuló mozgása is, ami elsősorban a rekreációs tevékenységek számára kijelölt helyek, a közkertek felé irányult, s ennek a típusú térhasználatnak nem elsősorban városi térfalak adtak keretet, hanem kertépítészeti elemek és az élő növényzet. A modernitás és az urbanizáció történetéhez szorosan hozzátartozik a közkertek története. Európa és Észak-Amerika nagyvárosaiban a fásítás és a parképítés ugyanúgy az infrastrukturális nagyberuházások közé tartozott, mint a csatornázás vagy a vezetékes vízhálózat létesítése, egyúttal esztétikai és filantróp jelentőséggel ruházták fel, s a nagyvárosban az elveszített természet pótlékának is tekintették.¹ Az Alföld, közelebből pedig a Duna–Tisza köze városainak modernizációját tehát érdemes a közkertek szempontjából is megvizsgálni.²

A parkosítás kezdetei és tájképi kertek

A Duna–Tisza köze Kecskemét környéki régiójában az első közhasználatú zöldterületet Kecskeméten hozták létre a városárkon belüli, gyakran mocsarasodó Déllőtő helyén 1834–1837-ben, Gyenes Mihály (1800–1868) elgondolásai alapján. A 12, 16 és 20 ölnyi széles, 156 öl hosszú téren kialakított Gyenes-kert (a „belsétatér”, ma Gyenes Mihály tér) sorba ültetett fáit 1846-ban „gyönyörű zöld erdő”-nek látták.

▼

¹ A korszak egyik városesztétája, urbanistája, a Magyarországon is olvasott amerikai Charles Mulford Robinson, aki a nagyvárosról rendszeresen az erdő metaforáját alkalmazva írt, a közkertek kérdését egyértelműen filantróp mozzanatként tekintette, míg az esztétikus város képéhez rendelte a fákat. Robinson 1903, 321–336. Robinson 1915, 123.

² A dolgozat megírásában nyújtott segítségért itt mondok köszönetet Székelyné Körösi Ilonának, Varga Ildikónak, Sümegi Györgynek, Bechtold Ágnesnek.

A téren voltak ülőpadok is, továbbá egy hangárda (hangadomb), ahol vásár- és ünnepnapokon a városban elszállásolt ezred zenélt.³ A 600 fával létrehozott sétatér már az 1840-es években a művelt közönség mulatóhelyévé vált, Gyenes pedig folytatta a várost körülvevő homok megkötését a területen (akác, kanadai jegenye, szil, tölgy fajokkal).⁴ A mulató- és sétahely tulajdonképp kiszélesített utca volt több, egyenes fasorral, így nem köthető a kertépítészet stílusaihoz, rokonítható viszont a szabad királyi városokban ekkortájt létrehozott sétaterekkel (Székesfehérvár, Pest, Szatmárnémeti), amelyek kezdetben szintén egyszerű, az utcások vonalát követő allék, tulajdonképp fásított utcák voltak.

A térség első, közhasználatú angolkertje Nagykőrösön található. A körösi Cifrakert a nagyközönség használatára megnyitott főúri magánkerthez, a pesti Orczy-kerthez hasonlítható, azzal a különbséggel, hogy adásvételi szerződéssel ténylegesen a város tulajdonába került, nem csupán megnyitották a publikum számára, azaz: Nagykőrös város tulajdonát képezte. Sánta Lajos alpolgármester méltán írhatta 1872. március 29-én kelt, Nagykőrös város közgyűléséhez benyújtott előterjesztésében: „Miután elődeink gondoskodása folytán van szerencsénk azon nagy hazánkfia emlékét hirdető mulató kert illetőleg rendezett alakjával s terjedelmével dicsekedhetnünk, melyhez még is itt közeli városok nem épen mutathatnak hasonlót, azt is tapasztaljuk, hogy népünk ott nyári élvezetét örömet keresi s feltalálja: illő sőt mulhatatlan szükség hogy valamint minden dísz elleni vagy botrányos eszközt eltávolítsunk, úgy minden lehető végbevigyünk, ami annak kellemét elősegíti.”⁵ A terület a 19. század elején még a sör- és pálinkafőzésből jövedelmet szerző, valamint tégláégetéssel is foglalkozó kisnemesé, Szalay Lászlóé volt, aki már az 1800-as évek elején foglalkozott a kert kialakításával. Szalay és a város között 1832. április 25-én kelt szerződés értelmében az 1832-ben épült „Szalay-féle Serház fundusát s mellette lévő kertet minden rajtok lévő épületekkel s fákkal” Nagykőrös városára testálta 1843. április 19-én.⁶ A város a területet sétahellyé alakíttatta. A kertben már akkoriban működött fürdő, amelynek működését korszerű alapokra helyezte az 1859-ben alakult részvénytársaság, amely voltaképp az 1861-ben Széchenyi nevét fölvevő kertet működtette. (1860-ban Széchenyi nevét vette fel Szentes első tervezett közparkja, a Kurca túlsópartján 1869-ben létesített Széchenyi-liget,⁷ Békéscsabán pedig a Széchenyi sétány, így a kisvárosi közparkok vélhetően nem szemlélhetők függetlenül az 1860-as évek Széchenyi-kultuszától sem, aki az 1840-es években Pest fásítását és egy sétatér létesítését szorgalmazta,

▼
3 Szokolay Hártó 1846, 162–163.

4 Juhász 1998, 248. Varga 2018, 26–29.

5 MNL PML V. 243.a. III.939/1871

6 MNL PML V. 210. S1/4

7 A szentesi Széchenyi-ligetről lásd Labádi 1991.

méltó hivatkozási alapot adva ezzel a kisvárosoknak is.⁸) A Cifrakert területének megnagyobbítását 1871-ben határozta a városi közgyűlés, az 1871-es vételi szándék – a korabeli közigazgatási reformok miatt – 1874-ben testesült jogerős adásvételi szerződéssé.⁹ A szomszédos K. Faragó Ferenc-féle föld és a Vaikó Kálmán-féle földek hozzácsatolásával nemcsak megnövelték a kert területét, az a Ceglédi út mentén szomszédossá vált a huszárlaktanya épületkomplexumával, azaz nőtt a város belterülete. 1887-ben a K. Faragó Dénestől megvett akolkert területével bővítették, 1895-ben pedig újabb bővítést szavazott meg a város.¹⁰

A nagykőrösi angolkertbe egy mesterséges romot az 1902-től működő városi mérnök, Jeney Ernő tervezett.¹¹ A kert a fürdőzés mellett a szórakozás tere volt (tekepálya, zenepavilon, nyári színpark, vendéglő állt itt), továbbá kiállításokat is rendeztek benne. A századforduló Cifrakertje olyan, más stíluselemekkel kevert, a bővítések miatt szabálytalan alaprajzú angolkertként írható le, amelyben egy diagonális sugárút jelöli ki a fő irányt a kert közepén található, nyaralóként működő, 1872-ben épült Svájcház felé, amely már a bővítés előtt is, Gubody Gedeon jelentése szerint, a „kert egyik legkiválóbb pontját foglalja el”. Az 1871-ben kiszemelt, véglegesen 1874-ben megvásárolt terület a Cifrakert és a kaszárnya között volt. Így a kataszteri térkép ábrázolása már ezt a bővített állapotot mutatja, leírás is erről az állapotról maradt fenn. A Cifrakert nagy részét eredetileg fenyővel ültették be, állományát ma többségében vadgesztenye alkotja.¹² A korabeli beszámolók szerint „A Széchenyi fürdőkert, melyet közönségünk angol mintára rendezett növény-táblái és tekervényes sétaútjairól eleitől fogva mind a mai napig »Czifrakert«-nek nevez. [...] Területe elég díszesen van parkírozva fákkal, cserjékkel beültetve, melyek közt az üresen hagyott gyeppázsitos tisztások kellemes változatosságot tüntetnek elő a szemlélőnek s közepe táján levő virágos része szintén növeli a kert szépségét. Van benne szökőkút, elég nagy víztartó medence [...]” A korabeli leírás említi továbbá a nyári vendéglőt, a tekepályát, a „svájci modorban” épült nyaralót, az ötszobás fürdőintézetet és a kertészlakot.¹³ 1872 előtt volt a kertben kuglizó és egy színpark is.

8 Gárdonyi 1941, 10–12.

9 Az 1872-ben kötött első adásvételi szerződések nem léptek érvénybe. Az 1873. november 14-én kelt Vaikó testvérekkel kötött adásvételi szerződéseket Pest-Pilis-Solt vármegye hagyta jóvá, de már csak azt követően, hogy az 1871. évi XVIII. tc. 26. § előírásait még aznap betartatni rendelte. Vaikó Katalinnal azonban csak 1874. április 3-án kötött a város adásvételi szerződést. MNL PML V.243.a. III.939/1871

10 Galgóczy 1896, 488–489.

11 Rác (szerk.) 2005, 109–115.

12 Galgóczy 1896, 486. Rác (szerk.) 2005, 109–115.

13 Galgóczy 1896, 485.

Kiskunfélegyházán Hein János tájkertész 1895-ben létesítette az első parkot,¹⁴ a – kataszteri térképeken nem ábrázolt, így ismeretlen alaprajzú – Lövölde kertet a város délkeleti határában az egykori katonai lőtéren. Bár a korábban vízállásos terület honvéd lőtérként (lövölde) működött, a dualizmus korának első évtizedében ez volt a város egyetlen üdüülőhelye.¹⁵ (Talán a helyszín összefügg azzal, hogy az ide vezető Jókai utca környéke volt a korszakban a leggazdagabb polgárok lakóhelye, azaz ez volt a város leggazdagabb negyede.) Italkimérés és egy „kényelmetlen és csintalan modorban” épült épület is volt itt.¹⁶ Mivel a terület már részben sétatérenként működött (s ez lövészbalesetekhez is vezetett), már az 1880-as években fölmerült a terület parkosításának igénye, ehhez azonban a lőtér megfelelő áthelyezését kellett megoldani. Erre 1890-től több kísérlet után végül 1892-ben került sor,¹⁷ amikor a terület parkosításáról szóló közgyűlési határozat is megszületett.¹⁸ Azonban megindult egy másik törekvés, amely a Kossuth utcai gőzmalom és kaszárnya között, a Kossuth utcától északra fekvő területet akarta parkosítani. Az eszmét (Petőfi-emlékkert) Holló Lajos országgyűlési képviselő köre terjesztette – pedig épp Holló volt a lövölde helyén kialakítandó bizottság elnöke. A munkálatok azonban a lövölde helyén már megkezdődtek, 1892-ben elvégezték a terület lejtmentezését, s azt Fuchs Emil (1830–1896) nyugalmazott fővárosi főkertész parkosításra alkalmasnak találta.¹⁹ A helyi sajtó úgy tudta, a park kialakításának feladata a városi mérnöké lesz.²⁰ A városi mérnöki (egyben gazdasági tanácsnoki) tisztséget Mészáros Ignác töltötte be, aki azonban rövidesen lemondott alulfizetett pozíciójáról, így a városon kívül kellett szakértőket keresni. Csakhogy őket, L’Huillier Istvánt (1865–1931) és Fuchs Emilt a Petőfi-emlékkert ideája miatt nem a lövölde parkterveinek elkészítésére kérték meg, hanem a gőzmalom környéki területhez. A városvezetés végül 1894-ben hozott végleges határozatot a Petőfi-emlékkert elvetéséről és az egykori lőtér parkírozásáról. Nem tudni, milyen úton, a megbízást végül Hein János kapta.

Hein tervének költségvetése 1895. március 15-én kelt, e szerint a fásítás 1082 forint költséget tett ki. 1895 április–májusában zajlott a munkálatok első üteme,

▼
14 Bánkiné Molnár (szerk.) 1999, 71.

15 „A mai első tized volt a város homokbányája s a II. József császár rendeletére epreskertté, most már lövőhelyé alakított kiránduló hely, nádas vízállás volt.” Szerelemhegyi 1882, 288.

16 Szerelemhegyi 1882, 290.

17 1890-ben a tehéncsordajárás területét szemelték ki új lőtérnek, de ez gazdasági érdekeket sértett. Előbb Gátér mellett, majd 1892-ben Kisszálláson jelölték ki az új lőtérnek. A lövölde ügye, in: Félegyházi Hírlap, 8. évf. 17. sz. 1890. április 27. 2. Hol lesz a honvéd lövölde!, in: Félegyházi Hírlap, 9. évf. 35. sz. 1891. augusztus 30. 1. Lövölde ügyünk, in: Félegyházi Hírlap, 9. évf. 38. sz. 1891. szeptember 20. 1. A Lövölde ügy, in: Félegyházi Hírlap, 10. évf. 26. sz. 1892. június 26. 2.

18 A régi lövölde jövője, in: Félegyházi Hírlap, 10. évf. 43. sz. 1892. október 23. 3.

19 A népkert, in: Félegyházi Hírlap, 10. évf. 47. sz. 1892. november 20. 2.

20 A városliget, in: Félegyházi Hírlap, 10. évf. 34. sz. 1892. augusztus 31. 3.

majd 1895 késő novemberében és decemberében. 1897-ben további földmunkákat végeztek, de a park ekkor már kész, karbantartását a város ez évtől már vállalatba adta. A Lövölde kert kettős funkciót látott el. Egyrészt, tájképi kertként a pihenést szolgálta, másrészt azonban faiskolát és gyümölcsöst is kialakítottak benne. 1896-ban miniszteri rendeletre az állami faiskolából jelentékeny mennyiségű csemete érkezett, gyümölcsfák és díszfák, fenyők vegyesen. De a város kért az alocsúti József Főhercegi Jóságigazgatóságtól is, honnan ha mást nem is, ígéretet kaptak csemeték küldésére. Hein munkájával a városvezetés annyira elégedett volt, hogy 1897. szeptember 3-án hatósági bizonyítványt állítottak ki, miszerint „úgy a park tervezésénél tanúsított kiváló szakképzettségének, mint az ahhoz szállított fák, cserjék és egyéb ültetvények jól nevelt és szépen fejlett példányainak a hatóság megelégedését kiérdemelte.”²¹ Éppen ezért sajnálatos, hogy maga a kertterv nem maradt fenn, az egykori Lövölde kert csak az iratokban említett fajok és egy évtizedekkel későbbi leírás alapján képzelhető el. Az angolkertet maszkirozó bokrok, facsoportok, alléfák alkották (nyírfa, platán, hársfa, vörös juhar, gyöngyvirágcsereje, loncok, piramisfa, kőris, molyhos nyír, korai juhar, árbocakác, fenyők, jezsámen, orgona, éger, gyertyán). A parkban volt tó is, aminek a létesítéséhez már akkor ragaszkodtak a városvezetők, mikor a véglegesen kiválasztott helyszín sorsa még nem dőlt el.

A Lövölde kert kedves üdülőhelye lett a városnak. „Keskeny park ez, hosszúsága nem egészen másfél km, szélessége 150–200 m között váltakozik. Területe mintegy 20 kat. hold, faállománya 70%-ban szilfa. [...] Akad egy-egy tölgyfa, szétszórtan fenyő, kőrisfa, vadmeggy és akácfa. Az aljnövényzet a fák között a kevés számú utat kivéve, mindenütt, néha jelentékeny nagyságú területen, összefüggő, áthatolhatatlan sűrűségű orgonabokor szövedék, néhol két méter magasán is. Két kis nádas-folt is élénkíti, melyeket tél végén lekaszálnak. Baloldalon a városi levezető csatorna folyik, partjait alacsony bodza, gledícsia, mogyoró bokrok szegélyezik” – írták róla létesítése után négy évtizeddel, 1938-ban, így bár egy közkert általában ekkorra éri el kiteljesedett állapotát, a leírás már nem az eredeti állapotokról szól, az eredeti növényzetet azonban elvadult állapotában is jól tükrözi.²²

Az eddigiek alapján úgy körvonalazódik, hogy a szórakozási célú természetjárás a városhatáron kívül eső, de gyalog és kocsival még könnyűszerrel megközelíthető területek felé irányult. Így alakult ki Nagykőrös északi határában a Cifrakert, Kiskunfélegyháza délkeleti határában a Lövölde kert, Kecskemét délkeleti határában a Műkert, a nyugatiban pedig a Széktó melletti park. Cegléden az 1853 óta vasúttal is megközelíthető Kámáni-erdő Istvánligetnek nevezett részét

▼
21 MNL BKML V. 175.b. I. 867/1893

22 Homoki Nagy 1936–1938, 55–56.

használták szórakozásra, amely véglegesen 1904-ben került a város tulajdonába.²³ A központtól távol eső helyszínek közé tartoztak a vasútállomások is, az állomások melletti kertekbe irányuló mozgás azonban egybeesett a személyi közlekedés egyik fő irányával, és ezek a továbbiakban egymást erősítették. A más irányokba eső területeket a későbbiekben ugyanis elhanyagolták, mint a kiskunfélegyházi Lövölde kertet,²⁴ Kecskeméten pedig a szintén alig használt Műkert²⁵ részben funkciót váltott, egy részét művészteleppé alakították 1909-től.

Népkertek a városfejlődés első szakaszában (kb. 1850–1890)

A vasút testesítette meg a nagyvárosi mintákkal való kapcsolatot a 19. század második felében, s mondhatni, a modern közkerteket az alföldi mezővárosok java részébe a vasút hozta.²⁶ Cegléden a régi indóháztól északnyugatra fekvő területen létesítettek először egy kisebb közkertet, kanyargós sétányokkal, allekkel és bokrokkal, amely az átutazó vasúti közönség kényelmét és felüdülését szolgálta. (Feltehetően akkor létesült, amikortól az utasforgalom megnőtt; s az új, nagyobb vasútállomás 1908-ban befejezett építésekor tűnhetett el, Cegléd 20. század eleji térképei már nem ábrázolják.²⁷) A vasút mellett létesült Kecskemét másodikként létrehozott sétatere, a Katona József sétatér 1857-ben (a vasút megnyitását követő negyedik évben), és Kiskunfélegyháza zöldfelületeinek kialakítása is a vasút felé súlyozódott. A vasút felé vezető út tengelyére fűzték fel a ceglédi Népkertet, a kiskunfélegyházi városkertet (és a Kertvárost, valamint a vele összefüggésben létesített, kertvárosias jellegű Tisztviselőtelepet is), sőt az indóház felé vivő félegyházi Kossuth utca a város fásításában is előnyt élvezett, többször is kapott fasort (előbb nyárfákat, akácokat, majd a ma is meglévő platánfákkal árnyas allét 1911-től).

Az első nagyobb közparkok tájképi kertek voltak, gyepekkal, kanyargós sétányokkal, elszórt facsoportokkal, virágágyakkal, egy-egy épülettel. (Ez alól csak a geometrikus alaprajzú, kecskeméti Katona József sétatér volt kivétel.) A kataszteri felmérések 1880 körüli állapotokat rögzítő térképszelvényei szerint

▼

23 Reznák 2003, 102.

24 „A park [...] általában nem zaklatott, sétáló publikum még ünnepnapokon is meglehetősen csekély.” Homoki Nagy 1936–1938, 56.

25 Vajda Viktor 1893-ban megjelent írásában nehezményezte, hogy kevesen látogatják. Vajda 1893, 205–208.

26 A MÁV maga is több rendelkezést adott ki a vasút melletti területek fásításáról, kertészeti telephelyek kialakításáról, és az állomások előtti parkokat is több esetben gondozta. Gidó 2019, 129–136.

27 Erre a javított kataszteri térkép utal, amelyen az új indóházat a park egy részére egyszerűen rárajzolták. Ezt a kertet a későbbi várostérképek már nem ábrázolták.

ilyen közkert ekkoriban csak – a már említett Nagykőrösön kívül – Csongrádon és Kecskeméten volt.²⁸

Csongrádon a piactérről lehetett betérni az 1862-ben létesített, a városközpontban, egy telektömb közepében, egy használaton kívüli temető helyén (jelentős részben a mai strand területe) található Népkertbe, amely a legkorábbi olyan, városközpontban elhelyezett közkert a Duna–Tisza közén, amely mai értelemben is modern városi parknak tekinthető. Létesítését a városatyák kezdeményezték, miután a temetőben sűrűvé vált eperfák egy részét 1862 áprilisában kivágták. A terület városi tulajdonban volt, s miután július 7-én a terület rendezéséről szóló határozat értelmében az előkészítő bizottság új tagokkal bővült, augusztus 7-én Zellhoffer (Szelhoffer) Antal már bérbe is vette a 15-én tartandó „mulatság” céljából. A csongrádi Népkert tehát mulatókert volt, de emberbaráti célokat is szolgált, mivel a bérleti díj egy részét a szegényház javára kellett befizetni.²⁹ Térképes ábrázolása szerint minden oldalát házak vették körbe, a benne lévő kerti utak négy, körülbelül egyforma nagyságú részre tagolták, közepén – később, 1910 táján – a képeslapok szerint hatalmas, kör alakú, dombra emelt, színes szőnyegágy és szökőkút volt. Az 1920-as évekig ez volt a város egyetlen parkja.³⁰

Kecskemét első modern, de a városmagtól még távolabb eső parkját 1857-ben a lezárt evangélikus temető helyén hozták létre. A Katona József sétány vagy sétatér először csak fásított zöldterület volt, de attól kezdve, hogy itt helyezték el Katona József szobrát, emlékkertté és kedvelt sétahellyé vált. A sétatér központjában az 1861-ben avatott Katona József-szobor áll. (A szobor Dunaiszky László műve,³¹ a körülötte lévő parkot az avatóbeszédnek nem említik,³² több későbbi forrás viszont úgy tudja, a szobor kedvéért hozták létre.)³³ A nemzeti rangú író kultusza és a városszépítés eszméje ez esetben ugyanúgy összeért, mint a debreceni Csokonai-szobor esetében, amelynek ügyét 1861-től készítették elő.³⁴ A Katona József sétatér emlékkert volta magyarázhatja geometrikusan szerkesztett sétaútvonalainak alakját, amelyek tulajdonképpen egy háromszög súlyvonalait (a csúcsot a szemközti oldal felezőjével összekötő szakasz) jelölik, a szobor

▼
28 A kataszteri térképszelvények az alföldi kereskedő- és mezővárosokban nem kis számú angolkertet ábrázolnak 1880 körül (Szolnok, Jászberény, Nyíregyháza, Makó, Békéscsaba, Debrecen, Kiszújszállás, Baja, Szarvas, nagy részüknek írmagja sem maradt). Nem mindegyik mezővárosban volt azonban közpark (Kiskunhalas, Nyírbátor, Jászfényszaru, Karcag).

29 MNL CSML CSL, V. B. 42. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1862, pag. 65v 304/1862 (1862. április 7.), pag. 173v 717/1862 (1862. augusztus 7.) pag. 134v 589/1862 jkv-i sz. (1862. július 7.). MNL CSML CSL V. B. 42. Tanácsíratok, 1862-es csomó, 717/1862.

30 Dudás 1989, 223. Lovas–Ujszászi 2007, 65–66.

31 Sütemegi 2009, 82–83.

32 Emléklap Katona József emléksobrának Kecskeméten, 1861-dik évi Május 20-kán történet leleplezési ünnepélyéről, Szilády Károly, Kecskemét 1861.

33 Miben vagyunk még hátra?, in: Kecskeméti Lapok, 8. évf. 25. sz. 1875. június 20. 1.

34 Balogh et alii 1982.

így mértanilag a közel háromszög alakú sétakert súlypontjába került.³⁵ A szobor körbejárható azon a sétányon, amelyik a háromszög belsejébe írható kört teszi ki. Ezzel a kerttel szemben, az indóház előtt, a Nagykőrösi utca torkolatát és az állomást összekötő útvonaltól délre, a kaszinó nyári épülete (ma Katona József Múzeum) körül teljesen szabálytalan alaprajzú angolkert terült el. 1873–1875-ben László Károly tervei szerint³⁶ vendéglőt (később a kaszinó nyári helyisége, ma a Katona József Múzeum épületének egy része) építettek a szoborral szemközti területen, amely körül kanyargós útvonalakkal tagolt angolkertet hoztak létre.³⁷ Ez a kert vélhetően az épületnél fiatalabb, de a terület későbbi, 1897-es rendezésénél minden bizonnyal korábban keletkezett, mivel a kataszteri térképeken már szerepel. Ezt alátámasztják a sajtóban olvasható információk. A város fásítását Horváth Döme országgyűlési képviselő már 1872-ben szorgalmazta,³⁸ vezércikke nyomán a zöldfelületek létrehozása a sajtó felkapott témájává vált. A Kecskeméti Lapok egy 1875-ben megjelent vezércikke a Katona-szobor körüli sétakertet kicsinek és célszerűtlennek találva egy új népkert létrehozása mellett érvelt.³⁹ S 1876-ban közgyűlési határozat született egy népkert létesítéséről, a hírt kommentálva az újságírók ismét az indóház környékét javasolták.⁴⁰

A kecskeméti vasút vonalától keletre terült el az 1857-től a Bakule Márton (1812–1873) városi kertész által kialakított Műkert (Bakule-kert, a helyi nyelvben Bakula-kert, részben a mai vadaskert, részben a művésztelep területén). A nyomásföldből elkülönített területen a városi tanács 1856-ban hozott határozata folytán eredetileg a kertészeti oktatást elősegítendő telepet hoztak létre, gyümölcs- és dísznövénykertet oltványteleppel, a selyemhernyó-tenyésztést szolgáló eperfákkal, szőlészettel, tanulmányi jelleggel és a vidéken akkor szokatlannak számító fajok (vadgesztenye, hárs, juhar, lepényfa) meghonosításának szándékával. (1861-ben ennek mintájára már Szentesen is hasonlót terveztek létesíteni.⁴¹) Mivel alapvetően gazdasági és oktatási funkciójának a kortársak ítélete szerint nem felelt meg, 1882-ben népkertté alakították,⁴² de véglegesen csak 1894-ben szüntették

▼
35 Ez az állapot meg is valósult, amint azt egy 1902-ből származó képes levelezőlap mutatja a Zempléni Múzeum gyűjteményében. ZM, ltsz. 0125933

36 Novák 1989, 425.

37 Juhász 1998, 248–249.

38 Horváth Döme: Kecskemét befásításához, in: Kecskeméti Lapok, 5. évf. 31. sz. 1872. augusztus 4. 1–2.

39 Miben vagyunk még hátra?, in: Kecskeméti Lapok, 8. évf. 25. sz. 1875. június 20. 1.

40 Kecskemét, március 10. 1876, in: Kecskeméti Lapok, 9. évf. 11. sz. 1876. március 12. 1.

41 Labádi 1991, 6–8.

42 A Műkert népkertté alakításának tervezetét először Jóny Gusztáv városi erdész vetette fél, s ehhez tervet is készített. MNL BKML XV.15.a. 5. téka, 43. tétel. A Műkert és épületei 1882-es tervei: MNL BKML XV.15.a. 5. téka, 42. tétel. Juhász István Jóny tervét megvalósultként említi. Juhász 1998, 250.

meg a gyümölcsészetet.⁴³ A Műkertben helyezték el Züllich Rudolf Katona József-szobrát 1883-ban.⁴⁴ A közparkként működő Műkert Vajda Viktor 1893-as leírásából ismert.⁴⁵ (Leírásának nem minden eleme jelenik meg a kataszteri térképen.) A kompozíciót a város felől érkező látogatóra hangolták, először a gyümölcsöst lehetett látni, majd a lombok közé befűrődő sétányokat, majd egy tisztás tárult fel dísznövényekkel. A tisztásról már a Műkert építményei is látszódtak. Az 1883-ban épült táncsarnok (tervezte Beretvás Sándor, kivitelezte a pesti Gregersen-cég)⁴⁶ előtt fákkal szegélyezett szabadteret alakítottak ki, erre nézett a vendéglő és a cukrászda, illetve a fedett kuglizó pavilonja is. Az udvarházszerűen kiképzett egykori főkertészi lak (1872, tervezte a pesti Wágner János) kissé távolabb esett. A kertészlak előtti térséget különös gonddal alakították ki. Négy, kör alakú, színes virágágyat fűztek fel az épület tengelyére, a második köröndben állt a Katona-szobor, talapzatán futórózsával. A költő szobra elől feltárult a várost ölelő pusztalátványa is. A Műkertben érdekesnek, különlegesnek számító és a térségben már honos fafajokat vegyesen ültettek (hársfák, juhar, akác, lepényfa, kőrísfa, császárfa, tulipánfa).⁴⁷ A részben művészteleppé alakított parkról számos festmény készült, amelyek a park 1912 körüli, köröndös, szőnyegágyas állapotát örökítik meg.⁴⁸

Kecskeméten 1880 táján merült fel hangsúlyosan a népkertek kérdése. 1880-ban javasolták először a Bakule-kert népkertté alakítását, a Gyenes-kert pedig 1880-ban a talajvíz miatt majdnem elpusztult, ekkor köröndös szerkezettel újrarendezték, valóban parkszerű kiképzést nyert.⁴⁹ Ugyancsak 1880-ban javasolták az Erzsébet tér fásítását és az ottani lúdpiac elköltöztetését,⁵⁰ a Czollner tér fásítása 1888-ban történt meg.⁵¹ Még egy park volt Kecskeméten, az Izsáki úton, a Rudolf lovassági laktanya mellett, ezt azonban nagy területe ellenére alig használták. Kada

43 A Műkert történetéről: Váry 1956, 5. Juhász 1988, 1–11. Péterné et alii 1992, 26.

44 Sümegi 2009, 81–82.

45 Vajda 1893, 205–208.

46 Eötvös Nagy 1893, 201–205.

47 Eötvös Nagy 1893, 201–205. Vajda 1893, 205–208. Juhász 1988, 9–11.

48 Erdélyi Béla: Virágos park, 1913 (magántulajdon), Rimanóczy Géza: Műkerti részlet (Kecskeméti Képtár), Gombos Lilly: Műkert (Kecskeméti Képtár), Olgay Ferenc: A kecskeméti művésztelep (Kecskeméti Képtár), Szabó Antal: Műkerti részlet, 1912 (Kecskeméti Képtár), Ferkai Jenő: Parkrészlet, 1912 (magántulajdon), Janesitz Henrik: Parkrészlet, 1912 (magántulajdon), Gábor Jenő: Műkerti részlet, 1912 (Kecskeméti Képtár), Gulyás Sándor: Műkerti részlet (Kecskeméti Képtár), Kmetty János: Kecskeméti park, 1912–1913 (Kecskemét, Megyei Bíróság), Csáky László: Műkerti részlet, 1912 (Kecskeméti Képtár). A festmények reprodukcióit közli: Sümegi 2011, 12 (4. kép), 29 (19. kép), 31 (21. kép), 32 (22. kép), 34 (24. kép), 60 (36. kép), 61 (57–58. képek), 62 (59. kép), 67 (63. kép), 83 (77. kép).

49 Juhász 1998, 248. Varga 2018, 27.

50 Kecskemét, 1881. szeptember 17., in: Kecskemét, 9. évf. 38. sz. 1881. szeptember 18. 1.

51 Juhász 1998, 251.

Elek polgármesteri tervei között szerepelt itt egy fürdő építése.⁵² 1904-ben pedig ide javasolták a kórház építését.⁵³

Népkertek a városfejlődés második szakaszában (1890–1914)

Az új közparkok kialakításánál jellemzően a városmag és a rajta kívül eső vasút-állomás szorosabb összekapcsolására törekedtek a közöttük fekvő, majdnem üres területek átalakításával. Erre példa a ceglédi Népkert, a Kiskunfélegyházára tervezett második park és a kecskeméti Vasútkert.

Cegléd legjelentősebb közkertje az 1886-ban tárgyalt elgondolások szerint 1891-ben építeni kezdett Népkert, amelyet létrehozójáról, az 1907-ben elhunyt Gubody Ferenc polgármesterről Gubody-kertnek neveztek el, s akinek a mellszobrát 1909-ben helyezték el itt.⁵⁴ A Népkert létrehozása a városi mérnöki hivatalban 1885-ben készített, de életbe nem lépett városszabályozási tervből eredt.⁵⁵ Az éppen félúton a vasút és a városközpont között, a 19. század eleji városmagon kívül található, a korábbi uradalmi épület és futóhomokos telek helyén létesült Gubody-kert a vasútállomás felé vezető Rákóczi út keleti oldalának telektömbnyi méretű bővüléseként írható le. Alaprajza, tervezője nem ismert. A földszintes lakóházak által körbevett parknak térfala annak ellenére nincs, hogy két iskolaépület is erre fordul főhomlokzatával, az 1902–1903-ban épült gimnázium és az 1914-ben épült internátus. E két épület szabadon áll saját – előkertes – telkén, a parkot nem rájuk nézően alakították ki. A kert déli végében található vigadó (tervezte Vaskovits Antal, 1894,⁵⁶ helyén ma az uszoda) északra néző főhomlokzata határozta meg a kert főtengegyének látványát, az épület azonban nem monumentális középület, hanem a kert kiszolgálólétesítménye.

Cegléden volt még egy sétatér is, a kaszárnya felé vezető úton, a Szolnoki útnak ütköző Törteli út által létrehozott, háromszögletű területen, az agyagásó földek közepette. Erről a városközponttól távoli térségről nem ismert közelebbi adat.

Kiskunfélegyháza első közparkja a délkeleti határban lévő, 1895-től létesített Lövöldekertről volt. De a város első közparkjának helyét csak egy fordulat után jelölték ki itt, azt ugyanis már 1885-ben a vasút felé eső, újonnan parcellázott városrészben (Kossuth utca – Izsáki út – Mikszáth Kálmán utca – Fadrusz János utca közötti terület) képzelte el a városvezetés. Ez az eszme lett a Petőfi-kert,

▼

52 Kada 1903, 12.

53 Hova építsük a kórházat?, in: Kecskemét, 32. évf. 15. sz. 1904. április 10. 3–5.

54 Reznák 2003, 23–27.

55 Cegléd, in: Kecskemét, 15. évf. 1. sz. 1886. január 3. 2.

56 Novák 1989, 436.

amelyet a kecskeméti Katona József-emlékkert mintájára, egy Petőfi-szoborral, díszes vasráccsal, és különlegesnek számító fafajokkal (vadgesztenye, törpe nyár) képzeltek el.⁵⁷ A népkert Molnár István,⁵⁸ majd az őt a tisztségben követő Zámbo Géza polgármesterek modernizációs programjainak része volt. A város 1892-ben hozott határozatot a Kossuth utcai gőzmalom mögötti területen népkert létesítéséről. Előkészületként egy vázlatot már 1893-ban kidolgozásra küldtek Tordára, L'Huillier István állami főkertésznek. Ezzel egyidejűleg egy másik tervet készített Budapest főváros kertészetének korábbi vezetője, Fuchs Emil. A sajtó szerint a terveket a mérnöki hivatalban tervezték felülvizsgálni, azonban éppen ebben az intervallumban a városnak nem volt mérnöke.⁵⁹ 1893-ban a város sétányügyi bizottságot nevezett ki Holló Lajos országgyűlési képviselővel az élén, Zámbo Géza polgármester pedig Budapest, Szabadka, Szeged, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Szentés város tanácsát kereste meg, hogy a „közegészségügyileg fontos üdülőhely” számára tudnának-e facsémétéket adni. (Negatív válasz érkezett Budapestről, Ceglédre és Kecskemétről, utóbbi két helyről éppen az ott létesítendő kertek miatt. Budapest nemleges válaszána indoklása azonban ez volt: „erdei vagy díszfákat, avagy cserje bokrokat sem mérsékelt áron, sem ingyen át nem engedhetünk, mert a fő- és székvárosnak e tekintetben való képlete oly csekély, hogy a mindinkább fokozódó szükségeinek alig felel meg s még csak a közelmúltban is a földművelésügyi miniszter úr által felajánlott 15 000 db lucfenyőt voltunk kénytelenek igénybe venni.” Csupán Szentés és Nagykőrös városvezetése tudott fákat jutányos vételáron felajánlani, azonban rendelésre nem került sor.) Mayer Miklós szegedi városi főkertészt keresték meg, aki 1893-ban egy tó kialakításához készített előzetes költségvetést. A bizottságnak bizonyára voltak elképzelései, mivel L'Huillier-nek megbízást adtak a tervek kidolgozására, s a bizottság 1893. október 8-án kelt jelentése szerint azok el is készültek.⁶⁰ A városi közgyűlés 1894. február 12-én hozott határozata szerint azonban a város első közparkját Takács Mihály és Jenovay Dezső képviselők indítványára a délkeleti határban lévő, egykori katonai lőtér területét mondta ki.⁶¹ 1895-től itt is építették meg a már szóba került Lövölde kertet. Az indítvány indoklása szerint az itt létesített park nem akadályozta volna a város növekedését. Jenovay és társai tehát világosan felismerték, hogy a vasút szó szerinti értelemben maga felé húzza a várost. A következő évtizedekben valóban látványosan épült ki a környező városrész, de a nyomásföld parcellázatlan maradt. Ennek a területnek a parkosítása felé csak 1910-ben tett

▼
57 A népkert és környéke, in: Félégyházi Hírlap, 10. évf. 45. sz. 1892. október 6. 1.

58 Mi történt a környéken, in: Kecskeméti Lapok, 18. évf. 36. sz. 1885. szeptember 6. 3.

59 Petőfi-kert, in: Félégyházi Hírlap, 11. évf. 28. sz. 1893. július 9. 3.

60 MNL BKML V. 175.b. I. 867/1893

61 MNL BKML V. 171.a. Kgy. jkv. 1894. febr. 12. 33/1894

ismét lépéseket az önkormányzat. Előbb, 1910-ben a város korábbi kertésze, az ekkor már Mezőhegyesen dolgozó Czapáry Albert készített tervet, majd B. Kiss Lajos kecskeméti kertész 1911-ben.⁶²

Czapáry tervét nem vették komolyan, B. Kiss 26 835 K összegre (egy nagyobb polgárház építési költsége) becsült elképzelése sem valósult meg. A kecskeméti kertész egymásba csúsztatott és eltolt körívek kompozícióját rajzolta meg, az utak és ágyások számos ponton tükörszimmetrikusak a park közepén elhelyezett vendéglőhöz vezető útra nézvést. A kertben vendéglő és jégpálya is lett volna. A kecskeméti vasútkert Kada-korabeli tervével meglepően rokon vonásokkal rendelkező tájképi kertet a tervező a városszövettől részben elkülönítette volna: meglehetősen kevés bejárata nyílik, egyik, nyugati oldalának pedig semmilyen kapcsolata nincs a városszövettel. A sétányok kanyargóit szabályos közönként ültetett fák sora kísérte volna, cserjecsoportok, egy-egy fenyőliget, illetve rózsafák töltötték ki a sétányok közrefogta, gyepes területeket. A város egy 1911. november 15-én kelt költségvetésének teteleit elfogadva B. Kiss Lajossal kötött szerződést 1912-ben, ám csak a városközpontban szigetszerűen elhelyezkedő, kisebb díszkertek kialakítására (a két katolikus plébániatemplom körül, a városháza udvarán, a városháza előtti kis téren, a Közgazdasági Takarékpénztár előtt és a Kneffel-ház előtt). Ezek az egyes épületeket hangsúlyozó, kisebb díszkertek 1914 áprilisára elkészültek, de azokat a Budapest Székesfőváros Kertészeténél dolgozó (később azt igazgató) Morbitzer Dezső „architekturális szempontból igen gyengék”-nek találta 1914-es felülvizsgálataiban. Az ágyásokat kerítő rácsokat Csernus József lakatos készítette.⁶³

A félegyházi vasútállomás felé eső rész (az itt álló, ma a kórház udvarán található szélmalomról nevezték Malom parknak is, területe ma a Hősök parkja és a városi kórház) parkosításáról nem mondtak le teljesen, mert Morbitzer Nándor 1913 júliusában jégpályát és vendéglőt is tervezett. Ezek a tervek, noha e létesítményekkel B. Kiss is számolt, nem illeszthetők B. Kiss tervére, feltételezhető azért, hogy egy másik tervhez tartoztak.⁶⁴ Ezt alátámasztja, hogy Morbitzer Dezső 1913. október 2-án jelentette a városnak, hogy megküldi a Malom park tervét. (E rajz nem maradt fenn.) Mivel Morbitzer Nándor az általa szintén Malom parknak nevezett közkert vendéglő és korcsolyázópavilonja terveit már július 25-én megküldte, a park és kiszolgálólétesítményei vélhetőleg családi vállalkozásban készültek, s ennek stílustörténeti vetülete is van. Az építész Nándor, aki néhány évvel korábban fejezte be az általa „magyaros stílusú”-ként említett városháza építését, a parkba tervezett vendéglő tervéről szóló jelentésében így fogalmazott:

▼

62 B. Kiss Lajos: Kiskunfélegyháza második közparkjának terve, Kecskemét, 1911. augusztus, vászonpausz, tus, 62,2 × 86 cm, MNL BKML V. 175.b. I. 4327/1910. A városi park, in: Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó, 1911. július 23. 5.

63 MNL BKML V. 175.b. I. 6151/1911

64 MNL BKML V. 175.b. I. 4327/1910

„nagyobb szabású vendéglő és korcsolyaépület volna eredeti magyar stílusban, az ottani környezetnek megfelelően.”⁶⁵ Talán nem túlzás arra gyanakodni, hogy öccse, a kertész Morbitzer Dezső is tervezhetett magyaros szőnyegágyakat, amilyeneket ekkoriban például Debrecenben is létrehoztak (itt 1913-ban Demecs Elemér városi főkertész elgondolásai nyomán).⁶⁶ A Morbitzer-kertterv nem maradt fenn, az iratokból ismert, hogy azt a földművelésügyi minisztériumban is bemutatták, Molnár Béla polgármester államsegélyt is kért a megvalósítására. A Malom park létesítésének megkezdésére az utal, hogy a földművelésügyi minisztérium rendeletére Kiskunfélegyházára 8700 csemetét, 13 705 körislevelű juharfát, félezernél több díszfát adtak az állami faiskolákból. Morbitzer Dezső azonban hivatalos megbízást sohasem kapott – ennek megfelelően 1914-ben megtagadták a tervezői tiszteletdíj kifizetését⁶⁷ –, a tárgyalásokat végig Nándor folytatta.⁶⁸ A munkálatokat csak a világháború után, 1924-ben fejezték be. Ekkor fizették ki Morbitzer Dezsőt.⁶⁹ Nehéz megmondani, hogy mi valósult meg ekkor, 1926-ban a Malom parknak szánt terület közepén felépült a fürdőszálló, később, 1941-ben nem messze tőle a városi kórház. A fürdőszálló előtti terület parkosításának igénye 1932-ben merült fel ismét,⁷⁰ 1933-tól pedig az itt elhelyezendő első világháborús emlékmű okán Hősök ligetének nevezték el. (Az emlékművet 1941-ben avatták fel.⁷¹)

A kecskeméti közkertek következő periódusa Kada Elek polgármesterségével kezdődik. Kada első városrendezési akciója, megválasztásának évében, 1897-ben a Vasútkert (vasúti sétatér) rendezése volt. Bajnóczy Károly (1954–1928) kertész tervei szerint feltöltötték a terepet, platánfákat ültettek, parkosították a használaton kívüli temető területét.⁷² A kataszteri térkép szerint e munkálatok előtt a Vasútkert két jól elkülönülő részre oszlott, a Katona József sétatérre és a kaszinóépület körüli angolkparkra. A Katona József sétatér átrendezéséhez 1898-ban

▼

65 MNL BKML V. 175.b. I. 4327/1910 Morbitzer Nándor jelentése a tanácsnak, 1913. július 25.

66 Veress 2017, 61.

67 Megtagadott utalványozás, in: Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó, 1914. november 29. 4.

68 MNL BKML V. 175.b. I. 4327/1910, Markgráf Vilmos jelentése, 1914. november 20.

69 MNL BKML V. 175.b. I. 4327/1910

70 Uj terv a hősök szobrának elhelyezésére, in: Félegyházi Hírlap, 1932. december 25. 4.

71 Fekete 1974, 72.

72 Sümegi 2013, 130–131. Sándor István visszaemlékezéseiben írja, hogy Katona József szobra körül volt egy sétatér, „a többi rész azonban elhagyott temető volt, melyet egy makadám út a vasútállomással s a mai múzeumépülettel délre egy másik ferde makadám út a teherpályudvarral kötött össze”. Székelyné Körösi 2008, 124. A temetőt Sándor István leírásának megfelelően a kataszteri térkép még ábrázolja. A Katona József szobra körüli geometrikus kertet ezért korábbi keletkezésűnek lehet tartani, s mivel ez az 1900-as képeslapon még látszik, a Kada-féle parkrendezés elsősorban a kaszinótól délre lévő térséget érintette. A parképítési munkákról beszámoló sajtó a Katona József sétatér bővítéséként értelmezte, csak később nevezték „vasút melletti sétatér”-nek. A Katona-sétatér, in: Kecskeméti Lapok, 32. évf. 8. sz. 1899. február 19. 6. A vasút melletti sétatér, in: Kecskeméti Lapok, 32. évf. 20. sz. 1899. május 14. 5. A Sétatéren ásvott, in: Kecskeméti Lapok, 32. évf. 21. sz. 1899. május 21. 5.

készült tervrajz,⁷³ majd 1899-ben helyszínrajz.⁷⁴ A munkálatokat 1899 áprilisában kezdték meg, a korabeli beszámoló szerint az „egészet emelni fogja, hogy az ó-temető felé kibővítik a sétateret metsző két kocsitutat a sétány felső és alsó végére teszik át, úgy hogy a személyfelvételi pályaház előtt levő díszkert, a vasúti sétatér előtt leendő díszkerttel egy egészet képezend.”⁷⁵ Képeslapok tanúsága szerint a Katona József-szobrot hatalmas szőnyegággal vették körül, a kaszinó előtt pedig szökőkút és medence is volt.⁷⁶ (A szökőkút medencéje használaton kívül ma is megvan, a Katona József Múzeum épülete előtt.)

A plasztikai alkotások a 19. század végére a közkertek szinte elmaradhatatlan kellékei lettek. Ekkor a közkerteket már a központokhoz közelebb igyekeztek kialakítani. A kecskeméti sajtóban már megfogható az igény a parkok „közelebb hozatala” iránt, azaz, a városhatárokon található parkokat már távolinak érezték, s a városmágnak keresték a felüdülést.⁷⁷ A városközpontok kertészeti rendezése az úthálózat fejlesztésével függött össze: új tereket (piacterek) létesítettek, de ezeket ekkor még ritkán parkosították. A korai, jelentős példák közé tartozik a kecskeméti Szabadság tér szőnyegágya a Népbank előtt, a református bazárral szemközt, amely 1913-as képeslapon még nem szerepel, a két világháború között azonban már fás, bokros liget volt a helyén.⁷⁸ Cegléd kertészeti rendezésekor Félegyházához hasonlóan az egyes létesítmények, épületek hangsúlyozására törekedtek. A város belsőségének szabályozási tervét 1892-ben készítették el, amelyben megjelölték az egyenesítendő, kinyitandó utcákat. Az új építkezések többnyire e terv figyelembevételével történtek, s ezek további városrendező munkát vontak maguk után. Az 1905-ben elkészült zsinagóga előtti területet 1907-es közgyűlési határozat értelmében 1910-ben sajtátította ki a város, hogy a bontás után új parkot hozhassanak létre. Ezt az új díszteret a zsinagóga építéséhez nyújtott városi támogatás fejében a hitközségnek kellett parkosítania, de a további fenntartásáról a város gondoskodott.⁷⁹ Az 1908-ban felépült vasútállomás előtt, a Rákóczi út végét lezáró új teret (ma parkoló) szintén az új, monumentális középület érvényesülése érdekében alakították ki, a teret szőnyegágyak tagolták.

▼

73 MNL BKML XV. 15.a. 48. téka, 414. tétel.

74 Tárnok József helyszínrajza, MNL BKML XV. 15.a. 48. téka, 415. tétel.

75 Érdekes szépítés, in: Kecskeméti Lapok, 32. évf. 18. sz. 1899. április 30. 4.

76 Képeslap 1900-ból. ZM, ltsz. 0125678

77 Erről tanúskodó cikkek: Miben vagyunk még hátra?, in: Kecskeméti Lapok, 8. évf. 25. sz. 1875. június 20. 1. Kecskemét, március 10. 1876, in: Kecskeméti Lapok, 9. évf. 11. sz. 1876. március 12. 1. Ujdonságok, in: Kecskemét, 4. évf. 32. sz. 1876. augusztus 6. 3. Kecskemét és az ezredév XI, in: Kecskemét, 23. évf. 37. sz. 1894. szeptember 16. 1–2.

78 Képeslap 1913-ból. ZM, ltsz. 0125884. Képeslap 1940 körül. ZM, ltsz. 0125900. A parkot mutató képeslapok nincsenek datálva, csak az egyik 1914-re. ZM, ltsz. 0174011. Képeslap 1914-ből, OSZK.

79 MNL PML V. 71.a. Közgyűlési jegyzőkönyv, 20. köt. pag. 9 (1907. június 20.), 43 (1907. szeptember 12.), 58–60 (1907. október 3.) Uj tér, in: Ceglédi Ujság, 20. évf. 11. sz. 1910. március 13. 4.

Különféle törekvések

A fásítás a régió egészét tekintve nagyobb lendületet csak 1900 után vett, jelentős részben a faiskolák kötelező fenntartásáról szóló 1894. évi XII. törvénynek köszönhetően. A kisebb települések között is akadt, amelyik korszerű közkert létesítésén fáradozott.

A Kecskemét tanyaövében, 1892-ben telepként alakult Helvéciaán a svájci származású Wéber Ede hozott létre szőlőtelepet.⁸⁰ Ehhez a 137 házzal működő mezőgazdasági egységhez szervesen hozzátartozott volna az a nagyobb szabású park, amelyet a fővárosi királyi kertészeti tanintézet munkatársa, a több budapesti közparkot tervező Ráde Károly jegyzett, tervét az országos szakajtó is közölte. A telepen működő kertészeti szövetkezet számára 1899-ben már készen volt az Erzsébet-emlékkert terve, amely szerint a 12 000 négyzetméteres, téglány területét fenyősor kerítette el a környezetétől. Közepén kettős tórendszert vettek körbe tekervényes, koncentrikus sétautak. A kertben cserjék, padok, rosarium lett volna, a virággyakból pedig csoportokat alakítottak ki, részben egy majdan emelendő szobor helyét is kijelölve ezzel. A kert összeköttetésben volt a gyümölcsösrel is, ez különböztette meg Ráde más munkáitól, ugyanakkor a tájkerti elemek és a geometrikus rend szerint komponált egységek vegyítése ezt a művét is jellemzi.⁸¹

Helvéciaához hasonlóan parkot alakítottak ki az 1883-tól működő állami Miklós-szőlőtelepen is,⁸² Hankovszky Zsigmond (1864–1949) szőlő- és gyümölcs-telepén is (1898–1910 körül, a Hankovszky-liget később a város részévé vált annak növekedésével)⁸³ és Zaboretzky Ferenc építész helvéciai birtokán is,⁸⁴ igaz, ez utóbbiak inkább magánkertnek tekinthetők. A kertészeti telep és közkert kialakításának együttes szándéka ugyanakkor csak e fenti, kivételes esetben találkozott. Nagykőrösön 1856-ban hozták létre a városi műkertet 15 holdnyi területen,⁸⁵ de parkot a jelenlegi ismeretek szerint nem alakítottak ki rajta. A ceglédi híres Ungváry-féle telepek is tisztán gazdasági egységek maradtak, legalábbis a források nem szólnak arról, hogy a több száz holdas gyümölcs- és szőlőtelepek között lettek volna a kikapcsolódást szolgáló területek is.

▼

80 A Helvécia szőlőtelep története, in: Kecskeméti nagy képes naptár 1894. közönséges évre, 5. évf., Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1894, 187–197. Képek Helvéciaából, in: Nagykőrösi nagy képes naptár 1907. közönséges évre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1907, 93–95.

81 Erzsébet királyné emlékkert az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelő Szövetkezet telepén, in: A kert, 5. évf. 19. sz. 1899. október 1. 643–644.

82 Vázlat a kecskeméti m. kir. orsz. Miklós szőlőtelepről, in: Kecskeméti nagy képes naptár 1890. évre, 1. évf. szerk. Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1890, 28–35.

83 Juhász 1998, 251–252.

84 Nagykőrösi nagy képes naptár 1907. közönséges évre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1907, 95.

85 Danóczy 1905, 32.

Sok településeken a parkosítási, fásítási törekvések nem voltak erősek. Ceglédbercel katolikus temploma előtt egyszerű fasorok húzódtak, a templom mögötti területen pedig – a falvakban egyedülálló módon – két kisebb angolkert húzódott meg. (Ezek vélhetően azonban nem közkertek lehettek, talán a plébániához és a templom melletti iskolához tartoztak.) Nem volt jelentékeny fásítási mozgalom Nagykőrösön, a Cifrakert a 20. század közepéig a város egyetlen közkertje maradt. Nem használták közcélokra a városszélen található egykori kaszárnya (később Arany János Múzeum) előtti angolparkot, amelyben egy sugárirányú sétány jelölte ki a fő irányt a kaszárnya főbejáratához. A kaszárnya udvarának (ma sporttelep a múzeum és a Cifrakert között) egy része szintén parkosított volt. A nagykőrösiek Cifrakerten kívüli másik mulatóhelye a Pálfája erdő volt, itt egy tánchely épült 1894-ben,⁸⁶ de a területet nem parkosították. A körösi közkertek mind a város területén kívül estek, a központ teresedései piaci funkciójuknál fogva nem voltak parkosíthatók, csupán szerény fasorokat ültettek, mint Kiskunfélegyháza központjában is. A városközpont első közparkja a Hősök tere kisajátításával és térfalának kiépítésével (posta, 1930; bíróság, 1931) csak a két világháború között jött létre, itt avatták fel Zala György első világháborús emlékművét (1927).

Hasonlóképp alakult Csongrád parkügye. A Népkert bár a városközpontban volt, elkerített terület maradt, nem kapcsolódott szervesen a szellős, hatalmas, nyitott, egybefolyó terekkel és teresedésekkel jellemezhető városszerkezetbe. Ezeket a teresedéseket piactérnek használták, közülük legnagyobb a Szentháromság tér volt. A Szentháromság tér korábbi, kis koronájú, az útvonalakat hangsúlyozó fasorai helyére 1924-től terveztek nagyszabású közparkot. Az 1922-ben a téren elhelyezett Hungária-szobor (első világháborús emlékmű) már a majdani park létesítésének szándékát tükrözte, az új park – amelynek platánjai máig meghatározók Csongrád városképében – egy évtizedig készült, az új, modern, zöld városi köztér kialakítása a piac átköltöztetésével fejeződött be az 1930-as években.⁸⁷

Ókésce 1909-ben létesítette az Erzsébet-sétákeretet nyári mulatóhely céljára.⁸⁸ Az elnevezés Erzsébet királyné kultuszáról is tanúskodik, mint még az 1914-ben elkészült szentesi Erzsébet tér díszparkja vagy a szolnoki Erzsébet-kert és a Helvécia-telep Erzsébet-emlékkertje.⁸⁹ Nagykőrösön ugyancsak a meggyilkolt királynéről nevezték el azt a teret Erzsébet-ligetnek, ahol az uralkodói pár leszállt a vonatról 1857-ben az indóház előtt.⁹⁰ A liget megnevezés egyértelműen kisebb

▼
86 Novák 1989, 431.

87 Lovas–Ujszászi 2007, 53–54. Nagymé Balog et alii (szerk.) 2008, 5–6.

88 MNL BKML V. 364.b. 4. kötet, pag. 39–41. Kgy. jkv. 1909. márc. 11. 9/1909.

89 Ormos 1967, 103. A park terve közölve: A kert, 5. évf. 19. sz. 1899. október 1. 643.

90 A királyi pár nagykőrösi látogatását egy festmény örökítette meg, erről lásd Ikvainé Sándor 2001.

parkra utal, de Abonyban például a főtéri katolikus templom melletti allét hívták ligetnek (Abonyi Lajos 1905-ben felavatott szobrával).

A parkügy összehasonlító mutatói

Bármennyire is úttörőek voltak azonban a Duna–Tisza köze városainak közkertjeit létesítő tervezők, kertészek, építészek, polgármesterek és városvezetők, s bármilyen nagy volt az igény a közmulató helyek használatára, országos viszonylatban a Kecskemét környéki kistrégió, s általában véve az Alföld parkügye is nagyon hátramaradt a dunántúli városokhoz, és a szabad királyi városi címet egykor magukénak tudó törvényhatósági jogú városokhoz képest. A Magyar városok statisztikai évkönyve 1908-as adatok alapján közölte a városi címmel rendelkező települések közkertjeinek adatait.⁹¹ A statisztikában szereplő adatok alapján összeállítható egy országos rangsor (megfelelő adat- és forráskritikai mérlegeléssel, mint arra Melega Miklós figyelmeztetett).⁹² Az évkönyv 133 város parkügyének az adatait tartalmazza. Ezek közül négy városból nincs adat, ötben pedig egyáltalán nem volt közpark. A legtöbb magyar városban 1–4, változatos méretű közkert volt. Olyan város, amely tíznél több parkkal büszkélkedhetett, mindössze hét volt az országban. Az évkönyv szerint Kecskeméten kilenc park volt, ami azonban nem felel meg a valóságnak, Kada Elek polgármester maga ugyanis csak hármat tartott számon. A kimutatás szerint Nagykőrös egy, Kiskunfélegyháza és Cegléd pedig két-két parkkal bírt. A számok a kőrösi Cifrakertet, a ceglédi Népkertet és a félegyházi Lövölde kertet is felölelik, de a statisztikában szereplő második ceglédi park és a második félegyházi már nem azonosítható. Összevetésül érdemes megjegyezni, hogy a hasonló nagyságú városban, Szombathelyen már 1880-ban öt nagyobb területű park volt, s a zöldterületek száma és mérete a további évtizedekben csak bővült.⁹³

Nemcsak a parkok száma, hanem mérete is arra mutat, hogy a szóban forgó Duna–Tisza közti városok az országos mezőny végén kullogtak. Ceglédről nem maradt fenn ilyen adat. Nagykőrös a mezőny végén, Kiskunfélegyháza a közepén, Kecskemét pedig az élén van, ez utóbbi városnál azonban valószínűleg olyan területeket is beszámítottak, amelyek a korabeli közvélekedés szerint bár zöldterületek voltak, de parknak aligha tekinthetők. A fásított utcák adatait nézve Kecskemét

▼
91 Thirring (szerk.) 1912, 426.

92 Melega 2019, 119–120.

93 Melega 2019, 107–122.

mutatói a legkedvezőtlenebbek, míg Cegléd, Félegyháza és Nagykőrös szinte minden utcáján történt fásítás, addig Kecskeméten csak 11 fásított utcáról van adat.

A zöldterületek fenntartására fordított rendkívül alacsony összegek arra mutatnak, hogy a városok háztartásában a figyelem nem erre fordult. A településkép változásában elsősorban a nagyszabású középítkezéseké volt a vezérszerep (városházák, iskolapaloták, szállodák). Az egymás után megvalósuló nagyberuházások között azonban a parképítést is rendre megtalálni az 1890–1914 közötti időszakban, ami azt mutatja, hogy a közkertek létesítése és fejlesztése magától értetődő részévé vált a városfejlesztési programoknak – annak ellenére, hogy a természeti adottságok az Alföldön ennek nem igazán kedveztek.

Nyilvános parkok 1908-ban

Város	Parkok száma	Összterület hektárban	Fenntartási költség koronában
Kecskemét	9	49,8	9064
Cegléd	2	n. a.	4000
Kiskunfélegyháza	2	14,3	1300
Nagykőrös	1	1,4	3500

Fásított utcák 1908-ban

Város	Fásított utcák száma	Hossza (km)	Kiültetett fák száma (db)
Kecskemét	11	7	3456
Cegléd	142	84	17 000
Kiskunfélegyháza	80	40	5700
Nagykőrös	146	15,8	6560

A piacként használt, a város tulajdonképpeni centrumát jelentő terek díszparkká alakításának igénye már az 1890-es években megjelent, de csak a 20.

század közepén, főleg pedig 1945 után, a tervszerű modernizálás következtében, a piacok kiköltöztetése után történt meg. Ekkor a kecskeméti, csongrádi, kiskunfélegyházi, nagykőrösi, ceglédi főtereket díszparkokká alakították, sétányokkal, díszfákkal, esetenként új köztéri alkotásokkal, szökőkutakkal, szobrokkal, emlékművekkel. (Ugyanez az időszak, amikor a kúriák, kastélyok, közintézmények kertjei és számos közkert nyomtalanul eltűnt fizikailag és a kulturális emlékezetből is, mint a helvéciai Erzsébet-emlékkert, a kiskunfélegyházi tanulmányi kert, csak kis része maradt meg a kecskeméti Hankovszky-ligetnek.) Ezzel egy nemzetközileg elterjedt városrendezési és -szervezési gyakorlat jutott érvényre, és szűnt meg az újkori eredetű piactérhasználat. Legalábbis egy ideig, e közterületek mai használatakor ugyanis számos jel mutat arra, hogy ez a mezővárosi hagyomány számos elemében tovább él, együtt a napjainkban rendre megújuló közparkokkal és városközpontokkal.⁹⁴

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balogh 1982 = Balogh István és mások: Városszépítészeti törekvések Debrecenben – Izsó Miklós Csokonai-szobrának szerepe – A jelen városfejlesztése és tervei (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 40), Déri Múzeum, Debrecen 1982.
- Bánkiné Molnár (szerk.) 1999 = Kiskunfélegyháza helyismereti könyve, szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet, Kiskunfélegyháza 1999.
- Danóczy 1905 = Danóczy Antal: Nagykőrös város ismertetése, in: Nagykőrösi nagy képes naptár 1905, közönséges évre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1905, 27–32.
- Dudás 1989 = Dudás Lajos: Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely)névjegyzéke L-től Zs-ig, in: Mozaikok Csongrád város történetéből 1989, Csongrád Városi Tanács VB, Csongrád 1989, 219–237.
- Eötvös Nagy 1893 = [Eötvös Nagy Imre]: A városi műkert története, in: Kecskeméti nagy képes naptár 1893, közönséges évre, szerk. Eötvös Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1893, 201–205.
- Fekete 1974 = Fekete János: Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története, Kiskunfélegyháza Városi Tanács, Kiskunfélegyháza 1974.
- Gárdonyi 1941 = Gárdonyi Albert: Széchenyi István szerepe Budapest fővárossá fejlesztésében, in: Tanulmányok Budapest múltjából 9 (1941), 1–31.
- Galgóczy 1896 = Galgóczy Károly: Nagy-Kőrös város monographiaja, Pátria, Budapest 1896.

▼

⁹⁴ A kecskeméti Vasútkert revitalizációja 2010-es tervek alapján 2011–2012-ben történt meg (részlegesen, a Katona József-szobor körüli rész még felújításra szorul). A nagykőrösi Cifrakertet 2016–2017-ben újították fel, a Hősök tere parkja szintén 2017-ben újult meg. Kiskunfélegyháza teljes városközpontjának „zöld” felújítása 2019-ben vette kezdetét. A revitalizációs folyamatok elsősorban ugyan pihenőparkként értelmezik a közteret, a kertészeti tervezés során azonban valamennyi esetben figyelembe vették a mezővárosi településszerkezet sajátosságait és történetiségét is. A kecskeméti Szabadság téren és a Vasútkertben is a város történetére utaló plasztikák (Probstner János kerámiai) állnak, ezeket követte a nagykőrösi Hősök téren, az újkori mezőváros négy városkapuját (valójában őrtornyát) az elnevezés alapján megidéző négy köztéri kapu szobra is (szintén Probstner munkája).

- Gidó 2018 = Gidó Csaba: A vasútállomási parkok. A település és a vasúti sínek világa közti átmeneti tér, in: *Urbs. Magyar várostörténeti folyóirat* 13 (2018), Budapest Főváros Levéltára, Budapest 2019, 129–145.
- Homoki Nagy 1936–1938 = Homoki Nagy István: Kiskunfélegyháza városi avifaunájának vázlata, in: *Kócsag*, 9–11. évf. 1936–1938, 55–67.
- Ikvainé Sándor 2001 = Ikvainé Sándor Ildikó: Nagykőrös mezőváros 19. század közepi társadalmának ábrázolása egy festményen, in: *Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia*, szerk. Korkes Zsuzsa, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2001, 150–176.
- Juhász 1998 = Juhász István: Kecskemét város építéstörténete (Kecskeméti füzetek 8), Kecskemét Monográfia Szerkesztősége – Tiberias Bt., Kecskemét 1998.
- Kada 1903 = Kada Elek: Kecskemét hajdan és most, in: *Kecskeméti nagy képes naptár 1903. évre*, szerk. Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1903, 5–13.
- Labádi 1991 = Labádi Lajos: A Széchenyi-liget születése, Széchenyi Emlékbizottság, Szentes 1991.
- Lovas–Ujszászi 2008 = Lovas Erika – Ujszászi Róbert: Csongrád képeslapokon, Csongrád Város Önkormányzata, Csongrád 2008.
- Melega 2018 = Melega Miklós: A parkok városa (?). Zöldterületek a dualizmus kori Szombathelyen, in: *Urbs. Magyar várostörténeti folyóirat* 13 (2018), Budapest Főváros Levéltára, Budapest 2019, 105–127.
- Mészáros (szerk.) 2009 = Félegyháza anno... Képeslapok és fényképek a régi Félegyházáról, szerk. Mészáros Márta, Kiskunfélegyháza 2009.
- Nagyné Balog et alii (szerk.) 2008 = Csongrád. A Szentháromság téri park, szerk. Nagyné Balog Erzsébet et alii, Csongrádi Kistérség Egyesített Alapfokú Oktatási Intézménye, Csongrád 2008.
- Novák 1989 = Novák László: A három város építészete, Arany János Múzeum, Nagykőrös 1989.
- Ormos 1967 = Ormos Imre: A kerttervezés története és gyakorlata, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1967 (2. kiad.).
- Péterné et alii 1992 = Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon, Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét 1992.
- Rác (szerk.) 2005 = Üdvözlét Nagy-Körösről, szerk. Rác Péter, Agenda Natura, Veszprém 2005.
- Reznák 2003 = Reznák Erzsébet: Képeslapok Ceglédről, Gerjepart Kiadó, Cegléd 2003.
- Robinson 1903 = Charles Mulford Robinson: *Modern Civic Art or The City Made Beautiful*, G. P. Putnam's Sons, New York – London 1903.
- Robinson 1915 = Charles Mulford Robinson: *The Improvement of Towns and Cities or the Practical Basis of Civic Aesthetics*, G. P. Putnam's Sons, New York – London 1915 (4. kiad.).
- Sümegi 2009 = Sümegi György: Szobor-kálváriák (A Katona József-szobrok történetéből), in: *Forrás* 41. évf. 11. sz. 2009. november, 81–87.
- Sümegi 2013 = Sümegi György: A városépítő Kada Elek, in: *Kecskemét „aranykora”*. Kada Elek a városfejlesztő polgármester, szerk. Péterné Fehér Mária, Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, Kecskemét 2013, 129–159.
- Szerelemhegyi 1882 = Szerelemhegyi Tivadar: *Kis-Kun-Félegyháza város monographiája*, szerzői kiadás, Nagykőrös 1882.
- Székelyné 2008 = Székelyné Kőrösi Ilona: Az „aranykor” után. Egy elfelejtett polgármester: Sándor István, Katona József Múzeum, Kecskemét 2008.
- Szokolay Hártó 1846 = Szokolay Hártó János: *Szabadalmas Kecskemét városának történetirai ismertetése*, Szilády Nyomda, Kecskemét, 1846.

- Thirring (szerk.) 1912 = Magyar városok statisztikai évkönyve, I. évf., szerk. Thirring Gusztáv, Bp. 1912.
- Vajda 1893 = Vajda Viktor: A Bakula vagy műkert, in: Kecskeméti nagy képes naptár 1893. közönséges évre, szerk. Eötvös Nagy Imre, Első Kecskeméti Naptárkiadó Vállalat, Kecskemét 1893, 205–208.
- Varga 2018 = Varga Géza: Az első kecskeméti közpark megálmodója, in: Hírös Históriaiák. A kecskeméti Médiacentrum helytörténeti magazinja, 5. sz. 2018. tavasz, 26–29.
- Váry 1956 = Váry István: Kecskeméti séták. Százéves a Műkert, in: Népújság. Az MDP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja, 11. évf. 178. sz. 1956. július 29. 5.
- Veress 2017 = Veress Dániel: A debreceni szecessziós építészet áttekintése kiegészítve Komor és Jakab ismeretlen tervének, illetve Spiegel és Englerth elpusztított épületének bemutatásával, in: Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről, szerk. Brunner Attila – Mészáros Márta – Veress Dániel, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza, 2017, 58–71.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML)

V. 171. a. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai (1872–1950). Közgyűlési jegyzőkönyvek (1872–1950)

V. 175.b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai (1872–1950). Közigazgatási iratok (1872–1950)

V. 364. b. Ókéske nagyközség iratai (1775–1950). Nagyközség polgári kori iratai (1851–1950)

XV. 15. a. Tervrajzok gyűjteménye (1741–1999). Kecskeméti épületei tervrajzai (1835–1999)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Csongrádi Levéltár (MNL CsCsML, CsL)

V. B. 42. Csongrád Város, 1865–1872-ig Nagyközség Tanácsának iratai (1802–1872).

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

V. 71. a. Cegléd Város képviselőtestületének iratai (1872–1950). Közgyűlési jegyzőkönyvek

V. 210. Nagykőrös Város Zárt Levéltára (1336–1848)

V. 243. a. Nagykőrös város polgármesterének iratai (1848–1871). Közigazgatási iratok (1848–1871)

XV. 7. Nagykőrös város tervtára

Országos Széchényi Könyvtár (OSzK)

Plakát- és Kisnyomtatványtár

Zempléni Múzeum (ZM)

képeslapgyűjtemény

Szeberényi Zoltán

A lélek hossza avagy A költő tudománya

(Tózsér Árpád: *A lélek hossza. Tanulmányok, kritikák, esszék, jegyzetek*)

E sorok írója a választott témája mellett, kissé megkésve, tisztelegni kíván Tózsér Árpádnak, irodalmunk great old man-jének a nemrég betöltött 85. életéve és a több mint hat évtizedes irodalmi-tudományos, az egyetemes magyar irodalomban is számontartott munkássága előtt.

Tózsér eredendően lírai alkat, a vers, a költészet az igazi otthona. Krédóként vallja Hölderlin szentenciáját: „Költők által épül csak maradandó”, de igen erős benne az eszmei, kulturális-tudományos irányú rezonancia is. Ifjúkorának meghatározó élménye, Madách: *Az ember tragédiája* egy életre elkötelezte a filozófia, a gondolkodó irodalom műfajai mellett. Világképének, gondolkodásának, irodalom-szemléletének kialakulására meghatározó hatással volt a Vas István közvetítette T. S. Eliot-i életmű is.

Érdeklődési köre szerteágazó, de valamilyen formában mindig az alkotás lényegi problémáira irányul. Tanulmányai, esszéi, jegyzetei, glosszái, de különösen a vitázó írásai olyan, a problémák lényegét kereső, az örökké tépelődő-kétkelő, a jelenségek mélyére hatolni igyekvő, témája szélesebb összefüggéseit kutató írástudó attitűdjét tükrözik, aki képtelen elviselni a felületességet, a hozzá nem értést, a fontoskodó dilettantizmust. Kerüli a gondolati sémákat, a semmitmondó közhelyeket, csak az általa eredetinek minősített gondolatot, alkotói megnyilvánulást becsüli. Nem tartja magát tévedhetetlennek, bár néha ellentmondást nem tűrő magabiztossággal fogalmaz. Műhelyproblémáit gyakran az olvasói nyilvánosság előtt próbálja megoldani, így a legnagyobb esszéírók példáját követve, együtt gondolkodásra, együtt tanulásra készíti olvasóit. Jelenléte pezsdítő hatással van irodalmi életünkre. Kritikái, glosszái – sajnos csak a múltban – gyakran gerjesztettek vitát. Nézetei, gondolatai sokszor visszacsengenek a hetvenes évektől fellépő írók-költők munkásságában.

Kezdetől fogva a líraelmélet, a költői műhely kérdései foglalkoztatják a legintenzívebben. Ez az irányultság a *Szavak barlangjában* (1980) című kötete tanulmányjaiban mutatkozik meg először a legmarkánsabban, de azóta is folyamatosan jelen van munkásságában. Lényegében ez az egyik legfőbb jellemzője a 2020-ban megjelent *A lélek hossza* című kötetének is, amely a korát meghazudtoló termékenységgel publikáló költő – ha jól számolunk – tizenharmadik tanulmánygyűjteménye.

A csaknem egy évtized termését összefogó kötet Tózsér érdeklődési és tájékozódási körének megfelelően rendkívüli tematikai és műfaji változatosságot mutat. Alcíme szerint a 2012 óta írt tanulmányainak, kritikáinak, esszéinek, különféle iro-

dalmi tematikájú jegyzeteinek gyűjteménye. A recenzens a bőség zavarával kénytelen megküzdni. Minden témához, esztétikai-irodalmi problémához felkészültségének teljes arzenáljával közelít. Ha a kötet 34 írásából kiszűrniék az irodalomelméleti, esztétikai stb. szentenciáit, sarkalatos mondásait, tekintélyes tanulmánykötet kerekedne ki belőle. Így csak a kiemelkedő, jellemzőnek ítélt tanulmányokra koncentrálunk, amelyekben érvényesülni látjuk a Sainte-Beuve-i követelményt: „a kritikus az az ember, aki olvasni tud és másokat is megtanít olvasni”.

A változatosság, a szerteágazó tematika még a kötet „földrajzában” is megmutatkozik, felöleli szinte a Kárpát-medence, sőt Kelet-Közép-Európa egész területét. Érdemi részét a *Tündérsip és varázsfuvola*, valamint a *Próza* című ciklusok adják. Én az előbbit, azaz azt a részt érzem a mű súlypontjának, amelyben a szerző a költészet témakörébe vágó írásait gyűjti egybe, s amely a kötet terjedelmének mintegy felét felöleli. Ez szinkronban van Tözsér irodalomszemléletének prolírikus jellegével. Ez a rész tartalmazza a legmélyebb, legátfogóbb jellegű tanulmányokat, amelyek főbb vonalaikban demonstrálják Tözsér irodalmi gondolkodásának, ars poeticájának legfőbb jellemzőit.

Már az *Én ámulok, hogy elmulok* című bevezető írás is példázza ezt, amely lényegében egy tanulmánnyá nemesített könyvbemutató. A József Attila centenáriumaival kapcsolatos kiadvány apropóján a műértelmezés „igazságának”, „hitelének” sokat vitatott kérdését járja körül. A Kulcsár Szabó Ernő fémjelezte kritikai iskola által hangoztatott summás vélemény ürügyén, miszerint József Attila a XX. század legféltreértettebb költője, fejt ki a maga véleményét. A tengernyi József Attila-irodalomban valóban sok a félreértés, ami jórészt a szocialista éra alatt preferált egyoldalú, főként biografista, ahogy ő fogalmaz, referenciális műértelmezésből adódik. Expressis verbis leszögezi: minden műelemzés bizonyos mértékben félreértés. A végső, kikezdehetetlen műjelentés felfejtése abszurdum. A műalkotások művészi értékét éppen az jellemzi, hogy számos olvasatot, értelmezést tesznek lehetővé. Minden nagy költészet – írja Tözsér – az értelmező horizontok sokaságát kínálja, az életrajzi megközelítés zsákutca, rövidre zárt értelmezési mód, csupán a horizontális megközelítés visz közelebb a műalkotás „igazához”, jelentésének lényegéhez.

Külön figyelmet érdemel a kötet címadó tanulmánya, amelyben a szerző Radnóti Miklós *Bori notesz*ének néhány darabjával (különösen a *Levél a hívveshez* című opusszal) kapcsolatos olvasatokat kérdőjelezi meg, illetve árnyalja. Általában az olvasói, de a tudományos közvélekedés is a szerelmes versek közt tartja számon ezt a – Tözsér találó jellemzése szerint – ódába emelkedő episztolát. Ha önmagában szemléljük, kiemelve a szöveggörnyezetéből, a *Bori notesz* versei közül, valóban a romantikus hagyományokban gyökerező, emocionális hangoltságú vallomáslíra magas színvonalú megvalósulása. Nem véletlenül került olvasói szavazatok alapján a „12 legszebb magyar vers” toplistára. Tözsér azonban a notesz opusait ciklusként kezeli. A verseket önálló korpuszokként ugyan, de egybeolvassa, s így azok új tar-

talmakkal erősítik egymást, és egyetlen emlékezésfolyamattá tömörülve az emlékeibe görcsösen kapaszkodó költő fájdalmas lelki megindultságát fejezik ki. Tözsér megfogalmazásában: „az egzisztencia-diktálta feledés következtében (a költő) átszervezi az emlékeit, azaz az emlékezés a költészet varázserejével jelenvalóvá teszi a múltat”. A *Gyökér* című, hagyományos formanyelvű költeményt általában Radnóti kiemelkedő identitásversei között tartják számon. Tözsér ezt a közkeletű véleményt is árnyalja. Szerinte a költő költészetbe vetett hitének briliáns megfogalmazása ez a vers.

A Radnóti-tanulmány záróakkordjaként a gömöri gyökereire büszke Tözsér egy közkeletű tévedést is helyreigazít: nem a romániai Radnót, hanem a Rimaszombat melletti Nemesradnót volt a Glatternek született költő névválasztásának ihletője. Apai nagyapja, Glatter Jakab itt volt kocsmáros, és a költő apja is itt született.

A *Tündérsíp és varázsfuvola* című írás, melyet Weöres Sándor centenáriuma ihletett, Tözsér a költővel kapcsolatos személyes emlékeinek hangulatos felidézése után itt közli és értelmezi először az éterben elhangzott, *Vértelen áldozat* című szonettjét, amely Weöres művészetéhez méltó színvonalon kapcsolódik a költő egyik azonos műfajú opusához. Az *Élet és Irodalom* ötlete nyomán ugyanis a Magyar Rádió 2013-ban felkért tizennégy élvonalbeli költőt, köztük Tözsér Árpádot, hogy írjanak Weöres *Hála-áldozat* című verséhez kapcsolódó szonettet, s a „költőkirály” emléke előtt így tisztelegve alkossanak szonettkoszorút. Tözsér szonettje egyáltalán nem viseli az alkalmi kreáció jegyeit, méltó szinten tiszteleg nemcsak Weöres, de Ady, Babits és Kosztolányi előtt is.

Az említettekén kívül a kötet kiemelkedő tanulmánya a *Racionális homály* című is, amelyben Kőrizs Imre: *A másik pikkubi* címen megjelent verseit veszi górcső alá. Ez a tözséri opus hangulatos és tanulságos példája az ún. close reading alkalmazásának. A közkeletű angol kifejezés szó szerinti fordítása „zárt olvasat”, ami lényegében az irodalmi műalkotás biográfiai és mindenféle egzisztenciális vonzatától megtisztított, a szöveghez szorosan tapadó olvasását jelenti. Egyetlen vers tüzetes elemzése alapján átfogó képet kapunk itt Kőrizs költői műhelyének jellemző sajátosságáról: az ismeretek halmozásával kialakult, a mondanivalót, a költő üzenetét eltakaró homályról, amit Tözsér „racionális” homálynak nevez. A kiválasztott, terjedelmes prózavers, az *Ubi leones* meggyőzően sugallja azt a világszemléleti szkepszist, ami Kőrizs költészetét áthatja, amit a szerző különféle retorikai eszközökkel, iróniával, túlzásokkal, az ismeretek túladagolásával stb. ér el. A mintának kiválasztott egyetlen vers feltárt jellemző vonásait Tözsér nemcsak a kötet verseire, de a vizsgált alkotóműhely egészének eszközeire jellemzőeknek tartja.

Tözsér érdeklődési köre, főként szlavisztikai tájékozottsága révén, a szomszédos irodalmakra is kiterjed. A kötet szakmai hozama mellett a szélesebb olvasói tábor tájékoztatását is szolgálja. A magyar olvasók megismerkedhetnek kiváló

szlovák, lengyel és cseh költőkkel, írókkal. Különösen a szlovák Milan Rúfus, a cseh Hrabal, a lengyel Zbigniew Herbert és Czeslaw Milosz munkásságát elemző tanulmányok válhatnak ki jelentős érdeklődést.

A tizenkét éve elhunyt Rúfus az újabb szlovák líra egyik legnagyobb hatású költője. A róla szóló *A misztikus realista* című Tözsér-tanulmány a szlovák tudományos körökben is figyelmet keltett. Rúfus költészete olyannyira elüt korunk szlovák költői kánonjától, hogy – Tözsér szerint – nincs ma érvényes értelmező és értékelő nyelv a megközelítéséhez. Vallásos költőnek számít, egy róla szóló (szlovák) monográfia egyenesen poeta sacernek, „szent költőnek” aposztrofálja.

A szlovák poeta a misztika, a transzcendencia tartományaiban érzi magát otthon, de nem szakad el a realitásoktól sem – írja Rúfusról Tözsér. Olyan művek bizonyítják ezt, mint a *Kőműves ballada* című terjedelmes, önéletrajzi jellegű verskompozíció, vagy a *Hegylakók*, a *Hegyi szántó* s a *Harangok* című lírai opusok. A találó Pilinszky-párhuzamokkal fűszerezett tanulmány először a költő 80. születésnapja tiszteletére rendezett budapesti ünnepeken hangzott el. Nyomtatásban szlovákul is megjelent.

Felfedező jelleggel bír a kötet Hrabal-tanulmánya, amely a jobbára prózaíróként ismert „nagy fecsegő” lírai vénáját, költői indulását, életművének el nem hanyagolható poétikai vetületét tárja fel a magyar olvasók előtt. Tözsér meggyőző példákkal bizonyítja a népszerű cseh író prózájának lírai telítettségét, s mutatja be sajátos, a szürrealizmusba hajló poézisét. Hrabal szabadversekkel indult, csak a múlt század negyvenes-ötvenes éveinek fordulója körül váltott át prózára, de költői indulását, vonzódását a lírához sohasem tagadta.

A fentebb említett két kiváló lengyel költő barátságának, majd meghasonulásának, ellenségeskedésének irodalmi vetületét elemző és dokumentáló *Emberagyag contra kristályfogalmak* című tanulmány mondanivalóját Tözsér saját versfordításaival illusztrálja. A két szellemóriás egy életen át tartó viaskodása olyan kiváló művekben tükröződik, mint Herbert *Chodasiewicz* című iróniával telített, maró verspamfletje, vagy a nagyívű *Fortinbras gyászéneke*. Czeslaw Milosz kettejük kapcsolatára utaló legjelentősebb verse: *A költészetről*, a Zbigniew Herbert halálát követő telefonhívások kapcsán című, nekrológnak is felfogható kompozíció.

A prózaírókkal foglalkozó második rész tanulmányait olvasva árnyalnunk kell Tözsérnek az írásunk elején hangsúlyozott, egyoldalúnak tűnő kötődését a lírához, a poétika műfajaihoz. Ebben a részben kiváló, mély empátiával megírt prózaelemzések egész sorát olvashatjuk.

Ottlik Géza centenáriuma ürügyén az író *Iskola a határon* és *Hajnali háztetők* című regényeinek, valamint a *Buda* című posztumusz művének átfogó, komparatiztikus jellegű elemzését olvashatjuk. Nem kétséges, hogy a gyakran „egykönyvűnek” aposztrofált író életművének iskolateremtő értékei ebben a három műben érhetők tetten. Az *Iskola a határon* és Musil *Törless iskolaévei* című

regényének összevetése sokáig foglalkoztatta a magyar irodalomtörténészeket. A vita akörül folyt, hogy hatott-e Musil műve Ottlik regényére. Tőzsér meglepő konklúzióra jut ebben a kérdésben is. Szerinte az író átírta, szinte továbbírta a *Törless iskolaéveit* anélkül, hogy Musil művét ismerte volna.

Ottlik regénye a maga poétikai sajátosságaival, újszerű formai megoldásaival forradalmi változásokat gerjesztett a magyar prózapoétikában, főleg az ún. nyelvkritikai retorika elterjedését segítette elő, fő ihletője volt a „Péterek irodalma” létrejöttének. Szerzőnk ebben az írásában az etimologizáló hajlamait is felvillantja. Szerinte Ottlik protestáns ősei Csehországból, még a huszitákkal együtt kerültek az egykori Felső-Magyarországra, Ozorócra. Innen a család nemesi előneve: Ozoróczy vagy Felsőozoray. A felvidéki kötődés nyomát véli felfedezni a katonaiskola növendékeinek mély protestantizmusában is. Az Ottlik nevet pedig a szlovák otlk-ra vezeti vissza, ami eredetileg földbe verendő cölöpöt, átvitt értelemben pedig „püfölhető” áldozatot is jelent.

Tőzsért irodalmon kívüli témák is foglalkoztatják. Őszinte elismeréssel és meglepéssel ismerteti Jozef Tancer *Rozviazané jazyky (Megoldódó nyelvek)* című kitűnő, hézagpótló könyvét, amelyben a szerző az osztrák–magyar és a későbbi, csehszlovák éra Pozsonyának nyelvhasználatát elemzi. Tőzsér elsősorban a szlovák–magyar viszony terhes történelmi örökségként ránk maradt feszültségének oldódását elősegítő műként üdvözli Tancer munkáját. A szlovák–magyar viszony az egyik motívója a *Tornácok és poklok* című írásának is, amelyben széljegyzeteket fűz Molnár Imre *Esterházy János élete és mártírhalála* címen megjelent monográfiájához. Kiemeli a szerző elhivatottságát és felkészültségét, amellyel tájékoztatja a magyar olvasókat a sokáig tabuként kezelt, szőnyeg alá söpört Esterházy-kérdésről. Ez a téma mindmáig egyik neuralgikus pontja a szlovák–magyar viszonyoknak.

Lényegében ehhez a témakörhöz kötődik Daniela Kapitáňová Samko Tále álneven írt *Kniha o cintoríne (Könyv a temetőről)* című regényének és Luboš Dojčan ugyancsak álneven (Koloman Kocúr) jegyzett *Apáka a Mamáka (Apáka és Mamáka)* című ironikus prózájának kritikája is. Lehangelő, hogy mindkét író csak ütődött, félkegyelmű szereplővel meri kimondatni a történelmi hitelességű, valós tényeket, jegyzi meg a könyvekről Tőzsér.

Az igaz barátság és empátia remek példája az *Egy igaz ember igaz könyvéről* című elemzés, amelyben az egykori gimnáziumi osztálytárs, Erdélyi Géza Hűség címen megjelent regényes önéletrajzát ismerteti Tőzsér, és főként a nyugalmazott református püspök emberi tartását, bátor helyállását, nemes jellembeli tulajdonságait méltatja.

A kötet harmadik, *Köszöntések és végső tiszteletadás* című része kortársi életművek számbavételét, laudációkat és nekrológokat tartalmaz. A hazai „Lászlók irodalmáról”, azaz Koncsol Lászlóról, Cselényi Lászlóról, Dobos Lászlóról, Tóth Lászlóról olvashatunk emocionális hangoltságú, de tárgyilagos elemzéseket.

Köztudott, hogy Tözsér az egyik, ha nem az egyetlen alapos hazai ismerője és elismerője Cselényi költészetének. Ezt bizonyítja a *Hipertext à la Cselényi László* című, az alkalmiságot messze meghaladó színvonalú, Cselényi Posonium életműdíjának átadásakor elhangzott laudáció is. Tudvalevő, hogy Cselényi a lendületes és sikeres pályakezdés után, főként párizsi tartózkodását követően, afféle alkotói krízisen esett át, hosszú évekig nem publikált verset. A hallgatása azonban nem jelentett nála tétlenséget, átírta, szinte újraírta az egész életművét, hogy aztán a hosszú médiacsend után új esztétikai minőségekkel felvértezve térjen vissza az irodalomba. Olyan maximálisan képlékeny, tetszőlegesen formálható szövegstruktúrákat hozott létre, amely Cselényi néhány elemzője szerint csak a véletlennek és az improvizációnak teret engedő zenei-szerkesztői elv, az aleatória felől mutatkozott megközelíthetőnek. Tözsér ennél is tovább megy egy lépéssel, szerinte a „Cselényi-forma végletes nyitottságát bizonyítandó, alkalmazhatunk rá akár egy jóval újabb szövegértelmezési módszert, az ún. Hipertext-elméletet is”. (Azaz a „szöveg- vagy információtömbök ún. nonszekvenciális szerveződésének” teóriáját.) Cselényi László avantgárd jellegű életműve mindenképpen egy különálló, egyedi fejezete a szlovákiai magyar irodalomnak.

A kötetet *Vegyes műfajban* címen öt tanulmány zárja, amelyek mindegyike, bár különféle alkalmak-célok ihlették őket, a kritikai gondolatiság és emlékezés szférájába tartozik, azonos rendező-szerkesztői elvhez igazodik: egységesen valóságos jellegű. Maradéktalan lehetőséget kínálva Tözsér esszenciális gondolkodási paradigmái, esszéírói kvalitásai érvényesülésének is.

Az északi génusz metamorfózisai című esszé lényegében virtuális vita a felvidéki Eperjessről származó, méltatlanul csaknem elfelejtett filozófus íróval, Hamvas Bélával az „északi génusz” fogalom megítélésében. Hamvas az egyik legismertebb könyvében (*Öt génusz*) az északi génuszt, amelyhez a mi területünk is tartozik, sommásan elmarasztalja, a „nyugat kulturális provinciájának”, „hagyomány és kulturális központ nélküli tartománynak” minősíti. Tözsér szellemes és meggyőző érveléssel korrigálja ezt a minősítést, és megvédi az északi génusz rangját. Bebizonyítja, hogy Hamvas a 18–19. század relációiban gondolkodik, és nem vesz tudomást a 20. századi Közép-Európa íróinak-gondolkodóinak eredményeiről és kulturális központjairól.

A Findzsák és meszelemek, a Hagyománytörténet 2013 és a *Klumpa* című írásokat is az azonos téma köti össze. Az első egy nosztalgikus hangszerelésű, novellisztikus eszközökkel megformált, a szem- és fültanú hitelességével megírt visszaemlékezés a szlovákiai magyar irodalom második világháborút követő „kávéházi hőskorából”. Abból a korból, amelynek szereplői közül a visszaemlékezőn kívül már csak alig néhányan élnek. *A Hagyománytörténet 2013* sem nélkülözi a visszatekintő életrajzi elemeket, de minden nosztalgia nélkül. Témáját az alcím, *A hatvanas-hetvenes évek magyar irodalmának felvidéki nézőpontú retrospektívája* világítja meg. Tözsér a múlt

és jelen irodalmi alkotásainak, törekvéseinek szüntelen dialógusára célzó irodalomkritikai-irodalomtörténeti fogalom, a „hagyománytörténés” jegyében frappáns áttekintő értékelést nyújt a szlovákiai magyar irodalom belső mozgásáról, eredményeiről, kiemelkedő alkotóiról a múlt század második felében. Irodalmunk „nagykorúsodásának” folyamatát mutatja be, és objektív irodalomkritikai értékelését szorgalmazza.

Tözsér irtózik a provincializmus gyanújának még az árnyékától is, nem kér a „határontúliségon” alapuló elismerésből. Erre talán az motiválja leginkább, hogy nem hajlandó elfogadni a „szlovákiai magyar irodalom” mint esztétikai mérce fogalmát.

Ez a dilemma irodalmi-kulturális életünk gumicsontja, csaknem egy évszázados a vita róla. – Egri Viktor már 1924-ben, a vajdasági íróknak címzett nyílt levelében leírja: „...szlovenszkói magyar irodalom nincs és ne is legyen. Csak szlovenszkói magyar írók vannak és virágzó magyar irodalmi élet.” A vita máig nem jutott nyugópontjára. Tözsért sem hagyja nyugton. Lerúghatatlan fapapucs-ként (*Klumpa*) kísérti ez a fogalom. E sorok írója – mintegy kompromisszumos megoldásként – irodalmunk történetét összefoglaló munkáját (2000–2001) a *Magyar irodalom Szlovákiában* címen tette közzé. A probléma megoldásában talán L. Varga Péter jár legközelebb az igazsághoz, mikor egy tanulmányában ezt írja: „A »szlovákiai magyar irodalom« összetétel ... nem az irodalomnak, és nem az irodalomértés látásmódjának, hanem inkább az irodalomértés intézményeinek vagy intézményesülésének szól...”

Nehéz egy kiterjedt irodalomtudományi életmű csúcsait kijelölni, talán nincs is értelme. *A lélek hossza* című kötetnek azonban kiemelkedő helye van a kritikus, az irodalomtörténész Tözsér Árpád munkásságában. Bárki haszonnal forgathatja.

(Gondolat, 2020)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap